

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ƏHMƏDOVA ƏMİNƏXATUN ALXAS qızı

“ATALAR SÖZLƏRİNİN ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ”

İxtisaslaşma: HSM-060201- Dilşünashq(İngilis dili üzrə)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər:_____

Fil.f.d. Zöhrab Məsmə Məcid Yaqub

Bakı - 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
<i>I FƏSİL. ATALAR SÖZLƏRİNİN DİL SİTEMİNDƏ YERİ</i>	12
1.1. <i>Atalar sözlərinin tətbiqi tarixindən</i>	12
1.2. <i>Atalar sözləri, zərb-məsəllər, idiomlar</i>	27
II FƏSİL. İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ATALAR SÖZLƏRİ	50
2.1. <i>İngilis və Azərbaycan dillərində atalar sözlərinin xüsusiyyətləri</i>	50
2.2. <i>İngilis dilində atalar sözlərinin metaforik xüsusiyyətləri</i>	63
2.3. <i>Atalar sözlərində okkozionallıq</i>	73
NƏTİCƏ	89
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	92

GİRİŞ

Bir xalqın adət-ənənəsinin, düşüncəsinin, dünyagörüşünün, sevgi və nifrətinin ən yaxşı ifadəçisi onun folklorudur. Minlərlə folklor nümunələri arasında bir xalqın dünyagörüşünü atalar sözü qədər qısa amma aydın şəkildə ifadə edən başqa bir janr yoxdur. Həcm etibarı ilə kiçik olan atalar sözləri ifadə etdikləri dərin mənalarına görə çox genişdirlər. Atalar sözləri vasitəsi ilə demək olar ki, bir xalqın, bir etnosun həyat təcrübəsi bir cümlə ilə ifadə edilmişdir. Bu hikmətli sözlər, həmçinin, fikrin daim canlı olduğunun göstəricisidir.

Mövzunun aktuallığı: Bütün dünya xalqlarına nəzər saldıqda atalar sözlərinin mövcud olmadığı hər hansı bir folklor nümunəsi görə bilmərik. Tarixindən, mənşəyindən və etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər hansı bir xalqın düşüncə sistemini atalar sözlərindən kənar təsəvvür etmək mümkün deyildir ki, bu da atalar sözlərini araşdırılmasına ehtiyac duyulan ən aktual mövzulardan birinə çevirir. Atalar sözləri folklorun ayrılmaz bir hissəsidir və bu hikmətli sözlər milli təfəkkürün cilalanmış forması kimi qəbul edilir [11, s. 6]. Məkan, zaman və mənşə etibarı ilə ingilis atalar sözləri digər xalqların atalar sözlərindən fərqlənsə də həyata keçirdiyi funksiyaya görə onlarla eynilik təşkil edir. İngilis atalar sözləri də mənsub olduğu xalqın həyat təcrübəsinin, idrak və təxəyyülünü təcəssüm etdirir. Dildə hazır şəkildə tapılan hikmətli sözlərin tərkibində işlədilən bədii təsvir vasitələri bu müdrik kəlamların dilə emosionallıq və ifadəlilik qatmaqla yanaşı, həm də insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi kimi də rol oynamasına şərait yaradır. İngilis atalar sözlərinin bədii təsvir vasitələri arasında metaforalarla daha çox zəngin olması bu dildəki atalar sözlərinin daha geniş kütlələrə xitab etməsinə və daha asan yadda qalmasına səbəb olur. Atalar sözlərinin tərkibində işlədilən metaforalar bu müdrik kəlamların müxtəlif semantik mənalara sahib olması ilə yanaşı, onların müxtəlif üslublarda işlədilməsi üçün də şərait yaradır. İngilis atalar sözlərinin bu cür metaforik xüsusiyyətlərə sahib olması bu mövzunun aktuallığını təşkil edən ikinci əsas məsələdir. Metaforalar vasitəsilə atalar sözlərini

təsəvvür edilə bilən bütün kontekst və vəziyyətlərdə işlətmək mümkündür. Bəzən situasiyadan asılı olaraq atalar sözləri də həyatın özü kimi ziddiyyət təşkil edə bilər. Məsələn, ingilis dilindəki “*Absence makes the heart grow fonder*” (*Yoxluq sevgini çoxaldır*) və “*Out of sight, out of mind*” (*Gözdən iraq olan könüldən də iraq olar*) atalar sözləri mənalarına görə bir-biri ilə təzadlıq təşkil edirlər [37, s. 14]. Bəzən isə seçilmiş atalar sözü situasiyaya tam uyğun gəlir və əsas kommunikasiya strategiyası kimi istifadə olunur. Bütün bu xüsusiyyətlərinə, yerinə yetirdikləri funksiyalarına və dərin mənalarına görə atalar sözlərinin araşdırılması hər zaman maraq doğurmuşdur.

Atalar sözləri dildə təzahür edən variantları ilə birgə ətraf aləmdə baş verən gerçəklikləri dolğun şəkildə ifadə edən yeganə paremik vahidlərdir. Elə bir dil daşıyıcısı yoxdur ki, ən azı iki və ya üç atalar sözü bilməmiş olsun. Dil funksional bir sistem kimi daima dinamik inkişafdadır. Bu təkamülün labüd nəticəsi olaraq dil vahidlərinin funksional xüsusiyyətlərindən biri olan—variantivlik meydana çıxır. Mənası işləndiyi kontekstdən aydınlaşan və bəlli bir situasiyanın işarəsi kimi çıxış edən atalar sözləri aforizm mahiyyətlidir. Xalqın müşahidələrini, təfəkkür tərzini, canlı məntiqini özündə əks etdirən atalar sözü sıxılmış yaydır: onun əsl enerjisi, təsir qüvvəsi nitq məqamında, konkret zaman, şərait daxilində bilinir.¹ Deyilmiş bu fikir də kommunikativ vahidlər olan atalar sözlərinin nitqdə vacib və zəruri funksiyaları daşması faktını bir daha təsdiq edir. Bu paremik vahidlər bütövlükdə eyni məzmunlu variantlar törədə bilirlər ki, həmin variantların meydana gəlməsini şərtləndirən də invariantı təşkil edən o situasiyanın elə özüdür.

Atalar sözlərində kökləri uzaq keçmişə gedib çıxan dərin bir mənə və xalq müdriqliyi vardır. Paremioloji vahidlər olan atalar sözlərinin dəyərliliyi nəql edilən mənənin ifadə yığcamlığında və tutumluluğundadır. Atalar sözləri ilə tanış olmadan dilin xüsusiyyətlərini bilmək mümkün deyildir. Atalar sözləri xalqın zehni inkişaf səviyyəsini, fitri istedadını, estetik duyumundakı zərifliyi büruzə verən əsas amildir.²

Xalqların təfəkkür tarixinin inkişaf pill lərini və bununla əlaqədar sosioloji məsələləri, bəşər mədəniyyətinin inkişafına göstərdiyi qüdrətli təsiri, bədii və estetik təfəkkür arasında  zvv  baėlılıėın olduėunu aydınlaşdırmaq  c n atalar sözlərini ingilis və Azərbaycan dillərinin müqayisəsində, tipoloji baxımdan araşdırmaq b yuk əhəmiyyət daşıyır. İngilis atalar sözlərində variativlik müəyyən qədər tədqiq olunmasına baxmayaraq Azərbaycan atalar sözlərində bu problemin öyrənilməsinə kifayət qədər diqqət yetirilməməsi dissertasiya işinin aktuallıėı zərurətini yaradır.

Məlumdur ki, atalar sözlərinin mənaları v  pragmatik məqsədlərinin, müvafiq transformasiya növündən asılılıėının müəyyən edilməsi və bu asılılıėın kəmiyyət x susiy tl rinin aşkar edilməsi məqsədilə atalar sözlərində variativlik probleminin kompleks təhlili hələ indiyədək aparılmamışdır. Araşdırılan bu məsələlər dissertasiya işinin aktuallıėını v  vacibliyini bariz şəkildə a ıb göstərir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektı ingilis və Azərbaycan atalar sözləri onların üslubi x susiy tl ridir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmeti ingilis və Azərbaycan atalar sözlərində variativliyin tədqiqidir.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi: Atalar sözləri dövrümüzə qədər bir çox elm sahələrinin tərkibində tədqiq edilmişdir. Lakin, bu folklor janrının  z n  məxsus “Paremiologiya” adlanan tədqiqat sahəsi vardır. “Paremiologiya” yunan sözü olub “paroimia” - “ata sözü”, “logos” - “elm” deməkdir. Bu elm sahəsində alimlər atalar sözlərini semantik, linqvokulturoloji, linqvistik, sintaktik və bu kimi başqa cəhətlərdən tədqiq etmişlər. Hər bir paremioloq atalar s z n  müxtəlif y nd n yanaşmışdır. Məsələn, C. Taylor, H. Seiler, C.R. Firth, V. Mieder kimi alimlər atalar sözlərini tədqiq etməyin bir xalqın adət-ənənəsini tədqiq etməyə bərabər olduėunu qeyd ediblər [15, s. 2].

Ümumiyyətlə, atalar sözlərinin tədqiqinə hələ Aristotelin dövründən başlanılmışdır. Bu araşdırmalar müasir dövrümüzdə də davam etməkdədir. Qədim dövrlərdən başlayaraq bu günə kimi atalar sözlərinə bir çox təriflər verilmişdir. Bu hikmətli sözlərə ilk tərfi də məhz Aristotel vermişdir:

“Atalar sözləri dağınıq və xarabalıqlar içərisində qısalığı və yadda qalma qabiliyyəti ilə qorunub saxlanmış, yaşlı müdrikliyin fraqmentləridir. Onlar bir nəsildən digərinə keçən metaforalardır” [19, s. 2].

Amerikalı paremioloq Bartlett Cer Vaytinq özünün “Atalar sözlərinin təbiəti” (The Nature of Proverbs) adlı məqaləsində atalar sözlərinə bu cür təsvir etmişdir:

“Atalar sözləri ağılın qısa cümlədə ifadəsidir. Onlar öz mənşəyini xalqdan götürməklə gerçəklik və həqiqətə əsaslanır. Qısa olmağına baxmayaraq xalqın fikirlərini ən dolğun və həqiqi şəkildə ifadə edir. Bəzi atalar sözlərində həqiqi və məcazi mənalara malik olurlar. Bu cür mənə çalarlarının işlədilməsi, bəzən isə alliterasiya və ritimlərdən istifadə atalar sözlərinin ekspresivliyini artırır. Həmçinin atalar sözləri hər hansı bir şəxsin deyimi ilə yaranmamışdır. Onlar müxtəlif zamanlarda, müxtəlif insanlar tərəfindən yoxlanıb, təsdiq edildikdən sonra dilə daxil olmuş və istifadə dairəsi genişlənmişdir”.

Vaytinqin dostu Arçer Taylor isə onun əksinə olaraq 1931-ci ildə “Atalar sözü” (The Proverb) adlı araşdırmasında atalar sözlərinə tərif verməyin mümkün olmadığını qeyd etmişdir. Onun fikrinə görə hər hansı bir tərifə əsaslanıb bir cümlənin ata sözü və ya adi cümlə olub-olmadığını aydınlaşdırmaq çətindir. Bu xüsusən həmin dili bilməyən insanlar üçün tamamilən anlaşılmazdır.

Bu sahədəki digər bir cəhd isə V. Mieder tərəfindən edilmişdir. Onun atalar sözlərinə verdiyi tərif digərləri ilə müqayisədə ən yaxşısı hesab edilirdi:

“Atalar sözləri nəsildən nəsilə keçən müdriklik, həqiqət, əxlaq və adət-ənənələrin metaforik, qarışıq və yadda qalan formada qısa və hamı tərəfindən bilinən cümlədə ifadəsidir. Qısacası atalar sözləri bir cümlədəki müdriklikdir” [34, s.12].

Paremik vahidlərə tərif vermək cəhdləri sadəcə tədqiqatçılar tərəfindən edilməmişdir. Bu sahədə bir çox xalq tərifləri də mövcuddur:

“Atalar sözləri xalq təcrübəsinin uşaqlarıdır”, “atalar sözləri küçələrin müdrikliyidir”, “atalar sözləri ən doğru sözlərdir” və s. təriflər xalq düşüncəsinin əsas ifadəçisidir.

İngilis dilinin izahlı lüğətləri arasında ən böyük və ən çox işlədilən iki lüğəti, Oksford və Kembric lüğətləri isə atalar sözlərini bənzər şəkildə təsvir edirlər:

Kembric lüğəti: *“Mənası çoxluq tərəfindən başa düşülən, ümumi təcrübəyə əsaslanan fikri ifadə etmək və ya məsləhət vermək məqsədi ilə işlədilən qısa cümlələrə atalar sözləri deyilir”* [61].

Oksford lüğəti: *“Məsləhət vermək və ya fikri ifadə etmək məqsədi ilə işlədilən, əsasında həqiqət dayanan məşhur fraza və ya cümlələrə atalar sözləri deyilir”* [68].

Xalq təfəkkürünün məhsulu olan atalar sözlərinin tədqiqatı sadəcə onlara tərif verməklə yekunlaşmır. Əsrlər boyu tədqiqatçılar atalar sözlərini digər folklor nümunələrindən, xüsusən məsəllərdən fərqləndirməyə çalışmışdılar. Atalar sözləri və məsəllər arasındakı fərqi izah etməyə cəhd edənlərdən biri məşhur rus alimi Vladimir Dal olmuşdur. “Canlı rus dilinin lüğəti” və “Rus xalqının atalar sözləri” adlı kitablarında V. Dal məsəlləri çiçək, atalar sözlərini isə meyvə adlandırmışdır. Folklorun hər iki nümunəsi də dərin, hikmətli məna ifadə etsələr də məsəllərdə bu məna hələ tamamlanmamış, püxtələşməmişdir. Atalar sözləri kimi hikmətamiz məna ifadə edən məsəllər hər hansı bir hekayə və ya rəvayət ilə bağlı olduqları üçün əlavə şərhə ehtiyac duyulur [64].

Atalar sözlərinin araşdırılmasında paremioloqlarla yanaşı dilçilərin də rolu böyükdür. Belə ki, atalar sözləri xalqın məişətini, mədəniyyətini ifadə etməklə yanaşı həm də onun dil xüsusiyyətlərini ifadə edir. Nəzəri marağı ilə yanaşı atalar sözlərinin praktik əhəmiyyətini də görəndə dilçilər onları müxtəlif yöndən tədqiq etmişlər. Bəzi dilçilər atalar sözlərini fraza və idiomlardan fərqli şəkildə tədqiq etməyə çalışsa da, digər bir qrup dilçilər isə atalar sözlərinin cümləyə bərabər frazeoloji vahid olduğunu

qeyd etmiş və onları frazeoloji birləşmələrlə eyniləşdirmişdir. Dildə hazır şəkildə tapıldığına və məcazi mənə daşdığına görə V.V. Vinqradovun da daxil olduğu bir qrup linqvistik atalar sözlərinin frazeologiyasının bir tərkib hissəsi olduğu fikrini irəli sürürlər [17, s. 179]. Onların fikrinə görə, atalar sözləri də frazeologizmlər kimi sabit xarakter daşıyır. Əsrlər öncə yaranmış və müasir dövrümüzə qədər dildən-dilə, nəsildən-nəsilə keçərək gəlmiş atalar sözləri öz müstəqilliklərini itirmiş və qeyri-sərbəst, bölünməz olmuşdur [5, s. 52]. Digər tərəfdən atalar sözlərinin bitmiş fikri ifadə edən müstəqil cümlələr olduğu fikrini irəli sürən J. Kasares və N.N. Amosova bu vahidlərin hər hansı bir dil sisteminə daxil etməyin mənasız olduğunu qeyd edir və onları müstəqil kommunikasiya vahidləri adlandırırlar. A.V. Kunin isə bu iki anlayış arasındakı fərqi izah edərkən frazeologizmlərin müəyyən hissəsinin atalar sözü və məsəllərdən əmələ gəlməsi fikrini irəli sürür. Onun fikrinə görə atalar sözü və məsəllərin bir qismini olduğu kimi frazeologizm hesab etmək olar, bir qismi isə ixtisaredilmə və parçalanma yolu ilə frazeoloji vahidlərə çevrilmişdir.

Sadəcə semantik mənaları ilə deyil həmçinin, cümlə quruluşu ilə də diqqət çəkən atalar sözlərinin sintaktik strukturuyla bağlı müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür. Bu sahədəki maraqlı fikirlərdən biri R. Sarsenbayevə məxsusdur. Onun fikrinə görə, atalar sözlərində sual və nida cümlələrinə təsadüf etmək mümkün deyil. Lakin, onun bu mülahizəsi sonradan digər alimlər tərəfindən qəbul edilməmiş və axtarıları natamam sayılmışdır. Əgər diqqətlə nəzər yetirsək ingilis dili də daxil olmaqla bir çox dildə sual və ya nida cümləsi ilə ifadə olunmuş paremik vahidlər tapmaq mümkündür. Bu mövzuda araşdırmalara davam edən X. Abduraxmanov digərlərindən fərqli olaraq atalar sözlərində inversiya və elliptik cümlələr məsələsini geniş şərh etmişdir. X. Abduraxmanov atalar sözlərinin tərkibini adətən bağlayıcısız tabesiz mürəkkəb cümlələr təşkil etdiyi ideyasını irəli sürür [2, s. 35].

Atalar sözlərini həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də dilçilik baxımdan araşdıran R. Müzəffərov bu folklor nümunələrində ümumxalq dilinin leksik tərkibinin daha dolğun təsvir edildiyini qeyd etmişdir. Belə ki, atalar sözlərində bir sıra arxaizm, neologizm

və ya alınma sözləri müşahidə etmək mümkündür ki, bu da həmin atalar sözünün mənsub olduğu dilin tarixini və inkişafını öyrənmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Digər bir linqvist İ. A. Xuqayev isə atalar sözlərinin ədəbi dilin bütün imkanlarında istifadə edə bilmədiyini qeyd edir. Xuqayevin qeydlərinə görə, atalar sözlərində ara sözlər, ara cümlələr, zərflilər, məqsəd budaq cümlələri və bir sıra bağlayıcılar işlədilmir. Lakin, onun fikirləri də R. Sarsenbayevin fikirləri kimi bir çox müzakirələrə səbəb olmuşdur [2, s. 35-37].

Atalar sözlərinin ümumi öyrənilmə dərəcəsinə nəzər saldıqda tarix boyunca bu sahədə müxtəlif alimlər tərəfindən geniş araşdırmalar aparıldığını görə bilərik. Bu araşdırmalar nəticəsində atalar sözlərinin bir sıra xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir. Lakin, pəremik vahidlərin tərkibində metaforaların işlədilməsi və bu metaforaların xüsusiyyətləri haqqında araşdırmalara çox az sayda tədqiqatçıların əsərlərində rast gəlmək mümkündür. Bu sahədə daha çox araşdırma etmiş tədqiqatçılara Volfqanq Mieder, G. Lakoff və M. Consonu misal göstərmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işinin qarşısında duran əsas məqsədlərini ingilis atalar sözlərində işlədilən metaforaların semantik xüsusiyyətlərini araşdırmaq və bu metaforaların müxtəlif üslubi cəhətlərini ortaya çıxartmaq təşkil edir. Magistr dissertasiyasının əsasını təşkil edən vəzifələr isə aşağıdakılardır:

1. İngilis atalar sözlərinin etimoloji və tipoloji xüsusiyyətlərinin araşdırmaq
2. Metaforik atalar sözlərinin semantik təhlilini aparmaq
3. İngilis atalar sözlərində metaforaların üslubi xüsusiyyətlərini ortaya çıxartmaq
4. Orijinal dildə verilmiş atalar sözlərinin tərcümə və ya ekvivalentini tapmaq

Tədqiqat işinin nəzəri-metodoloji bazası: Tədqiqat işinin qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrindən asılı olaraq bu dissertasiyada müxtəlif linqvistik metodlardan istifadə edilmişdir. Tədqiqat işinin əsasını təşkil edən metodlara tarixi-müqayisəli, linqvistik-təsviri və definisiya metodları daxildir. Dissertasiya işinin *metodoloji əsasını* pəremiologiya sahəsindəki yerli (F.Y.Veysəlli, D.N.Yunusov) və xarici alimlərin

(H.Valter, V.M.Mokiyenko, Q.D.Sidorkova, Y.N.Karaulov, V.N.Teliya, Q.L.Permyakov, L.V.Şerba, O.S.Axmanova, B.A.Serebrennikov, V.N.Yartseva, Y.S.Stepanov, E.Sepir, Volfqanq Mider, M.Y.Blox, M.M.Baxtin və s.) dil nəzəriyyəsi, praqmalinqvistika və nitq aktları nəzəriyyəsi sahəsində fundamental əsərləri təşkil edir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi: Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq ingilis atalar sözlərinin üslubi xüsusiyyətləri təhlil olunmuşdur. Araşdırmaların nəticəsində dissertasiyanın iki əsas elmi yeniliyi müəyyən edilmişdir. İlk öncə tədqiqat işinin nəticəsində ingilis atalar sözlərinin tərkibində işlədilən metaforaların yaratdığı müxtəlif semantik xüsusiyyətlər (antonimlik, sinonimlik, çoxmənalılıq) və konseptual metaforaların mənaya göstərdiyi təsirlər aşkar edilmişdir. Dissertasiyanın ikinci əsas yeniliyi atalar sözlərinin semantik sferası ilə yanaşı işlədilmə dairəsinin də geniş olduğunu müəyyənləşdirməkdir. Atalar sözlərinin tərkibindəki metaforaların təhlili bu müdrik kəlamların sadəcə məişət üslubunda deyil, obrazlılığın və ifadəliliyin mövcud olduğu bütün üslublarda işlədilməsini təmin edir.

Dissertasiyanın elmi və praktik əhəmiyyəti: Tədqiqat işinin nəticəsində ingilis atalar sözlərində metaforaların semantik və üslubi xüsusiyyətlərinə dair toplanmış nəzəri məlumatlar dissertasiyanın elmi əhəmiyyətinin əsasını təşkil edir. Öldə edilmiş materialların seçmə fənnlərin tədrisində və ingilis mədəniyyəti ilə yaxından tanış olmaq məqsədilə istifadə edilməsi dissertasiyanın praktik əhəmiyyətini vurğulayır.

Dissertasiyanın strukturu: Tədqiqat işi giriş, 2 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, öyrənilmə dərəcəsi, məqsəd və vəzifələri, istifadə edilən metodlar, elmi yeniliyi, elmi və praktiki əhəmiyyəti, aprobeşiyası və işin ümumi strukturu haqqında məlumat verilir.

Tədqiqat işinin “İngilis atalar sözlərinin yaranma tarixi və təsnifatı” adlanan I fəslə iki yarım fəslə bölünür və ingilis atalar sözlərinin etimoloji və tipoloji xüsusiyyətləri ilə bərabər onların metaforik xarakterinin tədqiqi öz əksini tapmışdır.

“İngilis atalar sözlərində metaforaların semantik və üslubi xarakteri” adlanan II fəsil də iki yarım fəslə bölünür və ingilis atalar sözlərində metaforaların semantik və üslubi xüsusiyyətlərini təhlil edilmişdir.

I FƏSİL. ATALAR SÖZLƏRİNİN DİL SİTEMİNDƏ YERİ

1.1. Atalar sözlərinin tətbiqi tarixindən

İngilis atalar sözlərinin ilkin formalaşma tarixi bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Lakin bu araşdırmaların heç biri ingilis atalar sözlərinin tarixi haqqında dəqiq məlumat vermir. Bu sahədə araşdırmalar etmiş alimlərdən biri olan D.E. Marvinin fikrinə əsasən sadəcə ingilis deyil bütün atalar sözlərinin mənşəyi qeyri-müəyyəndir. “Antiquity of proverbs” (Atalar sözlərinin tarixi) adlı kitabında B. Disraelinin fikrinə əsaslanan Marvin atalar sözlərinin yazılı şəkildə tapılan bir çox mənbələri qabaqladığını qeyd edir. Onun fikrinə görə, pəremiyaların ilkin formaları şifahi şəkildə yaranıb, yayıldığı üçün onların mənşələri haqqında dolğun məlumat tapmaq çətindir. Ümumi mülahizələrə əsasən ingilis atalar sözlərinin də ilkin formasının yaşlı nəsil tərəfindən yaradılması və şifahi yolla xalq arasında yayılması fikri irəli sürülür [32, s. 3]. İngilis atalar sözlərini ən çox tədqiq etmiş alimlərdən biri olan V. Miederin fikrinə əsasən atalar sözləri bir şəxs tərəfindən ixtiyari və ya qeyri-ixtiyari şəkildə yaradılır. Həmçinin onların xalq arasında yayılması da şüurlu və şüursuz şəkildə baş verir. Lord Con Russellin atalar sözlərinə verdiyi tərif də bu fikri təsdiq edir: “*Atalar sözləri bir nəfərin müdrikliyi və bir xalqın təfəkkürüdür*”. Mieder xüsusi bir dildə atalar sözlərinin tarixini və mənşəyini öyrənməyin çətin olduğunu qeyd edir. O, atalar sözlərini araşdırarkən yaranma tarixinə və mənşəyinə görə bir çox Avropa xalqlarının oxşar olduqlarını qeyd etmişdir. Həmçinin, onun fikrinə görə, bu oxşarlıqlara bir sıra Afrika və Asiya xalqlarında da rast gəlmək mümkündür [34, s. 9]. İngilis atalar sözlərinin tarixi və mənşəyinin müəyyənləşdirilməsi sahəsində edilən araşdırmalar nəticəsində onların təsnifatına dair yeni bir problem də üzə çıxmışdır. Bu sahədə tədqiqatlar aparmış alimlər müxtəlif xüsusiyyətlərinə əsasən atalar sözlərini fərqli şəkildə təsnif etmişlər. Bu tədqiqatlara nəzər saldıqda təsnifatların çoxunun atalar sözlərinin mənşəyinə əsaslandığını görə bilərik. Məhz buna görə də ingilis dilindəki atalar sözləri *milli və alınma* və ya *milli və universal* olaraq təsnifləndirilir. Lakin, atalar

sözlərinin mənşəyinin müəyyən edilməsi asan məsələ olmadığı üçün onların bir çoxunun alınma və ya milli mənşəli olduğunu dəqiq olaraq qeyd etmək mümkün olmur. Həmçinin, bir sıra tədqiqatçılar ingilis paremioloji vahidlərini semantik mənalarına və üslubi xüsusiyyətlərinə görə də müxtəlif qruplara aid etmişdir. Dilin tarixi inkişafı nəticəsində meydana gələn müxtəlif məzmunlu atalar sözlərinin həm frazeologiyanın, həm də paremioloji minimum kimi paremiologiyanın obyektı olaraq öyrənilməsi vacib məsələlərdən biri hesab olunur. Bu baxımdan atalar sözündə bir sözü yerindən oynatmaq, ya da sözlərin sırasını dəyişmək ifadənin sintaksisini pozub təsir gücünü azalda bilər. Bu fakt onunla izah olunur ki, həmin tərkiblər milli dil və düşüncənin bir-birinə qarşılıqlı təsiri nəticəsində artıq qəliblənmiş bir şəkil almışdır.

Möhkəm milli xüsusiyyətə, koloritə malik olduğu üçün başqa dillərə də çox zaman eynilə çevrilə bilməyən, həmişə canlı həmin söz inciləri bütövlükdə bir hikmət xəzinəsidir.¹El nümunəsi sayılan hər bir atalar sözü müəyyən məqsədlə yarandığı kimi müəyyən ideyanı da təlqin edir; hər birində xalqın təfəkkürü, adət və ənənələri ilə bağlı olan böyük bir hadisəyə işarə olunur; hər birini oxuyanda qarşımızda böyük bir dövr canlanır; həmin dövrdə xalqın güzəranı, insanların münasibəti, siniflər arasında fərqlər, ictimai ziddiyyətlər, bir sözlə, dövrü səciyyələndirən xüsusiyyətlərlə tanış oluruq. Atalar sözləri ədəbiyyata və hətta məcmuələrə daxil edilməzdən əvvəl xalq dilində uzun müddətli inkişaf yolu keçmişdir. Ümumiyyətlə, ingilis atalar sözlərinin təsnifatı zamanı ingilis dilinin beynəlxalq və mədəniyyətlərarası əlaqələri və bu əlaqələrin paremioloji vahidlərin formalaşmasına göstərdiyi təsirləri nəzərə alınmışdır [26, s. 864].

Deyilənlərdən belə bir fikir formalaşır ki, xalqların hikmət xəzinəsi sayılan atalar sözləri ingilis və Azərbaycan xalqlarının folkloruna sirayət etmiş, orada da eyni, olduğu kimi qalmış, ya da variantlarla zənginləşmişdir. Belə paralel məzmunları aşağıdakı atalar sözlərində nəzərdən keçirək.

Allah bir kəsə qəzəb eləmək istəsə, əvvəlcə onun aqlını başından alar.³ Whom God would ruin, he first deprives of reason⁴

Arı kimi balı da var, zəhəri də.⁵

Like bees that have honey in their mouths have stings in their tails.⁶ Acgözün qarnı doyar, gözü doymaz.

One's eyes is bigger than one's belly.⁷

Paremik vahidlər sayılan atalar sözləri müəyyən hadisəni, vəziyyəti izah etdiyinə görə məntiqi mənanaya malikdir. Atalar sözlərində semantik oxşarlıq müxtəlif yollarla əmələ gələ bilər. Bir qisim tədqiqatçıların fikrinə görə bu mövzuları bir xalq başqa bir xalqdan alır, bəzən isə qaynayıb-qarışma və qarşılıqlı təsir nəticəsində yaranır. Bir qisim alimlər isə semantik oxşarlığı təkcə dillərin genetik bağlılığı ilə izah etməyi kifayətləndirici hesab etmirlər. Birinci qrup alimlər bu fikirdədirlər ki, semantik oxşarlıq müxtəlif geneoloji bölgüyə daxil olan xalqların müxtəlif dövrlərdə tarixi, ictimai, iqtisadi, mədəni və sair amillərinin inkişafındakı ümumiliyi ilə əlaqədardır. Bunlar eyni oxşar şəraitdə meydana çıxmışdır.

İkinci qrup tədqiqatçılar bu fikirdədirlər ki, semantik oxşarlıq bəzən eyni, bəzən də yaxın ictimai şəraitdə bir-birindən asılı olmadan müstəqil şəkildə yarana bilər.

Üçüncü qrup tədqiqatçılar bu fikirdədirlər ki, bir sıra xalqlar arasında mənşə və dil qohumluğu olub-olmamasına baxmayaraq, ərazicə bir-birinin yaxınlığında yaşayan xalqların iqtisadi, ictimai, siyasi və mədəni əlaqələri nəticəsində bu paremiyalar qarşılıqlı surətdə bir-birinə təsir etmiş və biri digərinə keçmişdir. Paremiyalarda ifadə edilən fikir və anlayışlar müxtəlif xalqlarda az və ya çox dərəcədə eyni olmuşdur.¹ Qədim və yeni qəbilələrin, demək olar ki, hamısında oxşarlıq ondan baş vermir ki, bir sıra qanunları bir xalq başqasına xəbər verir, ondan baş verir ki, bunlar bəşəriyyətin hiss və təfəkküründə həkk olunmuşdur.

Müasir dövrümüzdə qədər gəlib çatan qəlbləşmiş ingilis atalar sözləri öz etimologiyalarına görə bir-birindən fərqlənirlər. İlkin başlanğıcını şifahi xalq ədəbiyyatından götürən atalar sözlərinin əsas mənşəyini tapmaq isə o qədər də asan

məsələ deyildir. Hal-hazırda doğma dili ingilis dili olan insanlara belə öz dillərində işlətdikləri atalar sözlərinin mənşəyi qeyri-müəyyəndir. Tədqiqatçılar atalar sözlərinin etimologiyasını araşdırarkən adətən yazılı mənbələrə müraciət edirlər. Bu üsul isə araşdırılan ata sözünün əsl mənşəyi haqqında dəqiq məlumat almağa imkan vermir. Məsələn, müasir ingilis dilində geniş işlənən və hamı tərəfindən başa düşülən “*Call a spade a spade*” (*Əyri oturub düz danışmaq*) atalar sözünün mənşəyi R. Rideout və C. Vitingə görə Arnold Bennettin “The Card” (1911) əsəridir. Lakin, daha dərin araşdırma etdikdə eyni atalar sözünün eyni forma və mənada Oskar Uayldın 1890-cı ildə yazdığı “Dorian Qreyin portreti” əsərində də işlədildiyini görə bilərik. Hətta bundan daha qədimə getsək bu atalar sözünün Con Trappın 1647-ci ildə İncilə yazdığı şərhində istifadə etdiyini görə bilərik. Nəticə olaraq biz yenə də bu atalar sözünün ilk dəfə Trapp tərəfindən işlədilməsini qəbul edə bilmirik, çünki Trappın bu atalar sözünü özünün yaratması və ya başqa mənbələrdən bəhrələnməsi məçhuldu. Bütün bunlar hər hansısa bir dildə atalar sözlərinin etimologiyasının araşdırılmasının nə qədər çətin olduğunu göstərir. Bir çox halda isə atalar sözünün ilkin formasını tapmaq çətin olduqda onun yazıya alındığı ilk dövrü mənşə olaraq qəbul edirlər. İngilis dilindəki atalar sözlərinin araşdırılması nəticəsində bu dildəki paremioloji vahidlərin əsas mənbələri olaraq folklor, Müqəddəs İncil, Uliyam Şekspir və ya Aleksandr Popun əsərləri göstərilir. Mənşəyi folklorla bağlı olan atalar sözləri ingilis dilinin 43%-ni təşkil edir. Lakin bu göstərici ingilis dilinin Britaniya və Amerika variantlarına görə dəyişə bilər. Britaniya ingilis dilindəki folklor mənşəli atalar sözləri Amerika variantından daha çoxdur. Amerikan ingilis dilindəki atalar sözləri daha çox yazılı mənbələrə əsaslanır [26, s. 866].

Bu mənbələr arasında Şekspirin əsərləri atalar sözlərinin yaranmasında və yayılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Böyük ingilis şairi, yazıçı və dramaturqu əsərlərində inglis mədəniyyətini, dünya görüşünü, inanclarını əks etdirən minlərlə hikmətli söz işlətmişdir. Onun öz əsərlərində həddindən çox hikmətli sözlərə müraciət etməsi bəzi alimlərin Şekspiri bir sıra atalar sözlərinin müəllifi olaraq görməsinə səbəb

olmuşdur. Lakin, Şekspirin əsərlərində istifadə edilən atalar sözlərinin həqiqətən də onun tərəfindən yaradıldığını yoxsa xalq yaradıcılığından bəhrələndiyini demək olmur. Müəllif olmasa belə atalar sözlərinin xalq arasında yayılmasında və müasir dövrümüzdə qədər yazılı şəkildə gəlib çatmasında Şekspirin rolu danılmazdır. Müasir ingilis dilində işlədilən şablonlaşmış bir çox atalar sözləri məhz Şekspirin əsərləri sayəsində məşhurlaşmış və xalq arasında yayılmışdır. Hətta bu ifadələrin istifadə dairəsi o qədər genişlənmiş və adılşmışdır ki, onların hansı əsərdən götürülməsi belə unudulmuşdur. Şekspirin bütün əsərlərində minlərlə belə nümunəyə rast gəlmək mümkündür [17, s.180]:

“Uneasy lies the head that wears a crown” - Tac geyən başın dərdi çox olar [42, s. 127]

“Give every man thy ear, but few thy voice” - Az danış çox dinlə/ Min eşit, bir söylə [44, s. 22]

“The rest is silence” – Qalanı sükutdur [44, s. 140]

“Rich gifts wax poor when givers prove unkind” - Verənlər qəddardırsa bahalı hədiyyələr belə dəyərsiz olar [44, s. 64]

“All that glitters is not gold” - Hər parıldayan qızıl deyil [66]

“I know a trick worth two of that” - Ağıl ağıldan üstündür [42, s. 201]

“Something is rotten in the state of Denmark” - İş əngəlsiz deyildir [44, s. 27]

“Brevity is the soul of wit” - Müxtəsərlik qəlbin ağılıdır [44, s. 43]

“Cowards die many times before their death” - İgid bir dəfə ölər, qorxaq yüz dəfə [45, s. 26]

“Too swift arrives as tardy as too slow” - Tələsən təndirə düşər [43, s. 23]

U. Şekspir kimi ingilis esseisti, tənqidçisi və satiriki Aleksandr Popun da atalar sözlərinin yaranmasında və geniş istifadəçi kütləsi qazanmasında rolu böyük olmuşdur. Onun əsərlərindən götürülmüş atalar sözlərinə aşağıdakıları misal göstərmək olar [17, s. 180]:

“To err is human, to forgive is divine” – Səhv etmək insana, bağışlamaq Allaha xasdır [39, s. 15]

“A little learning is a dangerous thing”- Kamil palançı yarımçıq papaqçıdan yaxşıdır / Dad yarımçıq əlindən [39, s. 7]

“For fools rush in where angels fear to tread”- Axmaqlar mələklərin gəzməyə qorxduğu yerə qaçırlar [39, s. 18]

“At every word a reputation dies”- Hər sözdə bir nüfuz ölür [40, s. 15]

İngilis atalar sözlərinin etimologiyasına dair araşdırmalar nəticəsində müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif təsnifatlar irəli sürülmüşdür. Məşhur paremioloq V. Medier etimoloji xüsusiyyətlərinə görə ingilis atalar sözlərini aşağıdakı qruplara bölmüşdür [34, s. 10].

Birinci qrupa daxil olan atalar sözləri ingilis dilinə antik Yunan və Roma dillərindən keçmişdir. *“A fish rots from the head down” – Balıq başından iylənər* mənasına gələn bu atalar sözünün mənşəyi bəzi qaynaqlarda rus, çin, ingilis, türk və yunan dilləri olaraq göstərilir. Yazılı mənbələrin çoxu onun yunan dilində Erasmus tərəfindən ilk dəfə yazıya alındığını bildirir. Daha dolğun sübut olmadığı üçün bu atalar sözünün mənşəyi yunan dili olaraq qəbul edilir [34, s. 10].

İngilis atalar sözlərinin ikinci ən böyük mənbəyi Müqəddəs İncildir. İngilis dilinə bir neçə dəfə tərcümə edilmiş Müqəddəs İncil Kral Jamesin tərcüməsindən sonra kilsələrdə daha çox oxunmağa və dinlənməyə başlanılmışdır [34, s. 11]. Bunun nəticəsində də İncilə daxil edilmiş atalar sözlərinin xalq arasında istifadəsi genişləndi. İngilis atalar sözlərinin formalaşmasında və xalq arasında yayılmasında Müqəddəs İncilin rolu Şekspirin əsərləri qədər böyükdür. Müasir ingilis dilində işlənən atalar sözlərinin böyük əksəriyyəti İncildən götürülsə də onlar əsl mənşəyi unudulmuş, istifadəsi adi hal almışdır.

“A living dog is better than a dead lion”- Bir gün azad yaşamaq qırx il qul kimi yaşamaqdan yaxşıdır [49, s. 798]

“Pride goeth before destruction:”- Özünü öyən dizinə döyər [49, s. 775]

“If the Ethiopian can change his skin, or the leopard his spots” – Qurd tükünü dəyişər xasiyyətinin dəyişməz / Qozbeli qəbir düzəldər [49, s. 964]

Üçüncü əsas mənbə isə orta əsr Latın dildir. Bilindiyi kimi Latın dilin orta əsrlərdə “Lingua Franca” statusu var idi. Məhz bu səbəbdən də Latın dilindəki bir sıra atalar sözləri ingilis dilində daxil olmaqla bir çox Avropa dillərinə keçmişdir. Onların çoxu müasir dövrümüzdə də geniş şəkildə işlədilir:

“Crows will not pick out crows’ eyes” - İt itin ayağını tapdalaamaz anlamını verən bu atalar sözü orta əsr Latın dilindən götürülüb, lakin hal-hazırda ingilis dilində daxil olmaqla bir çox Avropa xalqlarının dillərində işlədilir [34, s. 12].

Lügət tərkibinin belə böyük əksəriyyətini alınma sözlər təşkil edən ingilis dilindəki atalar sözlərinin də bir qismi alınma tərcümələrdən ibarətdir. Bu qrupa daxil olan atalar sözlər müasir dövrümüzdə daha yaxındır və onların yayılması adətən kütləvi informasiya vasitələri ilə həyata keçirilir. Bu qrupa daxil olan *“A picture is worth a thousand words” (Bir dəfə görmək min dəfə eşitməkdən yaxşıdır), “It takes two to tango” (Həyat müştərəkdir) və “Garbage in, garbage out” (Kələklə gələn, küləklə gedər) və s.* kimi atalar sözləri ilk olaraq XX əsrdə Amerikada ortaya çıxmış daha sonradan isə digər Avropa dillərinə tərcümə olunmuşlar [34, s. 12-13].

İngilis xalqının beynəlxalq və mədəniyyətlərarası əlaqələri nəticəsində bir sıra atalar sözlərinin mənimsənilməsinə baxmayaraq bu xalqa aid milli mənşəli atalar sözləri çoxluq təşkil edir. Eugene E. Ivanov və Julia A. Petrushevskaya öz araşdırmaları nəticəsində ingilis dilindəki atalar sözlərinin 61,5%-nin milli, 38,5%-nin isə alınma olduğunu müəyyən etmişlər. Milli mənşəli atalar sözlərinin 2,5%-nin Amerikan ingilis dilinə aid olduğu qeyd olunur. Öz araşdırmalarında Y. İvanov və C. Petruşevskaya ingilis dilindəki atalar sözlərini mənşəyinə görə aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmışdılar [26, s. 866-867]:

	%	Nümunə

İngilis atalar sözlərinin mənşəyi		
Britaniya ingilis dili	59	“Blood is thicker than water” (<i>Qan sudan qatıdır</i>)
Latin	20	“Out of sight, out of mind” (<i>Gözdən iraq olan könüldən də iraq olar</i>)
Fransız	7	“Don't judge a book by its cover” (<i>Heyvana çuluna görə, insana geyiminə görə qiymət verməzlər</i>)
Qədim Yunan	6	“The pen is mightier than the sword” (<i>Qələm qılıncdan itidir</i>)
Amerikan ingilis dili	2.5	“Barking dogs seldom bite” (<i>Hürən it dişləməz</i>)
İtalyan	1.5	“When in Rome, do as the Romans do” (<i>Romada romalılar kimi davran</i>)
Şotland	1.5	“A closed mouth catches no flies” (<i>Danışmaq qızıldısı, susmaq gümüşdür</i>)
İrland	0.5	“Don't change horses in midstream” (<i>Çayın ortasında atı dəyişməzlər</i>)

İspan	0.5	“Every dog has his day” (<i>Bizim küçədə də bayram olar</i>)
Alman	0.5	“One hand washes the other” (<i>Əl əli yuyar, əl də üzü</i>)
Mənşəyi bəlli olmayan	0.5	“A cat has nine lives” (<i>Pişiyn doqquz canı olar</i>)
Çin	0.25	“A journey of a thousand miles begins with a single step” (<i>Hər uzun yol kiçik bir addımla başlayar</i>)
Fars	0.25	“By a sweet tongue and kindness, you can drag an elephant with a hair” (<i>Şirin dil ilanı yuvasından çıxarar</i>)

Atalar sözlərinin araşdırılması nəticəsində sadəcə onların mənşələri müəyyənləşdirilməmiş, həmçinin, müxtəlif cəhətlərinə və xüsusiyyətlərinə görə təsnifəndirilmişdir. Bu sahədəki ən yadda qalan təsnifatlardan biri N.R. Norrik tərəfindən verilmişdir. O, ingilis atalar sözlərini üslubi xüsusiyyətlərinə, yəni tərkibində işlədilən bədii təsvir vasitələrinə görə 5 kateqoriyaya bölmüşdür [64]:

- *Sinekdoxa atalar sözləri*- tərkibində sinekdoxa işlənmiş atalar sözlərində bir əlamət bütöv bir anlayışı, sözün bir hissəsi tamı əvəz edir. Məsələn, “*Fair words break no bones*”(ədalətli söz qəlb qırmaz) atalar sözünün həqiqi mənası məcazi mənasından tam fərqlidir. Misalda verilmiş “bone” (sümük) sözü öz əsas mənasında deyil, sinekdoxa olaraq işlədilmişdir və insan anlayışını əvəz etmişdir.

- *Metaforik atalar sözləri*- bu kateqoriyaya daxil olan atalar sözlərinin ismi birləşmə işlənən hissəsinin təyinlə əlaqəsi metaforalarla ifadə edilir. Yəni, hər hansı bir əşya, varlıq və hadisəyə məxsus əlamət başqa bir əşya, varlıq və ya hadisə üzərinə köçürülür: “*Fair play is a jewel*”(Ədalət qızıldır) atalar sözünün “fair play” (ədalətli oyun) ismi birləşməsinin “jewel” yəni ləl-cəvahirata bənzədilməsi metaforadır.
- *Metonimik atalar sözləri*- bu tip atalar sözləri isə adlandırılmış və nəzərdə tutulmuş anlayışların əlaqəsinə əsaslanır: “*Who has a fair wife needs more than two eyes*”- (Gözəl arvadı olanın gözü açıq olmalıdır). Verilmiş atalar sözündə “eye” (göz) ifadəsi metonimik olaraq “görmək” sözünü əvəz etmişdir.
- *Hiperbolik atalar sözləri* şişirtməyə əsaslanır. N.R. Norrikin fikrinə görə, atalar sözlərində hiperbolaların işlənilməsi mənanın daha da gücləndirilməsinə səbəb olur. Məsələn, “*faint heart never won fair lady*”(zəif ürəklər heç vaxt gözəl qadın qazanmaz) atalar sözündə “never” (heç vaxt) ifadəsinin işlənilməsi hiperbolik sayılır və mənanı qüvvətləndirir.
- *Paradoksal atalar sözləri* isə ziddiyyətə əsaslanır. İngilis dilində mövcud olan bir çox atalar sözlərinin tərkibində bir-birinə tamamiylə əks olan ifadələr işləndiyini görə bilərik. Məsələn, “*fair is not fair, but that which please*”, “*a man’s house is heaven and hell as well*”(kişinin evi həm cəhənnəmdi, həm də cənnət). Hər iki atalar sözlərində işlədilmiş əks ifadələr (fair-not fair, heaven-hell) mənanın paradoksallaşmasına səbəb olur [64].

N.R. Norrikin atalar sözlərinə verdiyi tipoloji bölgü daha çox tanınsa da, bu sahədə bir sıra başqa təsnifatlar da mövcuddur. Norrikin tipologiyası üslubi xarakter daşdığı halda atalar sözlərinin yayılma dairəsinə görə də, 3 kateqoriyası mövcuddur [25, s. 130-135]:

- ❖ *Universal atalar sözləri*- bu qrupa daxil olan atalar sözləri bir-biri ilə əlaqəsi olan və ya olmayan bir çox xalqların dillərində mövcuddur. Bu tip atalar sözləri adətən

mənimsəmə yolu ilə müxtəlif dillərə keçir. Hətta bəzən onlarda cümlə quruluşu və söz sırası olduğu kimi saxlanılır.

❖ *Regional atalar sözləri*- bu kateqoriyadakı atalar sözləri isə adətən bir-biri ilə mədəni əlaqələri olan regionlarda mövcud olurlar. Universal atalar sözlərində olduğu kimi burada da paremiyalar bir dildən digərinə alınma yol ilə keçir. Lakin, buradakı atalar sözləri bir-biri ilə yaxın mədəni əlaqələri olan xalqlara mənsub olurlar. Bu qrupa daxil olan atalar sözlərinin bir çoxu XIX-XX əsrlərdə Britaniya ərazisində yayılmış şotland mənşəli atalar sözləri daxildir.

❖ *Lokal atalar sözlərinə* isə eyni bir ərazidə formalaşan paremioloji vahidlər daxildir. Lakin, bəzən eyni bir ərazidə formalaşan atalar sözlərində belə fərqlər ortaya çıxır. Məsələn, İncil heç də bütün dillərdə atalar sözlərinin əsas mənşəyi kimi göstərilir.

Qeyd etdiyimiz kimi atalar sözləri xalq dillərinin ən canlı və eyni zamanda ən sabit hissələridir. Atalar sözlərindəki milli düşüncənin təsviri milli xarakterin xüsusiyyətləri qədər canlı ifadə edilmişdir. Bir xalqın dünya görüşünü ifadə edən atalar sözləri qısa amma dərin mənaya malikdirlər. Onlar bir etnosun tarixi və mədəni inkişafından xəbər verirlər. Məhz buna görə də, atalar sözlərinin semantik sferası çox genişdir və biz onu hər hansı bir mövzu ilə məhdudlaşdırma bilmərik. Sadəcə ingilis dilində deyil istənilən xalqın dilində insanın var olduğu bütün sahələrə dair atalar sözləri tapmaq mümkündür. İngilis dilindəki atalar sözlərini semantik sahəsinə görə təsrifləndirdikdə aşağıdakı mövzularda atalar sözlərinin daha geniş yayıldığını görə bilərik [64].

1. *Vətən* mövzulu atalar sözlərində adətən ingilis xalqının öz vətənlərinə duyduğu sevgidən bəhs olunur. Xalqın öz vətəni, yurdu hər şeydən üstün tutulur:

“*East or West home is the best*” – *Gəzməyə qərrib ölkə ölməyə vətən yaxşı* [65]

“*Every bird likes its own nest*”- *Hər quşa öz yuvası xoşdur* [65]

“*There is no place like home*”- *İnsanın evi kimisi yoxdur* [65]

2. *Zamanla* bağlı atalar sözlərində isə zamanın əhəmiyyəti və tezliyi ön plana çəkilir. Həmçinin, bu mövzuda səbrin önəmi də vurğulanır.

“There is a time for all things” - Hər aşığın bir dövrünü var / Hər şeyin öz vaxtı var
[65]

“A stich in time saves nine” - Hər iş öz vaxtında yaxşıdır / Qalan işə qar yağar [65]

“Time cures all things” - Zaman hər şeyin dərmanıdır [65]

“Time is money” - Vaxt qızıldır [30, s. 7]

3. *Bilik* haqqındakı ingilis atalar sözləri insan həyatında biliyin rolu və vacibliyi mövzusunda toxunur.

“Zeal without knowledge is a runaway horse” - Biliksiz cəhd yüyəni qırıb qaçmış at kimidir [65]

“Soon learnt soon forgotten” - Tez öyrənilən, tez unudular [65]

“Live and learn” - Beşikdən qəbrə qədər elm öyrənmək lazımdır [37, s. 579]

“It’s never too late to learn” - Öyrənmək üçün heç vaxt gec deyil [37, s. 594]

“A little knowledge (learning) is a dangerous thing” - Kamil palançı yarımçıq papaqçıdan yaxşıdır / Dad yarımçıq əlindən [39, s. 7]

4. *Sağlamlıq* mövzusunda ingilis atalar sözlərinin əsasını təşkil edən mövzulardan biridir. Bu mövzudakı atalar sözləri insan sağlığının hər şeydən üstün olduğunu qeyd edir və onun önəmini insanlara çatdırmağa çalışır.

“An apple a day keeps the doctor away” - Gündə bir alma yesən həkim nədir bilməzsən/ Günəş girən evə həkim girməz [37, s. 588]

“A sound mind in a sound body” - Sağlam ruh sağlam bədəndə olar [65]

“Good health is above wealth” - Can sağlığı var-dövlətdən yaxşıdır [65]

“Health is not valued till sickness comes” - Xəstəlik gəlməmiş sağlamlığın qədrini bilməzsən [65]

5. *Gözəllik* sözünü eşidəndə insanın aqlında həmişə müsbət fikirlər formalaşsa da, bu mövzudakı atalar sözləri gözəlliyin həm müsbət, həm də mənfi cəhətlərini ortaya çıxarır. Gözəlliyin bəzən aldadıcı, göz yanıldıcı və keçici olduğunu qeyd edir.

“All that glitters are not gold” - Hər parıldayan qızıl deyil [66]

“Appearances are deceptive” - Xarici görünüş aldadıcıdır [37, s. 27]

“Handsome is as handsome does”- Gözəlin üzü yox, özü gözəl olsun [37, s. 239]

“There is no rose without the thorn”- Gül tikansız olmaz [37, s. 428]

6. *Əmək* mövzusu ilə bağlı atalar sözləri insan həyatını təsvir edən ən qədim mövzulardan biridir. Bu sahədəki hikmətli sözlər keçmişdən bugünə qədər insanların əməyə olan münasibətini və əməyin onların həyatındakı rolunu əks etdirir.

“A bad workman always blames his tools”- Pis işçi həmişə alətlərini günahlandırır [37, s. 576]

“Many hands make light work”-Bir əlin nəsi var çox əlin səsi var [37, s. 298]

“No bees, no honey; no work, no money”- İşləməyən dişləməz [63]

“Much talk, little work”- Az danış, çox işlə [63]

Yuxarıda təsvir edilən mövzulardakı atalar sözləri ingilis atalar sözlərinin əsasını təşkil edir. Bu mövzudakı atalar sözlərinin istifadə dairəsi daha genişdir. Lakin, digər xalqların folkloruna nəzər saldıqda eyni mövzuda atalar sözləri sadəcə ingilis dilində deyil başqa dillərdə də mövcud olduğunu görə bilərik. Semantik mənalarına görə oxşarlıq təşkil etsələr də, hər bir ata sözü məxsus olduğu xalqın mədəniyyət və dünya görüşündən izlər daşıyır. Məsələn, sağlamlıq mövzusunda verilmiş *“An apple a day keeps the doctor away”* atalar sözü ingilis dili ilə yanaşı Azərbaycan dilində də mövcuddur. Azərbaycan dilində bu atalar sözü *“Günəş girməyən evə həkim girər”* şəklində ifadə olunur. Məna baxımından eyni olsalar da atalar sözlərindən birində *almanın* digərində isə *günəşin* sağlamlıq simvolu olaraq işlədilməsi ingilis və Azərbaycan xalqlarının müxtəlif dünyagörüşündən və mədəniyyətindən xəbər verir. İngilis atalar sözlərinə dair digər bir təsnifat “Oksford Atalar Sözləri lüğəti” (Oxford Proverb Dictionary) tərəfindən verilmişdir. Lüğətə görə ingilis atalar sözləri 3 əsas kateqoriyaya bölünür. Birinci kateqoriyaya ümumi həyat və gerçəkliklərə əlaqəli olan abstrakt atalar sözləri daxildir. *“Absence makes the heart grow fonder”* (*Uzaq məsafə sevgini çoxaldar*) və ya *“Nature abhors a vacuum”* (*təbiət boşluğu sevmir*) atalar sözləri bu qəbilədənndir. Ümumiyyətlə, ingilis dilində bir çox atalar sözlərində abstrakt

fikirlər müşahidə etmək mümkündür. İkinci kateqoriyaya daxil olan atalar sözləri isə insanların gündəlik həyat təcrübələrini, əmək fəaliyyətlərini əks etdirir. Məsələn, *“You can take a horse to water, but you cannot make him drink”* (Atı suya apara bilərsən amma onu su içməyə məcbur edə bilməzsən,) *“Do not pull all your eggs in one basket”* (Bir əldə iki qarpız tutmazlar) kimi atalar sözlərini bu qrupa aid edə bilərik. Üçüncü qrupa aid atalar sözlərinə xüsusi bir ərazinin folklor nümunələri daxil edilir. Bu tip atalar sözləri adətən yerli xalqın dilində şifahi şəkildə mövcud olur. *“After dinner rest a while, after supper walk a mile”* (Nahardan sonra istirahət, şamdan sonra gəzinti məsləhətdir); *“Feed a cold and starve a fever”* (Soyuğu yedirt, qızdırmanı acından öldür) kimi atalar sözləri sağlamlıqla bağlı xalq dünyagörüşünü əks etdirir. Üçüncü kateqoriyaya aid atalar sözlərinin əksəriyyətini sağlamlıq mövzusu təşkil edir. Bunlara əlavə olaraq, Oksford lüğəti əkinçilik, fəsillər və hava ilə əlaqəli ənənəvi atalar sözləri qrupu olduğunu da qeyd etmişdir. Məsələn, *“Red sky at night, shepherd’s delight; red sky in the morning shepherd’s warning”*, (Qırmızı səma gecə çobanın sevinci, gündüz isə xəbərdarlıqdır) *“When the wind is in the east, ’tis neither good for man nor beast”* (Külək şərqdən əsirsə nə insan nə də heyvan üçün xeyirdi) atalar sözlərini bu qruplara aid etmək olar [37, s. 14].

Göründüyü kimi ingilis dilində atalar sözlərinin etimoloji və ya tipoloji bölgüsünə görə konkret bir təsnifat yoxdur. Hər bir tədqiqatçı paremioloji vahidləri fərqli cəhətlərinə görə təsnifləndirmişdir. V.P. Jukova görə normanın şərhilə əlaqədar iki cür yanaşma mövcuddur:

50-ci ilə qədər dil norması yalnız düzgün istifadə qaydası hesab olunurdu. Bu yanaşmaya görə, norma-dilxarici hadisədir. İkinci yanaşmaya görə norma hamı tərəfindən qəbul olunmuş düzgün istifadə qaydasıdır¹.

Ədəbi dil normasına uyğun gələn dil vasitələrinin variantlığı prinsipi müasir paremologiyanın əsas müddəalarından biridir. Üslubi və ərazi fərqlərinin olması səbəbindən Praqa diçilik dərnəyinin nümayəndələri paremioloji normaya ərazi və

üslubi variantların da daxil olmasını düzgün hesab etmişlər. Deməli paremioloji norma dedikdə hər hansı bir dilin daşıyıcıları tərəfindən işlədilən paremioloji vahidlərin, eləcə də sosial, mədəni və siyasi proseslərin təsiri altında dildə meydana çıxan yeni aktual atalar sözlərinin məcmusu nəzərdə tutulur. Qeyd edək ki, paremioloji vahidlərin təsviri zamanı “variantlik”, “transformasiya”, “modifikasiya”, eyni zamanda “şəklini dəyişmiş variant”, “transformasiya edilmiş variant” və ya sadəcə “variant” terminlərinə rast gəlirik. Variantlik, dəyişkənlik – atalar sözünün mühüm əlamətlərindən biridir. V.İ.Belikov özünün «Паремии как объект лексикографии» adlı məqaləsində qeyd edir ki, variantlik atalar sözlərinin lüğətini əks etdirir². Məlumdur ki, variantlik müxtəlif səviyyələrdə - leksik, morfoloji, struktur- sintaktik və s. səviyyələrdə özünü göstərir. Leksik variantların tərkibində, adından da göründüyü kimi, leksik dəyişikliklər aparılır. Burada sözlərin bir və ya ikisi fərqli səviyyəyə daşır, qalan komponentlər isə ortaq olur. Bu baxımdan leksik səviyyədə variantliyin aşağıdakı tipləri araşdırılır: leksik substitusiya (əvəzləmə), eksplikasiya (əlavələr), eliminasiya (ixtisar).

1.2. Atalar sözləri, zərb-məsəllər,idiomlar

Atalar sözləri və məsəllər danışdıqda çox işlənən qısa, dərin mənalı və bitkin ifadələrdir. Bunlar xalq müdrikliyinin, xalq zəkasının, xalqın həyat təcrübəsinin bədii ifadəsidir. Azərbaycan dilinin aydınlığı, qısa, yığcam şəkildə dərin məna ifadə etmək kimi gözəl xüsusiyyətləri atalar sözlərində özünü yaxşı əks etdirir. Başqa növlər kimi, atalar sözləri də müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif şəraitdə yaranmışdır. Buna görə də o, müxtəlif təbəqələrin dünyagörüşünü, təcrübə və arzusunu ifadə etmişdir. Ona görə də atalar sözü və məsəllərə ruslar ibrətəmiz söz, qanadlı söz, qızıl söz, yunanlar və romanlılar hakim fikirlər, italyanlar xalq məktəbi, ispanlar ruhu təbiəti, ingilislər və fransızlar təcrübənin barı və s. adlar vermişlər.

Atalar sözü və məsəllər bir-birinə çox yaxındır. Bunları biri-birindən ayırmaq çox vaxt hətta çətin olur. Lakin bunları fərqləndirən cəhətlər də vardır. Bəzi tədqiqatçılar bu fikirləri onların qrammatik quruluşunda görmüş, bəziləri həcmdə kiçik və böyük olmalarını qeyd etmişlər. K.D.Uşinski, M.A.Rıbnikova kimi məşhur pedaqoq və metodistlərin, İ.V.Dal, F.J.Buslayev və Q.Sokolov kimi məşhur rus alim və folklorşunaslının fikrincə məsəllərdə atalar sözündəki kimi dərin, hikmətli fikirlər vardır, lakin bu hələ bitməmiş, püxtələşməmiş, kamilləşməmişdir. Xalq ifadəsi ilə demiş olsaq, məsəllər hələ "çiçək" olduğu halda, atalar sözləri meyvədir. Məsələn: "Aranda tutdan, dağda quruddan" - məsəldir. "Aranda tutdan olduq, dağda quruddan" - atalar sözüdür; "Elə bil tünd sirkədir" - məsəldir, "Sirkə nə qədər tünd olsa, öz qabını çatladar" - atalar sözüdür.

Məlum olduğu üzrə hələ XIX əsrin ortalarından başlayaraq ibtidai məktəbin ana dili və qiraət kitablarında atalar sözü və məsəllərə olduqca geniş yer verilmişdir. Onu da qeyd etməliyik ki, hətta atalar sözləri və məsəllər hələ sistemli şəkildə toplanana qədər çox qədim zamanlardan başlayaraq yazılı ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrinin

diqqətini cəlb etmişdir. Nizami, Xəqani, Xətai, Füzuli və başqa sənətkarların əsərlərində bu və ya digər dərəcə külli miqdarda Azərbaycan atalar söz və məsəlləri işlətmişdir. Eləcə də bir sıra klassik yazıçılarımız öz əsərlərinin adlarını atalar sözləri və məsəllərdən götürmüşdür. Məsələn: Nəcəf bəy Vəzirovun "Arxadan atılan daş topuğa dəyər", "Sonrakı peşmançılıq fayda verməz", "Adı var, özü yox", "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük", Ə.Haqqverdiyevin "Yeyəsən qaz ətini, görərsən ləzzətini", Rəşid bəy Əfəndiyevin "Qonşu-qonşu olsa, kor qız ərə gedər" və s.

Şifahi xalq ədəbiyyatının ən yığcam janrlarından biri olan atalar sözü və məsəllər tərbiyə-nöqtəyi-nəzərindən olduqca qiymətli materialdır. Tərbiyənin əsasını təşkil edən bütün cəhətlər (vətənpərvərlik, əməyə məhəbbət, kollektivçilik, mübarizlik, sədaqət, böyüklərə hörmət, elmə, biliyə həvəs və s.) üçün yüzlərlə atalar sözləri vardır. Atalar sözləri və məsəllərin çoxu zəhmətkeş xalq tərəfindən yaradılmışdır. Buna görə də onlarda xalqın keçmişlərindəki ağır əməyi və yoxsulluğu haqqında daha çox danışılır, hakim siniflərə, istismarçılara qarşı dərin nifrət və etiraz ifadə edilir:

" Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə orta qardaş. "

" Bəylə bostan əkənin tağı çiyində bitər. "

Şifahi xalq ədəbiyyatının başqa növlərində olduğu kimi, atalar sözləri və məsəllərdə də xalq öz düşmənlərini çox zaman ilan, əjdaha, qurd sifətində göstərmişdir:

" İlanın ağına da lənət, qarasına da "

Atalar sözləri və məsəllərdə namərdlik, ikiüzlülük, hiyləgərlik, paxıllıq, tamahkarlıq, xəsislik kimi murdar-pis sifətlər pislənir, mərdlik, doğruculuq, igidlik təriflənir:

" Tazıya tut deyir, dovşana qaç "

" Artıq tamah baş yarar, Daş qayıdar baş yarar "

" İgid basdığıni...kəsməz "

" Əmanətə xəyanət yoxdur "

" İgid ölər adı qalar, müxənnətin nəyi qalar? "

Atalar sözləri ilə məsəllər bir-birinə oxşayır. Çox zaman bunları bir-birindən seçmək çətin olur. Lakin atalar sözləri ilə məsəllər arasında fərqlər vardır. Əsas fərq bundan ibarətdir ki, atalar sözləri bitmiş bir fikir ifadə edir, tərbiyəvi-əxlaqi nəticə verən bir cümlə və ya hökm şəklində olur: Aşıq qoşmalarından, bayatılarından, lətifələrindən də atalar sözləri sırasına keçmiş misra və cümlələr vardır. XI əsrin yadigarı olan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarından da atalar sözlərinin nümunələri vardır: "Kül təpəcik olmaz" ; "Əski pambıq bez olmaz"; "Ölən adam dirilməz"; "Qarı düşmən dost olmaz"; "Çıxan can geri gəlməz"; "Yer qatı, göy iraq". Böyük sənətkarlar öz əsərlərinin çox zaman xalq yaradıcılığından istifadə edərək zənginləşirlər .Atalar sözlərindən yazıçılar fikri yığcam, mənalı ifadə etmək bacarığını öyrənirlər. Nizami Gəncəvi öz əsərlərində dastan və nağıllarımızdan çox istifadə etmişdir. Onun əsərlərində yüzlərcə atalar sözləri vardır. Nizaminin əsərlərində aşağıdakı atalar sözlərinə rast gəlmək olar:

" Özgəsinə quyu qazan özü düşər "

" Əyri oturaq, düz danışaq "

" İsinmədim istisinə, kor oldum tüstüsünə "

" Pişik balasını istədiyindən yeyər "

" Heç kəs öz ayranına turş deməz" "

Atalar sözlərinin əsas xüsusiyyətlərindən biri onların uzun müddət sabit və dəyişməz olaraq qala bilməsidir. Onların sadəcə 1/3 hissəsi 100 il müddətində dəyişikliyə məruz qala bilər. Buradan anlaşılır ki, XXI əsrdə bir çox insan tərəfindən işlədilən atalar sözləri XX əsrdə işlədilən mənalı ilə demək olar ki, eynilik təşkil edir. Müəyyən vaxt ərzində atalar sözləri quruluşuna görə dəyişməz qalsa da, onların mənalarda fərqlər görmək mümkündür. Belə ki, atalar sözlərinin ifadə etdiyi məna ilə bağlı bir sıra məsələlər diqqəti cəlb edir [24, s. 1]:

1. Atalar sözlərinin ifadə etmək istədiyi gizli mənə;
2. Atalar sözlərinin tərkibindəki sözlərin mənası;
3. Danışanın ifadə etmək istədiyi mənə;
4. Dinləyənin anladığı mənə.

İlk iki mənə etic-interpretation (etik-şərh) olaraq göstərilir. Yəni buradakı mənə ümumiləşdirilmiş xarakter daşıyır. Hər bir atalar sözü və onun tərkibindəki sözlər şablonlaşmış ümumi bir mənaya sahib olurlar. Son iki mənə isə ilk ikisinin əksinə olaraq emic-interpretation (emik-şərh) kimi təsvir edilir. Emic-interpretation'da mənə ümumi olaraq danışan və dinləyənin şərhindən asılı olur. Belə ki, danışan atalar sözünü istifadə edərkən ona müəyyən bir anlam yükləyir və öz fikrini ifadə etməyə çalışır. Dinləyən isə eşitdiyi atalar sözünə situasiyaya və kontekstə uyğun anlam qazandırır [24, s. 2]. Bəzi hallarda atalar sözlərinin ifadə etdiyi əsl mənə danışanın ifadə etmək istədiyi və dinləyənin anladığı mənadan tamamilə fərqlənə bilər. Bunun əsas səbəblərindən biri atalar sözlərində işlədilən bədii təsvir vasitələridir. Atalar sözlərində bədii təsvir vasitələrinin işlədilməsi dilin ifadəliliyini artırır və mənə çalarlarını gücləndirir. Bu sahədə araşdırmalar etmiş N.R. Norrik paremioloji vahidlərin tərkibində müxtəlif ifadə vasitələrinin işləndiyini qeyd etmiş və bu ifadə vasitələri əsasında atalar sözlərini tərkibində metafora, metonimiya, hiperbola, sinekdoxa və paradoksların işlənməsinə görə müxtəlif qruplara bölmüşdür [64]. Onun təsnifatı haqqında əvvəlki bölmələrdə geniş məlumat vermişdik. Atalar sözlərinin ifadəliliyi haqqında araşdırma etmiş digər bir alim rus dilçisi İ.R. Qalperin olmuşdur.

Bir-birini əvəz edən komponentlər arasındakı əlaqələrin təhlili göstərir ki, ən geniş yayılmış əlaqə növü mənaca yaxın sözlərin bir-birini əvəz etməsidir, başqa sözlə, sinonimlərin və ya eyni tematik qrupa daxil olan sözlərin bir-birini əvəz etməsidir. Deyilənləri aşağıdakı misallarda nəzərdən keçirək:

Xana yaradı, bəyə yaradı, keçəl Qənbərə yaramadı?! Xana yaradı, bəyə yaradı, keçəl qıza yaramadı?!

*Ağıl yaşda deyil, başdadır Elm yaşda deyil, başdadır*⁴.

*Experience is the mother (father) of wisdom.¹ The face is the index of the heart (mind)*²

Atalar sözlərində leksik substitutsiya aşağıdakı yollarla aparılır:

1. Assosaitiv,
2. Kontekstual (situativ),
3. Bədii

Atalar sözlərinin leksik variativliyinin yaranmasında birinci yeri fəal nitq hissəsi isimlər, ikinci yeri fellər, üçüncü yeri sifətlər tutur. Ən az təsadüf olunanı sayların əvəzlənməsidir. Məsələn:

*Two (many) heads are better than one*³. *Yüz ölç, bir biç / On ölç, bir biç*⁴.

Leksik eksplikasiya atalar sözünün tərkibinə əlavə komponentlərin daxil edilməsi ilə müşahidə olunur ki, bu da onun leksik tərkibinin genişlənməsinə səbəb olur. Bu zaman modalizatorlardan istifadə atalar sözlərinin hamıya məlum olduğunu göstərir. Modalizator atalar sözlərinin linqvo-praqmatik xüsusiyyətlərini xeyli dəyişə bilər. Müqayisə edək: *Cut your coat according to your cloth - Ayağını yorğanına görə uzat*. The girl was poor and had to *cut her coat according to her cloth*⁵. “Uzat” modalizatoru konkretləşdirici kimi çıxış edir (müqayisə et:

yorğanına görə ayağını uzatmaq lazımdır, olar): *Ayağını yorğanına görə uzat* implikasiyada “lazımdır” kimi məsləhət bildirir, variant vahidində isə hərəkətin məcburiliyi və pragmatik funksiyanın gileyə dəyişməsi (öz cüzi gəlirinə uyğun dolanmağın lazım gəldiyi) qeyd olunur.

Leksik dəyişikliyin növbəti tipi *eliminasiya* adlanır. İngilis dilində olduğu kimi müasir Azərbaycan dilində də, cümlədə bir və ya bir neçə söz buraxılır. Bu cümlələrin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onların tərkibindən fikrin tamlığı üçün əsas olmayan və lazım olsa belə, çox asanlıqla təsəvvür olunan, kontekstdə ifadə olunmuş ümumi mənaya görə bərpası mümkün olan söz buraxılır.

Əsərləri nəzərdən keçirdikdə də görürük ki, müəlliflər bu və ya digər atalar sözlərinin natamam söylənməsinə üstünlük verir, bu isə digər bir fikirlə uzlaşmamazlığa gətirib çıxarır. Belə ki, danışanın emosional vəziyyətini oxucuya daha ifadəli çatdırmaq üçün müəllif atalar sözünü ixtisar edir. Məsələn:

İlkin sitat forma: *Qonşu qonşunun itkisini bayatı çağıra-çağıra tapar.*¹

Bədii əsərdə: *Qonşu qonşunun* ²

İlkin sitat forma: *Altmışında zurnaçılıq öyrənən gorunda çalar.*³

Bədii əsərdə: *Altmışında zurnaçılıq* ⁴

XVI əsrə aid olan atalar sözlərində bu tip variativliyə də rast gəlinir. Belə ki, Oksford lüğətində aşağıdakı atalar sözünün XVI əsrdə məhz bu şəkildə işlənməsi qeydə alınmışdır:

“*A man has his hour and a dog his day*”⁵ Müasir lüğətlərin hamısında bu atalar sözünün leksik tərkibcə xeyli ixtisar olunmuş forması öz əksini tapmışdır.

“*Every dog has his day*” - “*Bizim də küçədə bayram olar*”

“*Yerin də qulağı var*” Azərbaycan atalar sözünə Oxford lüğətində aşağıdakı variantlarda rast gəlirik.

*Fields (Hedges) have eyes, and woods (walls) have ears. Walls have ears*⁶.

Görünür, atalar sözünün belə sıxılaraq qısaldılması onun birinci və ikinci hissələrinin mənaca eyni olmasının nəticəsində mümkün olmuşdur.

Morfoloji səviyyədə variativlik bu və ya digər qrammatik dəyişiklikləri olan variativlikdir. Morfoloji variativlikdə –s və ya –es sonluqları frazeoloji birləşmədəki isimlərin sonuna artırılır. Məsələn,

The crow thinks her own *bird(s)* fairest (white) - *Qarğadan gözəl quş istədilər, o balasını göstərdi*. Eyni ilə Azərbaycan dilində -lar: -lər cəm şəkilçisi isimlərin sonuna artırılaraq variativlik yaradır.

İngilis dilində mövcud olan atalar sözlərindən fərqli olaraq Azərbaycan atalar sözlərində ismin müxtəlif hallarda işlənməsinin şahidi oluruq. Məsələn;

“*Dünya malı dünyada qalacaq*” atalar sözündəki *dünya* sözü bədii əsərlərdə *dünyanın* kimi - yəni ismin yiyelik halında verilmişdir. Məsələn:

- Mən təmiz vicdanı bütün dünya nemətlərindən üstün tuturam!- deyə Murtuzov dik dayandı. –Mənim adılanə iş apardığımı bu ətrafda, uşaqdan böyüyə hər bir kəs bilir! *Dünyanın malı dünyada qalacaq*, insan bu dünyadan bir təmiz ad-san aparacaqdır!¹

Eyni zamanda ismin çıxışlıq və yönlük halları da variativlik yaradır:

“*Ustadına kəc baxanın, gözlərindən qan damar*” atalar sözündə ismin çıxışlıq halında olan *gözlərindən* sözü işləndiyi halda S. Rəhimov öz əsərində *gözlərinə* kimi işlətmişdir. Məsələn:

Bununla da az-çox cəsarətə gələn Müqim bəy bir an əvvəl öz həddini aşan Ələmdarı itaətdə saxlamaq istədi. Ağa öz nökrinə anlatmaq istədi ki, “*ustadına kəc baxanın, gözlərinə qan damar!*”².

Feil komponentlərinin bir-birini əvəz etməsi ilə əmələ gələn variantlara daha tez-tez rast gəlmək olur, lakin eyni zamanda feilin qrammatik arxaizmləri daha uzun müddət özündə saxlaması halı müşahidə olunur. Əlbəttə bu fakt yalnız ingilis atalar sözlərinə xasdır. Burada ən səciyyəvi forma olaraq, üçüncü şəxsin tək halının arxaik və müasir formalarının əvəzlənməsini göstərmək olar. Məsələn:

One hand washeth (washes) another.

*Pride goeth (goes) before, and shame cometh (comes) after*³.

İstər İngilis, istərsə də Azərbaycan bədii ədəbiyyatında işlənən atalar sözlərində feil növlərinin əvəzlənmələrinə də rast gəlirik. Bu və ya digər feil növündən istifadə olunması müəyyən dərəcədə ənənəvi şəkildə məhdudlaşmış ola bilər, lakin müvafiq

feil növündən istifadə olunması, əsasən, cümlədən irəli gələn tələbatdan asılıdır. Belə ki, məlum növ əvəzinə məchul növ və ya əksinə istifadə oluna bilər. Deyilənlərə əlavə olaraq, onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzən qəti gələcək zamanda ifadə olunmuş atalar sözləri bədii ədəbiyyatda qeyri-qəti gələcək zamanda verilir və ya əksinə. Məsələn:

Ya lələ şələni basar, ya şələ lələni.

Ya lələ şələni basacaq, ya şələ lələni⁴.

Ümumilikdə bu transformasiyalar praqmatik məqsədin dəyişməsinə gətirib çıxarmışdır: əgər qeyd olunmuş atalar sözləri məsləhət və ya çəkəndirmə funksiyasında çıxış edirsə, yəni xoşagəlməz hadisələrə imkan yaratmamağı, kiməsə ziyan vurmamağı əlavə edirsə, belə ki, bu gələcəkdə yardım və dəstəkdən məhrum edə bilər, yəni variant məzəmmət etmək kimi praqmatik məqsədi yerinə yetirir.

Dil faktlarının araşdırılmasından məlum olur ki, Azərbaycan atalar sözləri ilə müqayisədə ingilis atalar sözlərinin qrammatik variantlarının sayı o qədər də böyük deyil.

Struktur-sintaktik səviyyədə variativlik dedikdə reduksiya və ellipsis hadisəsi başa düşülür. İngilis və Azərbaycan atalar sözləri mətnləri müxtəlif sintaktik quruluşdan, fərqli cümlə növlərindən ibarət olmaları ilə diqqəti cəlb edir. Struktur-sintaktik səviyyədə atalar sözləri bir neçə formada variativliyə uğraya bilər və onlar aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır.

1. Atalar sözlərinin əsas quruluşu saxlanılır, ikinci hissəsi bütövlükdə dəyişdirilir.

Nümunələrə nəzər salaq:

“When the cat is away, the mice will play”—“Pişik olmayanda siçanlar bayram edər” kimi tərcümə olunan atalar sözünün Azərbaycan dilində qarşılığı belədir: *At ölüb, itlərin bayramıdır*. Bu atalar sözünə dahi ingilis yazıçısı C. Qolsuorsinin əsərində belə bir ixtisar şəklində rast gəlirik. *“When the cat is away... Gramophone*

going in the kitchen!”¹– “Pişik evdə olmayanda, qrammofon mətbəxə aparılır” (keçir), “*Ev qalib əyriyə, həm yeyə, həm səyriyə*”.

Nümunədən görüldüyü kimi atalar sözünün əsas quruluşu saxlanılmış, ikinci hissəsi isə tamamilə başqa bir “*Grammaphone going in the kitchen!*” cümləsi ilə bitmişdir.

Ə.Hüseynzadənin “Atalar sözü” kitabında işlətdiyi “*Dünya beş gündür, beşi də qara*”² atalar sözü bədii əsərdə aşağıdakı şəkildə verilir:

“*Dünya beş gündür, nə qədər imkan var, kef çəkəcəm*”³

II. Atalar sözünün əsas quruluşu saxlanılır, lakin tərkibində bir və ya bir neçə söz dəyişdirilir.

Nümunəyə nəzər salaq:

“*The cobbler must stick to his last*”⁴ – Çəkməçi qoy öz işi ilə məşğul olsun/ hər kəs öz dərdinə qalsın, özgənin işinə qarışmasın atalar sözünün Azərbaycan dilində qarşılığı belədir: “*Öz köçünü sür, özgedə işin olmasın*”. Bu atalar sözü də variativləşərək “*Let the cobbler go behind his last*”⁵ formasını almışdı. Nümunədən görüldüyü kimi, *must stick - go behind* formasında dəyişdirilmişdir.

I. Atalar sözünün forması tamamilə dəyişdirilir, lakin məna saxlanılır.

“Each bird loves to hear himself sing”— Hər quşa öz nəğməsi xoş gələr atalar sözünün Azərbaycan dilində ekvivalenti belədir— Heç kəs öz ayranına turş deməz. Bu atalar sözünün də aşağıdakı variativ formaları mövcuddur:

Every cook praises his own broth. Every man thinks his own geese swans¹.

Nümunələrdən də görüldüyü kimi eyni bir atalar sözü bu və ya digər dərəcədə variativliyə məruz qalmışdır, yəni struktur tamamilə dəyişmişdir, lakin eyni mənalar ifadə olunmuşdur.

Həm İngilis, həm də Azərbaycan atalar sözlərində ellipsis sırf sintaktik üsullarla formalaşır. Bu baxımdan elliptik formalı atalar sözləri tərkibcə daha sabit olur. Onların tərkibində müəyyən ifadələrin digərləri ilə əvəzlənməsi zamanı ümumi tipik mənaya heç bir xələl gəlmir.

İ.R. Qalperinin “Stilistika” kitabında irəli sürdüyü fikrə görə bütün sözlər işlədilmə məqsədinə və işləndiyi kontekstə görə öz lüğəvi mənasından fərqli yeni mənalar qazana bilər. Sözün qazandığı yeni məna onun kontekstual mənası adlanır. Bəzən sözün kontekstual mənası həddindən çox istifadə nəticəsində o qədər adıləşir ki, lüğəvi məna və ikinci mənanı ayırd etmək çətinləşir. Qalperinə görə, sözlərin və ya ifadələrin bu cür əlavə mənalar qazanması müxtəlif anlayışlar arasındakı bənzətmə, əvəz etmə və ziddiyətə əsaslanır. İfadələrin bu yollarla fərqli mənalar qazanması dildəki bədii təsvir vasitələrinin yaranmasına səbəb olur. Bu cür təsvir vasitələrinin yazılı ədəbiyyatla bərabər şifahi xalq ədəbiyyatının bir çox janrında görmək mümkündür. Bunlar arasında atalar sözü və məsəllər xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Atalar sözlərini dil faktları adlandıran Qalperin onların tərkibində bir sıra bədii təsvir vasitələrinin işlənməsini qeyd etmişir. Belə ifadə vasitələrinin atalar sözlərinin tərkibində işlədilməsi onları adi cümlələrdən fəqləndirən ən əsas xüsusiyyətlərdəndir. Qalperinin fikrinə görə, paremioloji vahidlərdə ən çox işlənən təsvir vasitələri ritm, qafiyə, alliterasiya, məna köçürmələri və ellipslərdir. Bəzi atalar sözlərində təkrarların və ya bir-biri ilə qafiyəli sözlərin işlədilməsi onların ritmik səslənməsinə səbəb olur [22, s. 181].

“To cut one’s coat according to one’s cloth”- Ayağını yorğanına görə uzat [53, s. 7]

“Early to bed and early to rise, make a man healthy, wealthy and wise”- Erkən qalxan yol alar [53, s. 7].

Verilmiş nümunələrdə “to” söz önünün və “early” sözünün təkrar edilməsi eyni zamanda coat & cloth, health & wealthy & wise sözlərinin bir-biri ilə ahəng təşkil etməsi bu atalar sözlərinin ritmik səslənməsinə və asanlıqla yadda qalmasına şərait

yaradır. Bu cür təkrarlar sadəcə sözlərdə yox, hərflərdə də müşahidə olunur. Paremiyaların tərkibindəki sözlərin baş hərflərinin təkrarlanması alliterasiya yaradır [18, s. 7]

“Faraway birds have fine feather” - Zurnanın səsi uzaqdan xoş gələr / *Geridən baxana döyüş asan gəlir* [53, s. 7].

Bu nümunədəki “f” hərfinin təkrarlanması verilmiş ata sözünün ahəngdarlığını artırır və alliterasiya yaradır.

Atalar sözünün xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də onun qısa və konkret olmasıdır. Bu cəhətdən paremioloji vahidlərdə ellipslərin işlənməsinə tez-tez rast gəlirik. Məsələn, aşağıda verilmiş hər iki nümunədə mübtəda ixtisar olunmuşdur [22, s. 181].

“First come, first served” - *Yatan aparmaz, yetən aparar* [37, s. 191]

“Out of sight, out of mind” - *Gözdən iraq olan könüldən də iraq olar* [37, s. 15]

Qalperinə görə atalar sözlərini adi cümlə və ifadələrdən fərqləndirən ən əsas xüsusiyyətlərdən biri onların tərkibindəki məna köçürmələridir. Burada ifadənin ilkin lüğəvi mənası onun ikinci əlavə məna qazanmasında köməkçi rol oynayır [22, s. 182]. Bu cür məna köçürmələri əsasən metafora və metonimiyalar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Xalq şüurunun məhsulu olan atalar sözlərində metafora və ya metonimiyaların işlədilməsi iki müxtəlif element və ya anlayış arasında əlaqənin yaradılması ilə bağlıdır. Norrik atalar sözlərində metaforaların işlədilməsini mənanın köçürülməsi, metonimiyaların işlənilməsini isə məna əvəzetməsi olaraq qeyd edir [64].

“All the world’s a stage, and all the men and women merely players” - *Bütün dünya bir teatr səhnəsidir, insanlar isə sadəcə aktyorlardırlar* [57]

“The pen is mightier than the sword” - *Qələm qılıncdan itidir* [37, s. 391]

Verilmiş nümunələrdən birinci atalar sözündə dünyanın teatr səhnəsinə, insanların isə bu səhnədəki aktyorlara bənzədilməsi metaforadır. İkinci nümunədə isə “pen” və “sword” (qələm və qılınc) sözləri metonimiya olaraq işlədilmişdir. Burada

qələm dedikdə “söz”, qılınc dedikdə isə “fiziki güc” nəzərdə tutulur və insanın dediyi sözün bütün fiziki güclərdən daha qüdrətli olması fikri nəzərə çatdırılır.

Bədii təsvir vasitələri arasında atalar sözlərinin tərkibində metaforaların işlədilməsi daha geniş yayılmışdır. Bunun əsas səbəbi isə metafora və atalar sözlərinin daşdıqları ortaq xüsusiyyətlərdir. Belə ki, onların hər ikisi gündəlik xalq dilinin, şüurunun və mədəniyyətinin məhsuludur [24, s. 3]. Məhz buna görə Aristotel atalar sözlərini bir növdən (nəsildən) digərinə keçən metaforalar adlandırmışdır. Deməli Aristotel də ümumi xüsusiyyətlərinə görə metafora və atalar sözlərini eyniləşdirmişdir [53, s. 7]. Beləliklə, atalar sözlərinin metaforik xüsusiyyətini aydınlaşdırmaq üçün əvvəlcə metaforanın nə olduğunu və necə yarandığını tədqiq etmək lazım gəlir.

Dildə ən çox istifadə edilən bədii təsvir vasitələrindən olan metafora yunan mənşəli söz olub (“meta”- dəyişmək, “phero”- daşımaq) “köçürmə” mənasını verir [23, s. 104]. Terminin mənşəyindən də məlum olduğu kimi metafor bir əşya və ya varlığa aid əlamətin başqa bir əşya və ya varlıq üzərinə köçürülməsidir. Qədim yunan və roman ritorikasında bu termin bir sözdən digərinə mənə köçürülməsini xarakterizə edirdi [22, s. 139]. Bu cür yanaşma hələ də, sözlərin ikinci mənə qazanması zamanı geniş istifadə olunur. M.F. Kvintilian dildə hər bir şeyin adının olmasını metafora ilə əlaqləndirir. Belə ki, dil bütövlükdə ölü metaforalar lüğəti kimi götürülür [22, s. 140].

Metafora o zaman bədii təsvir vasitəsi hesab edilir ki, iki müxtəlif əşya, hadisə, ideya və ya anlayış arasında müəyyən oxşarlıq olsun. Məhz buna görə metaforanı mənə oxşarlığı da adlandırırlar [23, s. 104]. Lakin Qalperin metaforanın iki müxtəlif obyekt arasındakı oxşarlıq və ya eyniliyə əsaslanması fikrini rədd edir və bu fikri *ad absurdum* yəni cəfəngiyyat adlandırır. Onun fikrinə görə, iki obyektin oxşar bir xüsusiyyəti daşımağı heç vaxt onları eyniləşdirə bilməz. Eyniləşdirmə və bənzərlik tamamilə fərqli anlayışlardır.

“Dear Nature is the kindest Mother still”- Əziz təbiət hələ də ən mərhəmətli anadır [22, s. 140]

Corc Bayronun bu məşhur kəlamında “təbiət” və “ana” sözlərini müqayisə etdikdə görürük ki, “ana” dedikdə ağıla *qayğı, süd vermə, qoruma* kimi anlayışlar gəlsə də, “təbiət” dedikdə eyni anlayışları fikirləşmək mümkün olmur. Deməli, bu iki anlayış arasında birbaşa əlaqə olmasa da, müəyən hallarda onları kontekstə bağlı olaraq eyniləşdirmək mümkündür ki, bu zaman yaranan bədii təsvir vasitəsi metafora adlanır. Lakin bu eyniləşdirmə təbiət və ana anlayışlarının hər zaman eyni anlamda işlədilməsi mənasına gəlmir [22, s. 140].

Qalperin “Stlistika” kitabında metaforaları gözlənilməzlik (unexpectedness) dərəcəsinə görə 2 qrupa bölmüşdür. O, dildəki tamamiylə gözlənilməz metaforaları *həqiqi (genuine)* metafora, danışıqda daha çox işlədilən və öz təbiiliyini itirən metaforaları isə *ölü (trite və ya dead)* metaforalar adlandırmışdır.

“The teaching of the wise is a fountain of life” - Müdriklik təlimi həyat çeşməsidir [49,s. 775]

İncildən götürülmüş bu atalar sözlərində həqiqi metafora işlənmişdir. Belə ki, müdriklik təlimi həyat çeşməsinə bənzədilmişdir. Yəni müdrikliyin dəyəri həyat mənbəyi, yaşamın qaynağı olaraq göstərilmişdir.

“A cheerful wife is the joy of life” - Şən həyat yoldaşı həyatın sevincidir [65]

Bu nümunədəki atalar sözündə işlədilmiş *the joy of life* (həyat sevinci) metaforası ölü metafora olaraq qəbul edilir. Çünki bunun kimi ifadələr dildə həddindən çox işlədildiyindən öz məcaziliyini itirir və bəzi hallarda onları metafora kimi aydınlaşdırmaq çətinləşir. “Floods of tears” (göz yaşı seli), “a storm of indignation” (qəzəb fırtınası), “a flight of fancy” (xəyali uçuş), “a gleam of mirth” (nəşə parıltısı), “a shadow of smile” (gülüş kölgəsi) və s. kimi nümunələr də buna misal ola bilər [22, s. 142].

Beləliklə, deyə bilərik ki, məcazın ən qüvvətli, ən geniş yayılmış, təsiri və ifadəliliyi artıran növü metafora adlanır. Aristotel “Poetika” əsərində metaforanı “*məna köçürməsi, varlığın, müəyyən bir əhvalatın, hadisə və prosesin səciyəvi cəhətlərini nəzərə çarpdırmaq, göstərmək və qiymətləndirmək*” adlandırmışdır. O, qeyd edir:

“metafora qeyri-adi bir ismi ya cinsdən növə, ya növdən cinsə, ya da növdən növə keçirmək və ya bənzətmə yolu ilə məzələşdirməkdir”. Bu tərifdən aydın olur ki, metafora mövcud anlayışlara yeni məna qazandıran hadisədir. Aristotel metaforanı *“istedad nişanəsi”* adlandırmışdır. Onun fikrinə görə metafora yaratmaq xüsusi istedad tələb edir və bu istedadı hər kəsdə görək mümkün deyildir. Bu istedadı sahib insanlar müxtəlif anlayışlar, nəsnelər və ya canlılar arasındakı oxşarlığı görə bilənlərdir [4, s. 210].

Bədii təsvir vasitələri arasında fikrin obrazlı ifadəliliyi (təsviri), məntiqin gücləndirilməsi, nitqin incəliyi və yığcamlığı baxımından metaforaların əhəmiyyəti böyükdür. Onlar dildə dinamiklik, aydınlıq və səlislik yaradır, obrazın həyatliliyini artırır. Çünki metafora, ilk növbədə, bədii sistemin estetik elementidir, obrazlı təfəkkürün bəhrəsidir. Bu ifadə vasitələri varlığın obrazlı dərk edilməsi zamanı duyğular və məntiqi qavrayışın dialektik vəhdəti nəticəsində meydana gəlirlər. Yeni metaforaların yaranması üçün obrazlı təfəkkürə ehtiyac vardır [4, s. 211].

Metaforik atalar sözlərinin üçüncü üstünlüyü isə metaforanın köməyi ilə atalar sözünün daşdığı mənanın dinləyiciyə daha aydın çatdırılmasıdır. Bu yolla danışan və ya dinləyən müxtəlif semantik sahələr arasında əlaqə yaratmaq və mənanı daha dərinləndirən başa düşmək bacarığına sahib olurlar. Atalar sözlərində davamlı şəkildə işlədilən bəzi ifadələr xüsusi məfhumlarla metaforalara çevrilirlər. Məsələn, atalar sözlərində daha çox gördüyümüz *“gözəllik”* anlayışı adətən *“gülə”* bənzədilir və metafora bu iki anlayışın bənzərliyinə əsaslanır. Aşağıdakı nümunələri buna misal göstərmək olar:

“Beauty may have fair leaves, yet bitter fruit” – *Gözəlliyin qəşəng yarpaqları ola bilər lakin meyvəsi acıdır* [12]

“Beauty fades like a flower” - *Gözəllik çiçək kimi solur* [12]

“Beauty is but a blossom” - *Gözəllik çiçəkdən başqa bir şey deyil* [12]

“The fairest flowers soonest fade” - *Ən gözəl çiçəklər ən tez solanlardır* [12]

“The fairest rose at last is withered” - *Ən gözəl gül solan güldür* [12]

“Grace will last, beauty will blast”- Gözəllik keçici, zəriflik qalıcıdır [12]

Yuxarıda verilmiş nümunələrdə gözəllik anlayışının müxtəlif xüsusiyyətləri təhlil olunur. İlk öncə bu atalar sözlərində heç nəyi xarici görünüşünə görə mühakimə etməmək fikri irəli sürülür. Çünki, təbiətdə olan bütün gözəlliklər qısa ömürlü və keçicidirlər. Bu atalar sözlərində işlədilən metaforalar gözəllik və çiçəklərin xarici görünüşü arasında bənzərlik yaratsa da, məna olaraq insanın daxili gözəlliyinin əhəmiyyətini və xarici gözəlliyin qısa müddətli olmasını vurğulayır [12].

Atalar sözlərində metaforaların işlədilməsinin digər bir üstünlüyü də eyni bir hadisə və ya anlayışa fərqli nöqteyi-nəzərdən yanaşmaq şəraiti yaratmasıdır. Bu, əlbəttə ki, bir semantik sahənin başqa bir semantik sahə üzərinə köçürülməsi ilə həyata keçirilir. Belə ki, atalar sözləri vasitəsi ilə insanlar bir sahədə gördükləri problemləri başqa bir sahə ilə əlaqələndirərək həll yolunu tapmağa çalışırlar. Burada təbii ki, şəxsin həyat təcrübəsi və anlayışlar arasındakı əlaqəni görmək bacarığı da mühüm rol oynayır. Məsələn, ingilis atalar sözlərinin çoxuna nəzər saldıqda “vərmiş, adət” kimi anlayışların adətən “hörümçək toru və ya ip” konsepsiyaları ilə eyniləşdirildiyini görə bilərik.

“Habits are at first cobwebs, at last cables”- Vərmişlər əvvəl hörümçək toru, sonda isə elektrik naqili olur [12]

Bu nümunədən aydın olur ki, insana xas pis vərdişlər hörümçək torunun incəliyi və elektrik naqilinin sərtliyi ilə müqayisə olunur. Atalar sözündəki metaforanın semantik təhlili göstərir ki, insani vərdişlər ilkin mərhələlərdə hörümçək toru kimi həssas olurlar və asanlıqla qırıla bilərlər. Müəyyən müddət keçdikdən sonra vərdişlər möhkəmlənir və elektrik naqilləri kimi qırılmaz olurlar. Yəni onları tərgitmək çətinləşir [12].

İngilis atalar sözlərində metaforaların təhlili göstərir ki, bu dildəki ata sözlərində metafora adətən xəbərin adlıq forması (predicative) kimi işlədilir və mübtədanı izah edir. Bu bədii ifadə vasitəsi xəbər və mübtədə arasındakı oxşarlığı ortaya çıxarır.

“Women are like wasps in their anger”- Qadınlar əsəbləşəndə vəhşi arı kimi olurlar [12]

“A woman is a weather cock” - Qadın külək kimidir, gündə bir tərəfdən əsir [12]

Verilmiş atalar sözlərində altından xətt çəkilmiş hissələrdə metafora xəbərin adlıq forması (predicative) ilə ifadə olunmuşdur və mübtədanı təsvir edir.

Beləliklə, metafora insanın aqlında hər hansı bir obyektin rəsmini yaradaraq onun əhəmiyyətini vurğulayır və dinləyici üçün vacib olan xüsusiyyətlərini nəzərə çatdırır. Məhz bu cəhətdən atalar sözlərinin tərkibində də metaforaların işlənilməsi həmin atalar sözündə obrazlılığın artırılmasına və mürəkkəb situasiyaların aydın təsvirinə şərait yaradır. Təsir gücünə görə tərkibində metafora işlənmiş atalar sözləri adi cümlə və ifadələrdən xeyli fərqlənir və daha uzun müddət yadda qalır. Həmçinin, metaforik atalar sözləri insanların məsələyə daha şüurlu və həssas yanaşmalarında mühüm rol oynayır. İngilis atalar sözlərində metaforaların işlədilməsinin əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də bu dildəki metaforik paremiyaların daha çox heyvan adları ilə əlaqədar olmasıdır. İngilis dilinin paremioloji bazasına nəzər yetirdikdə zoonomik atalar sözlərinin digərləri ilə müqayisədə daha çox üsünlük təşkil etdiyini görə bilərik. Məhz buna görə, heyvan adları ilə bağlı atalar sözləri və onların tərkibində işlədilən metaforaların təhlili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Heyvanlarla bağlı atalar sözləri metaforik xüsusiyyəti ilə seçilir və buradakı bənzətmələr məsləhət, tövsiyə və göstəriş xarakteri daşıyır. Zoonomik atalar sözlərindəki metaforalara nəzər yetirdikdə burada sadəcə heyvanın özünə deyil, onun bədən üzvlərinə, davranışına və ya məhsuluna da istinad edildiyini görə bilərik. Bu sadəcə ingilis dilinə xarakterik bir xüsusiyyət deyil, atalar sözlərinin mövcud olduğu hər bir dilə aiddir. Lakin, hər bir xalqın eyni bir heyvana yanaşma tərzini müxtəlif ola bilər ki, bu da onların dünya görüşü və mədəniyyəti ilə bağlıdır. Hər bir atalar sözü mənsub olduğu xalqın dünya görüşünün, inancının, davranışının və cəmiyyətdəki rolunun daşıyıcısıdır. Atalar sözlərində işlədilən heyvani bənzətmələr öz ilkin mənalarını itirərək yeni məna qazanır. Əlavə qazanılmış bu yeni məna dildə dini, mənəvi, siyasi, iqtisadi və s. kimi mədəni təsirlərin nəticəsidir [14, s. 2].

Bu sahədə araşdırma etmiş Honek və Templin fərziyyəsinə görə atalar sözlərinin qavranılması dil istifadəçilərinin gizli və ya intuitiv yaddaşı ilə bağlıdır [14, s. 2-4]. Onların fərziyyələrinə görə, atalar sözünün qavranılması müxtəlif mərhələlərdə baş verir. İlk öncə, eşidilən atalar sözünün ilkin mənası daha sonra isə onun ifadə etdiyi əsas məna başa düşülür. Son mərhələdə isə verilən atalar sözünün daşdığı mesaj aydınlaşır və dinləyici tərəfindən qavranılır. Bütün bu mərhələlər həmçinin dinləyicinin əlaqələndirmə, təsəvvür etmə və nəticə çıxartma bacarığı ilə də əlaqədardır. Bəzi koqnitivistlərə görə, atalar sözlərinin qavranılmasının ilkin mərhələsi ümumiləşdirmə prinsipinə əsaslanır. Qavrama prosesi kontekst vasitəsi ilə xüsusidən ümumiyyə doğru hərəkət edir. Barajas qeyd edir ki, əgər dinləyici yeni bir atalar sözü ilə qarşılaşarsa o zaman spesifik müşahidələr vasitəsi ilə mənanı ümumiləşdirir [14, s. 5]. Beləliklə, dinləyici zoonomik atalar sözlərində gizlədilmiş simvolik və sirli mənanı başa düşür. Metaforik mənanın aydınlaşmasında şəxsin əvvəlcədən sahib olduğu sosio-mədəni biliklərin də rolu böyükdür. Məsələn, ingilis atalar sözlərində “arı” obrazı adətən əməksevər insanları təsvir edir, və yaxud “*a cat in gloves catches no mice*” (əlcəyin içindəki pişik siçan tuta bilməz) atalar sözündəki metafora ilk olaraq ağılda əlcəyin içindəki pişik təsəvvürü yaradır. Əlcəyin içində olan pişik siçanı tutmaq bacarığından məhrum olur. Qavramanın ikinci mərhələsində pişik və siçanla təsvir edilmiş əsas məna yəni şəxs və onun hədəfi aydınlaşmağa başlayır. Beləliklə, bu atalar sözünün çatdırmaq istədiyi əsas məna “insanın həddindən çox nəzakətli və ya diqqətli olmasının onun hədəfinə çatma istəyini əngəlləmə fikridir”. Bu, zoonomik atalar sözlərində mənanın necə xüsusidən ümumiyyə doğru hərəkət ediyinin əsas göstəricisidir. Bəzən eyni atalar sözü müxtəlif şəxslər tərəfindən müxtəlif şəkildə şərh oluna bilər. Sperber və Vilson bunu şəxsin koqnitiv mühiti ilə əlaqələndirir. Bu mühitə təsir göstərən əsas amillər isə sosio-mədəni, linqvistik, şəxsi bilikləri və atalar sözlərinin işləndiyi kontekstdəki mövzu ilə tanışlıqdır [14, s. 6-7].

Heyvan adları ilə bağlı atalar sözlərinin qavranılması haqqında ikinci bir fərziyyə də Honek tərəfindən irəli sürülmüşdür. Honekin fikrinə görə, atalar sözləri bir

cəmiyyətə aid idealların, norma və standartların daşıyıcısıdır. İnsanlar həmişə hər hansı bir məsələnin həllində ən ideal yolu axtarırlar. Honek bu yolları “ümumi ideallar” adlandırır və onlar məhz atalar sözləri vasitəsi ilə xatırlandığını qeyd edir. Bu ideallar müəyyən situasiyalarda hər hansı bir qərarın qəbul və ya rədd edilməsinə xidmət edirlər. Atalar sözlərinin bu funksiyasına görə Honek bu fərziyyəsini Koqnitiv İdeallar Fərziyyəsini adlandırmışdır [14, s. 8].

Honekin bu fərziyyəsində atalar sözləri idealların əsas təmsilçisi olaraq göstərilir. Bu idealların anlaşılmasının ən bəsit yolu isə ona əks olan, ideal olmayan fikrin göstərilməsidir. Bir çox atalar sözlərinə nəzər saldıqda onların tərkibində bir-birinə zidd olan fikirlər və ya ifadələr işləndiyini görə bilərik. *Xeyir-şər, yaxşı-pis, işıq-qaranlıq, az-çox* və digər əks ifadələr bu tip atalar sözlərinin əsasını təşkil edir. Honekə görə bu cür atalar sözlərinin qavranılması həm də insanların mental prosesi və interaktiv yaddaşı ilə əlaqədardır. Atalar sözlərinin təmsil etdiyi ümumi ideallar məhz bu sayədə qavranıla bilər. Mental proses və interaktiv yaddaşın formalşamasında insanın böyüdüyü cəmiyyətin rolu böyükdür. Hər bir şəxs böyüdüyü cəmiyyətin norma, standart və ideallarını mənimsəyir. Buna görə də həmin cəmiyyətə xas atalar sözlərinin qavranılması şəxs üçün daha asan olur. Əgər bir xalq bir atalar sözünün daşdığı fikri doğru olaraq qəbul edərsə bu fikir ideala çevrilir. Atalar sözlərinin ilk tədqiqatçılarından biri olan Aristotel də atalar sözlərinin bir xalqa aid ümumi fikri daşdıqlarına görə hamı tərəfindən doğru olaraq qəbul edildiyini qeyd etmişdir. Lakin atalar sözünün daşdığı bir fikir xüsusi bir cəmiyyətdə doğru qəbul edilsə də başqa bir cəmiyyətdə inkar edilə bilər. Bu da təbii ki, mədəniyyət və dünyagörüşün fərqliliyi ilə əlaqədardır [14, s. 9].

Koqnitiv İdeallar Fərziyyəsinə görə atalar sözləri hər hansı bir fikrin təsdiqinə və ya inkarına xidmət edir. Buna əsaslanaraq Honek atalar sözlərini iki hissəyə bölmüşdür: ideal-təsdiqləyici və ideal-inkaredici. Bu qruplara heyvanlarla bağlı atalar sözləri də daxil edilir. İdeal-təsdiqləyici pəremiyaların tərkibindəki metaforalar verilmiş situasiyaya uyğun ideala müsbət fikir bildirir və onu açıq şəkildə dəstəkləyir [14, s. 10].

Bu tip atalar sözləri idealın nə olduğunu və onu əldə etməyin yollarını öyrədir. Onlardan bəziləri dinləyiciyə müəyyən situasiyalarda necə davranmağı tövsiyə edir:

“First catch your hare” - Əvvəl öz dovşanını tut [14, s. 13]

“Let sleeping dogs lie” - Yatan iti oyatma / Qaşıyıb olmayan yerdən qan çıxartma [14, s. 13]

Verilmiş hər iki metaforik atalar sözü insanların davranışına dair tövsiyə xarakteri daşıyır. Birinci atalar sözünün digər bir forması *‘First catch your rabbit and then make your stew’* (Çırmanırıq keçməyə çay gəlməmiş, başlayırıq qızmağa yay gəlməmiş) şəklindədir. Məna etibarını ilə bu atalar sözü dinləyiciyə nəyisə həqiqətən əldə etmədən başqa planlar qurmamağı tövsiyə edir. Bu atalar sözünün çatdırmaq istədiyi ideala görə hər şey sırası ilə edilməlidir. İkinci atalar sözü isə şəxsə başına bəla açacaq məsələlərdən uzaq durmağı və onları təhrik etməməyi tövsiyə edir. Həmçinin, atalar sözündə *aqressiv itləri oyandırmaq* anlamında işlənmiş kinayə vasitəsilə qeyri-aktiv, unudulmuş problemlərin yenidən xatırlanmasının təhlükəyə səbəb olacağını bildirir. Yəni dinləyici stabil amma potensial olaraq problemlə situasiyalara toxunmamalı və bəlaya səbəb olmamalıdır. Əmr cümləsi şəklində verilmiş hər iki atalar sözündə ideallar aydın şəkildə təzahür etdirilir [14, s. 14].

İdeal-təsdiq edici digər bir qrup atalar sözlərində isə idealların ifadəsi ziddiyyətə əsaslanır:

“A bird in the hand is worth two in the bush” – Soğan olsun nəğd olsun [37, s. 57]

“A live dog is better than a dead lion” – İtin sağlamı aslanın ölüsündən yaxşıdır [37, s. 305]

“Honey catches more flies than vinegar” – Bal sirkədən daha çox milçək tutur [37, s. 606]

Bu nümunələr arasında birinci atalar sözü və ya onun *“A bird in the hand is worth a hundred flying”* variantında ifadə edilən ideal insanın sahib olduqları ilə yetinməyi tövsiyə edir. Atalar sözündə metaforik ziddiyyət təşkil edən “bir və iki quş”, “əl və kol” ifadələri çoxu istəyənin azdan da olacağı mənasına gəlir. Məhz buna görə də əldəki bir

quşun koldakı iki quşdan daha dəyərli olduğu fikrini irəli sürür. Növbəti atalar sözlərində də eyni mənanın daşıyıcısı olan ideallar təsvir edilir. Bu atalar sözlərində də bir-birinə zidd dayanan “diri və ölü”, “bal və sirkə” kimi metaforik ifadələr hal-hazırdakı mənfəətin gələcək ehtimallardan daha yaxşı olduğunu qeyd edir.

Bəzi ideal-təsdiqedici atalar sözləri daşdığı ideali birbaşa açıq şəkildə ifadə edir. “*A bellowing cow soon forgets her calf*” (*Böyürən inək buzovunu tez unudar*) buna ən yaxşı nümunələrdən biridir [37, s. 624]. Bu pəremik vahiddə verilən metafora həddindən çox göstərilən kədər və yasın tezliklə undulması fikri irəli sürür. Buradakı ideala görə unutqanlıq tez bir zamanda insanın hiss etdiyi dərin və şiddətli kədərin yerinə keçir.

“*All cats are grey in the dark*”- *Gecə qara, cücə qara* [37, s. 89]

Verilmiş bu pəremiyada “all” əvəzliyi metaforik mənanın ümumiləşdirilməsinə xidmət edir. Bu parmeoloji vahiddə gecənin bütün fərqləndirici xüsusiyyətləri yox etdiyi ideyası irəli sürülür. Belə ki, atalar sözünün kəsb etdiyi mənaya görə insanlar özlərini bir-birlərindən nə qədər fərqli görsələr də, müəyyən situasiyalarda bu fərqliliklər yoxa çıxır və bütün insanlar bərabərləşir.

İnsanlara aid bir çox mənfi xüsusiyyətlərin heyvanlar üzərinə köçürülməsi zoonomik atalar sözlərinin əsas xüsusiyyətlərindəndir. Honekin birinci kateqoriyasına daxil olan bu tip zoonomik atalar sözlərində acgözlülük, maraqlı, təkəbbür kimi mənfi duyğular və onların sahibinə yetirdiyi zərərlər təsvir edilir.

“*Curiosity killed the cat*”- *Pişiyyə maraqlı öldürər / İnsanın başına nə gəlir maraqlıdan gəlir* [37, s. 118]

“*Hunger drives the wolf out of the wood*”- *Ac özünü oda yaxar / Ac özünü qılıncdan keçirər* [37, s. 259]

Maraqlı və aclıq mövzusunda toxunan bu iki atalar sözlərində insana aid mənfi xüsusiyyətlər canavar və pişiyin təmsalında verilmişdir. Hər iki atalar sözünün ideali xüsusi davranış və xarakterə əsaslanır və insanlara bu tip davranışların səbəb olacağı pis nəticələr haqqında əvvəlcədən xəbər verir.

Heyvanlarla bağlı ideal-təsdiq edici digər bir qrup atalar sözləri isə insanlara müəyyən ideala çatmaq üçün birbaşa tövsiyə verir. Məsələn, aşağıda verilmiş atalar sözləri bu qəbilədənndir.

“If two ride on a horse, one must ride behind” – İki qoçun başı bir qazanda qaynamaz [37, s. 519]

“With a sweet tongue and kindness, you can drag an elephant by a hair”- Şirin dil ilanı yuvasından çıxardar [37, s. 584]

Bu nümunələr arasında birinci atalar sözü eyni işi birlikdə görənlərdən birinin hədəfə çatana qədər lider olmağını digərinin isə daha çox dəstəkləyici rol oynamasını tövsiyə edir. Əgər hər iki şəxs liderlik üçün mübarizə aparsa onlardan heç biri hədəfə çata bilməz. İkinci nümunə isə şirin dil və mehribanlığın ən inadkar insana belə necə təsir göstərməsini vurğulayır. İngilis dilində bu atalar sözü “fili tük ilə çəkmək” metaforası ifadə edilsə də, bəzi mədəniyyətlərdə eyni mənə “ilanı yuvasından çıxarmaq” şəklində işlədilir. Atalar sözünün ingilis variantında “fil” inadkar insanları xarakterizə etdiyi halda “ilan” pis və bəd xarakterli insanları təsvir edir [14, s. 16].

Honekin ideal-inkar edici adlandırdığı ikinci kateqoriyasına daxil olan zoonomik atalar sözlərinə yuxarıda verilmiş nümunələri aid edilir. İdeal-inkaredici atalar sözlərində işlədilən metaforalar dinləyicini müəyyən fəaliyyətləri həyata keçirməkdən yayındırmağa çalışır. Belə ki, ideallar birinci növdə müsbət qiymətləndirilərək, şəxsin hədəflərini dəstəkləyir, ikinci növdə isə əksinə olaraq mənfi qiymətləndirilir və şəxsin hədəfindən uzaqlaşmasını tövsiyə edir. Honekin iki kateqoriyaya böldüyü bu metaforik atalar sözləri arasında cümlə strukturuna görə də fərqlər var. İdeal-təsdiq edici atalar sözləri qeyd etdiyimiz kimi dəstəkləyici xarakter daşdığı üçün adətən təsdiq cümlələrdən ibarət olur. İdeal-inkaredici atalar sözləri isə əksinə olaraq daha çox inkarlıq bildirir. Belə ki, ingilis dilində bu qrupa aid olan atalar sözlərində “never”, “any”, “not”, “no” kimi inkarlıq bildirən ifadələrə daha çox rast gəlinir.

“A bird never flew on one wing”- Quş heç vaxt tək qanad üstündə uçmaz [37, s. 57]

“Don’t shut the barn door after the horse is stolen” - *Sonrakı peşmançılıq fayda etməz* [14, s. 17]

“Don’t change horse in midstream” - *Çayın ortasında atı dəyişməzlər* [37, s. 91]

“Don’t put all your eggs in one basket” - *Bir əldə iki qarpız tutmazlar* [37, s. 156]

Göründüyü kimi, nümunələrdə verilmiş ideal-inkaredici atalar sözlərinin hər birində inkarlıq formaları işlənmişdir. Məna etibarını ilə bu paremioloji vahidlər dinləyicini müəyyən davranışlardan uzaqlaşdırmağa yönəldir. Quşun bir qanad ilə uçmadığını qeyd edən birinci nümunədəki metafora şəxsə hər hansı bir işi gördükdə tədarüklü olmağı tövsiyə edir [14, s. 17]. İkinci nümunədəki atalar sözü isə arzuolunmaz hadisə baş verdikdən sonra hərəkətə keçməyin yersiz olduğunu qeyd edir. At oğurlandıqdan sonra tövlənin qapısında bağırmağın heç bir mənası olmadığı idealını irəli sürən bu atalar sözü dinləyiciyə hərəkətin zamanının nə qədər vacib olduğunu göstərir. Növbəti atalar sözündəki metafora da eyniliklə hərəkətin zamanının düzgün seçilməsinin əhəmiyyətini vurğulayır. Yəni, hər hansı bir işə başladıqdan sonra taktika və ya metodun dəyişdirilməsi xeyirdən çox zərər gətirə bilər. Sonuncu nümunədə isə şəxsə sahib olduğu imkanların hamısını birdən israf etməməyi məsləhət bilir. Beləliklə, verilmiş nümunələrə diqqətlə nəzər yetirdikdə hər bir metaforik paremiyanın dinləyicinin hərəkətinin və situasiyanın əksinə yönəldiyini görə bilərik.

İdeal-inkaredici atalar sözləri sturukturuna görə bəzən ritorik sual şəklində də ola bilər.

“Why keep a dog and bark yourself?” - *İtin varsa özün niyə hürürsən?* [37, s. 275]

Verilmiş nümunədəki paremiya quruluşuna görə sual cümləsi şəklində olsa da, heç bir cavab tələb etmir, əksinə olaraq tövsiyə xarakteri daşıyır. Atalar sözünün metaforik olaraq itlər üzərindən vurğuladığı ideala görə hər kəs öz işi ilə məşğul olmalıdır. Əgər bir şəxs işi görməyi başqasına həvalə edibsə onun işinə mane törətməməlidir [14, s. 17].

“Do not call a wolf to help you against the dogs” - *Quzunu qurda əmanət etməzlər* [37, s. 546]

“Don’t sell the skin till you have caught the bear” - Ayını tutmamış dərisini satma
[37, s. 443]

*“You can take a horse to the water, but you can’t make him drink” - Suya aparıb
susuz gətirmək* [37, s. 257]

*“You can’t teach an old dog new trick” - Qoca köpək yeni oyun öyrənməz / Qoca
öküzü öldürmək olar, öyrətmək yox* [37, s. 491]

Yuxarıda verilmiş metaforik atalar sözlərində insan təbiətinə aid xüsusiyyətlər heyvanlara xas davranış və keyfiyyətlərlə ifadə olunmuşdur. Onların hər birinin daşdığı məna yayındırma xarakteri daşıyır və müxtəlif məsləhət, xəbərdarlıq və ya təlimat bildirir.

Beləliklə, ingilis xalqının yumoristik xarakterini və dərin metaforik düşüncə tərzini əks etdirən zoonomik atalar sözləri bu dilin paremioloji bazasının zənginləşməsində böyük əhəmiyyət daşıyır. Heyvan adları ilə bağlı atalar sözlərinin metaforlarla zəngin olması onların insanlar arasında ünsiyyəti asanlaşdırmasına və fikrin daha aydın ifadəsinə şərait yaradır.

II FƏSİL: İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ATALAR

SÖZLƏRİ

2.1. İngilis və Azərbaycan dillərində atalar sözlərinin xüsusiyyətləri

Atalar sözlərinin müxtəlif funksiyalara sahib olması onun fərqli cəhətlərdən tədqiq olunmasına səbəb olmuşdur. Paremiyalar

- a) nostaljik tarixi düşüncələrin daşıyıcısı olması;
- b) istifadəçinin milli kimliyinin sosial-mədəni təcrübəsini əks etdirməsi;
- c) bir xalqın mədəni cəhətdən inkişafında əhəmiyyətli rol oynaması;

d) dildəki bir çox söz və ifadələrin qorunub saxlanması kimi mühüm funksiyalara sahibdirlər. Atalar sözlərinin bu funksiyaları üzərindəki araşdırmalar hikmətli sözlərin insanın ali zehni fəaliyyətinin açarı olduğunu qeyd edir [20, s. 2]. Paremiyaların dildə əhəmiyyətini artıran əsas funksiyalardan biri də onun metaforik xüsusiyyətidir. Paremioloji vahidlərin tərkibində metaforaların işlədilməsi dilin obrazlılığının artırılmasında, mədəniyyət və düşüncə fərqliliklərinin başa düşülməsində mühüm rol oynayır. Belə ki, atalar sözlərinin müxtəlif cəhətdən şərh edilməsində onun tərkibindəki metaforaların təhlili böyük əhəmiyyətə malikdir. İngilis dilindəki atalar sözlərinin tərkibində metaforaların geniş şəkildə istifadə edilməsi bu dilin mənsub olduğu xalqın mədəniyyət və dünya görüşünə görə digər xalqlardan fərqli və oxşar cəhətlərini izah etməyə kömək edir. İngilis dilindəki paremioloji vahidlərin tərkibində metaforaların işlədilməsi bəzən bir sıra dinləyicilərə, xüsusən qeyri-İngilis dilli şəxslərə anlaşmazlıq yarada bilər. Metaforaların atalar sözlərinin tərkibində yaratdığı məcazilik onun mənasının fərqli anlaşılmasına və ya ümumiyyətlə anlaşılmaz qalmasına səbəb ola bilər. Bu zaman həmin atalar sözlərinin tərkibindəki metaforaların semantik cəhətdən təhlil edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Paremioloji vahidlərin semantik təhlili ilə yanaşı ən əsas məsələlərdən biri də bu folklor nümunələrinin hansı sahələrdə istifadə edilməsi məsələsidir. Atalar sözləri xalq yaradıcılığının məhsulu olsa da, onu istifadəsi sadəcə məişət dili ilə sərhədlənə bilməz.

Paremiyaların tərkibində bir çox bədii təsvir vasitələrinin, xüsusən metaforaların olması, onların istifadə dairəsini də genişləndirir və dilin müxtəlif üslublarını əhatə edir. Məhz buna görə də, atalar sözlərinin tərkibindəki metaforaların üslubi xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsi də zərurət təşkil edir. Beləliklə, tədqiqatımızın qarşısında duran əsas məqsədlərdən biri ingilis atalar sözlərində işlədilən metaforaların əhəmiyyəti nəzərə alınaraq onları semantik və üslubi cəhətdən təhlil etməkdir.

Folklorun ənənəvi nümunəsi olaraq göstərilən atalar sözləri ümumi və dilçilik xüsusiyyətlərinə görə digər janrlardan fərqlənirlər. Paremiyaların dildə istifadə dairəsi çoxözlüdür. Bu hikmətli sözlərə gündəlik həyat, şüarlar, ədəbiyyat, media da daxil olmaqla bir çox sahələrdə geniş istifadə olunur. Kommunikasiya zamanı arqumentin gücləndirilməsi, ümumi fikrin ifadə edilməsi və müəyyən bir mesajın çatdırılması üçün atalar sözlərinə müraciət olunur [53, s. 1-2]. Atalar sözündə ifadə edilən fikrin təsir gücünü artırmaq üçün bədii təsvir vasitələrindən geniş şəkildə istifadə edilir. Mieder, Norrik kimi tədqiqatçılar atalar sözlərində bədii təsvir vasitələri arasında ən çox metaforaların işləndiyini qeyd etmişləri. Belə ki, hər hansısa bir dilin təbiətini başa düşmək üçün həmin dildəki söz və ifadələrin mənasını başa düşmək lazım gəlir. Buna görə də, ingilis atalar sözlərində metaforaların ifadə etdikləri mənanı anlamaq üçün semantik təhlilə ehtiyac duyulur. Ümumilikdə “məna” sözünün özü qeyri-müəyyən anlayışdır. İngilis dilində məna (meaning) dedikdə, “fikir”, “niyyət” və s. kimi anlayışlar da nəzərdə tutulur [41, s. 2]. Mənanın sistemativ təhlilinə üç müxtəlif yanaşma mövcuddur: psixoloji, fəlsəfi və linqvistik. Hər bir sahə mənanı müxtəlif cəhətdən təhlil edir [29, s. 2].

Linqvistika isə dilin necə fəaliyyət göstərməsini araşdırır. Dilçilik xüsusi dillərin mənalı elementlərini müəyyənləşdirməklə maraqlanır və bu cür elementlərin daha mürəkkəb mənalara ifadə etmək üçün necə bir araya gəldiklərini öyrənir. Bu cəhətdən linqvistik semantika mühüm əhəmiyyət daşıyır [29, s. 3].

Semantika mənanın sistemativ öyrənilməsi olduğu halda, dil semantikasi isə müxtəlif dillərdə mənanın necə formalaşdırılmasını və necə ifadə edilməsini öyrənir

[29, s. 3]. Linqvistik semantikanın ilkin məsələsi müxtəlif mənalar arasındakı fərqi ortaya çıxarmaq və onları izah etməkdir. Beləliklə, dilçiliyin bir bölməsi olan semantika mənayı öyrənir [41, s. 2]. Yunan dilindən götürülmüş semantika (semantikos) sözünün ilkin variantı da “məna” deməkdir [53, s. 4].

Bizim araşdırmamızda da, metaforaların semantik təhlili atalar sözlərinin ifadə etdiyi mənayı izah edir. Atalar sözlərinin əsas semantik xüsusiyyətlərindən biri onların metaforik təsviridir. Elis Deynan metaforanı bir varlıq və ya keyfiyyəti təsvir etmək üçün istifadə edilən söz və ya ifadə olaraq təsvir etmişdir. Onun fikrinə görə, metaforaların əsas məqsədi cümləni və ya atalar sözlərini həqiqi mənadan məcazi mənaya keçirməkdir. K. Saket isə metaforaların atalar sözlərinin mənasını daha qısa, konkret və bilavasitə etdiyini qeyd edir. Bu isə, həmin atalar sözü ilə bağlı geniş təsəvvürün yaranmasına və asanlıqla yadda qalmasına səbəb olur [53, s. 4].

Metaforaların geniş istifadə edildiyi duyğular arasında sevgi mövzusu xüsusi yer tutur. Atalar sözlərində təsvir edilən sevgi sadəcə iki şəxs arasındakı romantik hiss deyil, həmçinin ailə üzvlərinə, dostlara və başqalarına qarşı duyulan hissdır. Bu növ atalar sözlərində işlənən metaforalar adətən sevginin gücünü və əhəmiyyətini vurğulayır. Həmçinin bu atalar sözləri daha çox müsbət mənaya malik olurlar.

“Love is the only gold” - Sevgi yeganə qızıldır [66]

Britaniyalı şair Alfred Tennyson tərəfindən işlədilən və hal-hazırda ingilislərin gündəlik həyatlarında da geniş şəkildə istifadə edilən bu paremioloji vahid metafora vasitəsi ilə sevgini qızıla bənzədir. Bu atalar sözünün mənəsindən aydın olur ki, sevgi insanların həyatındakı ən dəyərli duyğudur.

“Life without love is like a tree without blossom and fruit” - Sevgisiz həyat çiçəksiz və meyvəsiz ağac kimidir [63]

Bu atalar sözündə isə sevginin həyatdakı rolu çiçək açıb meyvə verən ağacla müqayisə edilir. Bir ağacın bəhrə verməsi nə qədər əhəmiyyətlidirsə, insanın həyatında sevginin olması o qədər əhəmiyyətlidir. Burada işlədilən metafora sevgi olmasa insanın solmuş bir ağacdən fərqsiz olacağını vurğulayır.

“Love is, above all, the gift of oneself” - Sevgi hər şeydən əvvəl özünə verdiyin hədiyyədir [63]

Verilmiş bu nümunədə yenə də sevginin əhəmiyyəti vurğulanır. Bu paremiyada işlədilən metafora sevgini hədiyyəyə bənzədir. Belə ki, əgər bir şəxs həyatını sevgiyə açarsa, sevməyi bacarırsa və digərləri tərəfindən də sevilirsə bu onun özünə verə biləcəyi ən gözəl hədiyyə sayılır.

“Love is like a baby: it needs to be treated tenderly” - Sevgi nəvazişə ehtiyac duyan uşaq kimidir [63]

Göstərilmiş misalda sevginin uşağa bənzədilməsi onun nə qədər incə və zərif duyğu olduğunu xatırladır. Eynən uşaq kimi sevgi də qidalanır, böyüyür və nəvazişə ehtiyac duyur. Əgər insan səbrsiz olsa, sevgisinə lazımı qayğını göstərməsə və ya ona kobud davransa sevgi də qısa müddətdə yox olub gedər.

“Love is blind” - Eşqin gözü kor olar [57]

Bu paremiyada işlədilən metafora verilmiş atalar sözünü iki müxtəlif mənada başa düşməyə imkan yaradır. İlkin mənada aşıqın sevdiyi şəxsin bütün qüsurlarını görməzdən gəlməsi, yalnız müsbət xüsusiyyətləri görməsi nəzərdə tutulur. İkinci mənada isə aşıq şəxsin sadəcə bir nəfərə sevib bağlanması və digər həyati gerçəkliklərdən bixəbər olması nəzərdə tutulur.

“Love is a game that two can play and both win” - Sevgi iki nəfərin oynayıb, hər ikisinin də uda biləcəyi bir oyundur [63]

Sevgini oyuna bənzədildiyi bu atalar sözündə isə sevgidə heç kimin uduzmadığı fikri vurğulanır. Hər bir oyunda udan və uduzan tərəflərin olduğu halda, sevgidə hər iki tərəf də qalib gələ bilər. Bu paremiyada işlədilən metafora əslində müsbət mənə daşıyır və sevən şəxsin heç bir şey itirməyəcəyi fikrini irəli sürür.

“Love is a crocodile on the river of desire” - Sevgi ehtiras çayındakı timsahdır [63]

Bundan əvvəlki nümunələrdən aydın olur ki, ingilis folkloruna aid atalar sözlərində sevgi anlayışı adətən müsbət mənə daşıyır. Lakin bu dildə sevginin mənfi xüsusiyyətlərini göstərən bəzi alınma atalar sözlərinə də rast gəlmək mümkündür.

Yuxarıda verilən atalar sözü buna nümunə göstərilə bilər. Buradakı metaforanın semantik təhlili göstərir ki, çayda yaşayan heyvanlar arasında ən təhlükəli heyvan timsahdır. Sevginin isə ehtiras çayındakı timsaha bənzədilməsi onun insana xas duyğular arasında ən təhlükəlisi olması anlamına gəlir. İngilis atalar sözlərinin əsasını təşkil edən mövzulardan biri də pul və sərvət mövzudur. Bu mövzunun əsasında sərvət düşgünü insanların tənqidi dayanır. Bu tip atalar sözlərində işlədilən metaforalar pul aludəçiliyini və onun səbəblərini təsvir etməyə xidmət edir.

“Money is a good servant but a bad master” - Pul ağıllı adamın köləsi, axmaq adamın isə ağasıdır [65]

“Money is the root of all evils” - Pul şeytanın əlamətidir [37, s. 585]

“Money often unmakes the man who makes it” - Pul adamı ağıldan eylər / Pulunu əziz edən özünü zəlil edər [65]

Verilmiş hər üç atalar sözü pulun gətirdiyi fəlakətləri təsvir edir. Paremiyaların tərkibində pulun “pis ağa”, “şeytan əməli” və “insanı yoldan çıxaran alət” kimi təsvirləri pul həvəskarı olmağın nələrə səbəb olacağını anlamağa kifayət edir. Burada işlədilən metaforalar yayındırma xarakteri daşıyır və pul hərisliyi kimi mənfi xarakterlər və onların nəticələrini aydın şəkildə izah edir.

“A young idle, an old beggar” - Cavanlıqda pul qazan, qocalıqda qur qazan / Cavanlıqda zəhmət çəkən, qocalıqda möhnət çəkməz [65]

“Poverty waits at the gates of idleness” - Yoxsulluq avaralığın qapısında gözləyər [65]

“Money doesn't grow on tree” - Pul ağacda yetişmir [65]

Göstərilən paremiyalar yuxarıda bəhs etdiyimiz nümunələrin əksinə olaraq pulun pis cəhətlərini deyil, pul qazanmağın çətinliklərini və zəhmətin önəmini xarakterizə edir. Birinci nümunədəki metafora vaxtında zəhmət çəkib pul qazanmayan şəxsin sonradan çətinliklərlə qarşılaşacağını iddia edir. Eyni mənəni daşıyan ikinci nümunə də boş gəzməyin, avaralanmağın yoxsulluqla nəticələncəyi fikrini ifadə edir. Pul qazanmağın asan olmadığını qeyd edən üçüncü misal isə zəhmətin önəmini vurğulayır.

İngilis dilində metaforaların geniş işləndiyi mövzulardan biri də vətən haqqında deyilmiş atalar sözləridir. Vətənə sədaqət və bağlılıq ingilis mədəniyyətinin və folklorunun əsasını təşkil edən mövzulardandır. Bu tip atalar sözlərində adətən “vətən” anlayışı “ev və “yuva” anlayışları ilə müqayisə edilmişdir.

“East or West home is the best” - Gəzməyə qərib ölkə, ölməyə vətən yaxşı [65]

“Every bird likes its own nest” - Hər quşa öz yuvası, hər kəsə öz vətəni [65]

“There is no place like home” - Hər quşa öz yuvası, hər kəsə öz vətəni [65]

Verilmiş nümunələrdə işlədilən metaforalar vasitəsi ilə “vətən” anlayışı “quşun yuvasına”, “insanın evinə” duyduğu sevgi ilə müqayisə olunur ki, bu da ingilis xalqının vətənə qarşı olan münasibətinin əsas göstəricisidir.

“England is the paradise of women, the hell of horses, and the purgatory of servants” – İngiltərə qadınların cənnəti, atların cəhənnəmi və xidmətçilərin həbsxanasıdır [37, s. 160]

XVI əsr Kraliça Elizabet dövrünə məxsus bu pəremiya bu dövrü bütün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Atalar sözünün birinci hissəsindəki *“paradise of women” (qadınların cənnəti)* metaforası XVI əsrdə ingilis qadınının hüquqlarını və azad həyatını təsvir edir. Bu dövrdə İngiltərədə qadınlar əvvəlki dövrə nisbətən daha çox hüquqa sahib idilər: qısa geyinə bilir, öz bizneslərini qurur və ticarətə məşğul ola bilirdilər.

“The hell of horses” (atların cəhənnəmi) ifadəsi isə əslində bütün atlara aid deyil. Bu dövrdə İngiltərədə atlar bir qismi döyüş sahəsində, bir qismi isə iş sahəsində istifadə edilirdi. İş sahəsində istifadə edilən atların (draft horses) vəziyyəti digərlərindən çox pis idi. Bu atlar ən ağır işlər üçün istifadə edilir, lazımından daha çox yük daşıdırdı. Məhz buna görə də, burada işlədilmiş metafora XVI əsrdə İngiltərəni atların cəhənnəmi kimi təsvir edilirdi.

Pəremiyanın daxilindəki *purgatory of servants (xidmətçilərin həbsxanası)* metaforası XVI əsrdə xidmətçilərin vəziyyətinin atlardan çoxda fərqlənmədiyini

göstərir. Əslində, bu dövrdə sadəcə İngiltərədə deyil bütün Avropada xidmətçilərin yaşayışı çox ağır idi. Dövrün qəddar siyasəti onların həyatını ağırlaşdırırdı [54].

İngilislərin vətənə olan bağlılığı ilə yanaşı milli xarakteristikaları da bu xalqın atalar sözlərində geniş təsvir olunmuşdur. Bu mövzudakı atalar sözlərində işlədilən metaforaların əsasını ingilis xalqının öz millətində, insanına verdiyi dəyər, bu xalqın fəzilətləri və digər xalqlardan üstünlükləri təşkil edir.

“The English are a nation of shopkeepers” – İngilislər ticarət xalqıdır [37, s. 161]

İlk dəfə Napoleon Bonapart tərəfindən söylənilən bu ifadə sonradan istifadə dairəsi genişlənərək atalar sözüne çevrilmişdir. Böyük fransız imperatoru XIX əsrdə ticarətinə görə inkişaf etmiş dövlətlər arasında İngiltərəni daha öndə görürdü. Məhz buna görə də, bu ölkəni *“L’Angleterre est une nation de boutiquiers”*, yəni ticarət ölkəsi kimi təsvir edirdi [37, s. 161].

“One Englishman can beat three Frenchmen” – Bir ingilis üç fransızla bərabərdir [37, s. 161]

Hal-hazırda bir çox xalq tərəfindən geniş şəkildə istifadə edilən bu pəremiya ilk dəfə U. Şekspirin *“VIII Henri”* əsərində istifadə edilmişdir. Kral Henrinin dilindən söylənilən bu cümlə ingilislərin həm fiziki, həm də psixoloji olaraq digər xalqlardan, xüsusən fransızlardan daha güclü olduqlarını ifadə edirdi [37, s. 161].

“An Englishman’s house is his castle” – Hər kəs öz evinin ağasıdır [37, s. 161]

Verilmiş bu atalar sözündə ingilis xalqının öz evi üzərində olan hüquqlarını təsvir edir. Pəremiyada evin qalaya bənzədilməsi hər bir evin məhrəmiyyətini göstərir. Belə ki, ingilislər inanırlar ki, hər kəs öz evi daxilində olanları idarə edə bilər və başqa heç kim onlara göstəriş verə bilməz.

“An Englishman’s word is his bond” – İngilis xalqı sözünün əridir [37, s. 162]

Atalar sözündə word (söz) və bond (bağ) sözləri vasitəsilə yaradılmış metafora ingilislərin ən əsas fəzilətlərindən birini ifadə edir. Belə ki, ingilis xalqı üçün verdiyi sözü tutmaq ən əsas insani xarakterlərdən biridir.

Vətən və milli ruhla yanaşı ingilis xalqının ən çox önəm verdiyi fəzilətlər arasında ailə və dostluq münasibətləri də geniş yer tutur.

“The apple never falls far from the tree” – Armud dibinə düşər / Ağac meyvəsi ilə tanınar [37, s. 581]

“Like father, like son” (like mother, like daughter)- Ot kökü üstündə bitər / Arşına bax bezi al, anasına bax qızı al [37, s. 183]

“Blood is thicker than water”- Qan sudan qatıdır [37, s. 581]

Ailə motivlərinin yer aldığı bu misallarda ingilislərin ailələri ilə olan genetik və mənəvi bağları aydın şəkildə rəsvir olunur. İlk iki paremiyalardakı bənzətmələr insanların xarakterlərinin birbaşa ailələri ilə bağlı olması fikrini vurğulayır. Hər iki nümunəni işlədildiyi kontekstdən aslı olaraq həm müsbət, həm də mənfi mənada dəyərləndirmək mümkündür.

“There is no better looking-glass than an old friend”- Köhnə dostdan daha yaxşı bələdçi yoxdur [15, s. 3]

“The eye of a friend is a good mirror” - Dostun gözü ən yaxşı güzgüdür [15, s. 3]

“Friends are made in wine and proved in tears”- Dost dar gündə tanınar [15, s. 4]

“Old friends and old wines are the best”- Hər şeyin təzəsi, dostun təzəsi [15, s. 5]

Dostluq mövzusunun təsvir edildiyi bu atalar sözlərində “dürüslük”, “sədaqət”, “vəfa” kimi motivlər ön plana çəkilir. Doğruluğun dostluqda ən önəmli fəzilət olmasını vurğulayan ilk iki paremiyada “dostluq” anlayışı “eynəyə” bənzədilir. Bu metafora dinləyicyə həqiqət nə olursa olsun dostluğun hər zaman dürüslük tələb etməsi fikrini çatdırır.

“A friend in court is better than a penny in purse”- Məhkəmədəki dost cibdəki qəpikdən yaxşıdır [15, s. 3]

“It is good to have some friends both in heaven and hell”- Dostun yanında olsa işin asan olar [15, s. 3]

Bu iki nümunədə işlənən metaforalar isə dosta sahib olmağın əhəmiyyətini vurğulayır. Hər iki atalar sözü dosta sahib olmağın insanı düşdüyü çətin vəziyyətlərdən xilas olmağa kömək etməsi fikrini irəli sürür.

“Friends are thieves of time” - Dost vaxtın oğrusudur [15, s. 5]

İngilis dilinin paremioloji bazasında dostluqla bağlı olan atalar sözləri adətən müsbət xarakter daşıyır. Lakin, bu dildə sayı az olsa da bəzi mənfi mənalı atalar sözlərinə də rast gəlmək mümkündür. Yuxarıda verilən atalar sözü buna misal ola bilər. Bu paremiyada “dost” “vaxt oğrusu” kimi təsvir edilir ki, bu da nümunədə işlədilmiş metaforanın mənfi çalar qazanmasına səbəb olur. Atalar sözünün daşdığı mənaya görə isə dost insanın vaxtını alan, yolundan edən şəxsdən başqa bir şey deyil.

Xalq təfəkkürünün məhsulu olan atalar sözlərinin mövzunu təşkil edən əsas məsələlərdən biri də güc mövzudur. Bu mövzuda olan ingilis atalar sözlərinin əksəriyyətini maddi güclər təşkil edir.

“Money is power” – Pul gücdür / Pul hər şeyi həll edir [37, s. 608]

“Money talks” – Pul danışır [37, s. 608]

“Absolute power corrupts absolutely” – Qanun pulun qarşısında acizdir [37, s. 608]

“Cash is king” – Pulu olan bəydi [37, s. 608]

Qeyd olunmuş atalar sözlərindən hər birində pulun cəmiyyət üzərində olan neqativ təsiri və hökmranlığı qeyd olunur. Güc mövzusunun pul üzərindən bu şəkildə təsvir edilməsi insanlar arasında maddi bərabərsizliyin və ədalətsizliyin göstəricisidir.

İngilis paremioloji bazasını təşkil edən əsas mövzulardan biri də sağlamlıq mövzudur. Bu mövzudakı atalar sözlərində də metaforalardan geniş istifadə edilmişdir. Bu tip atalar sözlərində sağlamlığın əhəmiyyəti vurğulanmaqla yanaşı, onu əldə etməyin yolları da təsvir olunur.

“The beginning of health is sleep” – Sağlamlığın təməli yuxudur [63]

“Work is half of health” – İş insanın cövhəridir [63]

“The best doctors are dr. Diet, dr. Quiet, and dr. Merryman” – Pəhriz, Hüzur və Sevinc ən yaxşı həkimdir [37, s. 588]

“Laughter is the best medicine” – Gülüş hər dərdin dərmanıdır [37, s. 588]

“A cheerful look brings joy to the heart, and good news gives health to the bones” – Xoş baxış ürəyə sevinc, xoş xəbər isə sümüklərə can verir [63]

Sağlamlıqla bağlı bu atalar sözləri xalq təfəkküründən süzülüb gələn illərin təcrübəsini əks etdirir. Xalq müdrikləri tarix boyunca insan sağlamlığına təsir edən bütün amilləri müxtəlif folklor nümunələri, xüsusən də atalar sözləri və məsəllər vasitəsilə nəsilədən nəsilə ötürmüşlər. Yuxarıda qeyd olunmuş nümunələrə diqqət yetirsək görürük ki, buradakı metaforaların hər birinin insan sağlamlığına təsir edən müxtəlif amillər əsasında yaradılmışdır. Bu nümunələrdən aydın olur ki, xalq inancına görə sağlamlığın əsasında yaxşı yuxu, iş, sağlam qida, sevinc və hüzur durur.

“An apple a day keeps the doctor away” – Gündə bir alma yesən həkim nədir bilməzsən [37, s. 588]

“A sunrise a day keeps the doctor away” – Günəş girən evə həkim girməz [63]

Xalq arasında geniş şəkildə işlədilən bu atalar sözləri məna və struktur cəhətdən bir-biri ilə eynilik təşkil edir. Hər iki atalar sözündə işlədilən metaforaların təhlili bu paremiyaların vurğulamaq istədiyi əsas mənanı ortaya çıxarır. Nümunələrin bir-birindən fərqləndirən “apple” (alma) və “sunrise” (günəş işığı) komponentlərini birləşdirən ortaq cəhət hər ikisinin insan sağlamlığına güclü təsiri olan “D” vitaminidir. Beləliklə aydın olur ki, bu atalar sözlərindəki metaforalar “D” vitamini qəbul etməyin sağlam olmaq üçün nə dərəcədə mühüm olduğunu vurğulayır.

“The beginning of health is to know the disease” – Sağlamlığın başlanğıcı xəstəliyi bilməkdən keçir [63]

Bu nümunədəki atalar sözünün daşdığı əsas mənada isə sağlam olmağın əsas yolu xəstəliyin tez aradan qaldırılması ilə göstərilir. Belə ki, insan xəstəliyin başlanğıcını nə qədər tez bilsə və nə qədər vaxtında müdaxilə etsə bir o qədər tez müddətdə öz sağlamlığına qovuşacaqdır.

“Good health is the sister of beauty” – Səhət gözəlliyin yoldaşdır [63]

İnsan sağlamlığını zahiri görünüşlə müqayisə edən müdriklər səhət və gözəllik anlayışlarını eyniləşdirirlər. Yuxarıda qeyd olunmuş paremiyadan da aydın olur ki, sağlam insanlar fiziki və zahiri baxımdan da gözəl və gümrah olurlar.

Bir-biri ilə mənasına görə eynilik təşkil edən, lakin strukturuna görə fərqlənən atalar sözləri ingilis dilində həddindən çoxdur. Bu tip paremiyalar sinonim atalar sözləri adlanır. Aşağıda qeyd olunmuş sinonim atalar sözlərindəki metaforalara nəzər yetirsək onların mənalmasına görə eynilik təşkil etsələr də cümlə strukturu və söz tərkibinə görə fərqləndiklərini görə bilərik.

“Do not delay today’s work till tomorrow” – Bu günün işini sabaha qoymazlar

“Strike while the iron is hot” – Dəmiri isti-isti döyərlər [8, s. 213]

“Eat to live and not live to eat” – Yaşamaq üçün ye, yemək üçün yaşama

“Gluttony kills more than the sword” – Artıq tamah baş yarar [37, s. 155]

“Hunger is the best sauce” – Aclıqda darı çörəyi halvadan şirin olar.

“Hunger breaks through stone walls” – Ac aman bilməz [8, s. 21]

“As the tree, so the fruit” – Armud dibinə düşər [37, s. 509]

“Like father like son” – Ot kökü üstündə bitər [8, s. 625]

“A goose is no playmate for a pig” – Taylı tayını tapar / Kişi öz tayı ilə gəzər [8, s. 729]

“A sow is match for a goose” – Öküzü tayıynan qoşarlar [8, s. 729]

İngilis dili sinonimlərlə yanaşı antonim atalar sözləri ilə də zəngindir. Bu dildəki bəzi paremiyalar mənasına görə bir-birlərinə tamamiylə ziddiyyət təşkil edirlər. Aşağıda verilmiş atalar sözlərindəki metaforalar bunun bariz nümunəsidir:

“Absence makes the heart grow fonder” – Yoxluq sevgini çoxaldır [37, s. 15]

“Out of sight, out of mind” – Gözdən iraq olan könlüdən də iraq olar [37, s. 15]

“Haste makes waste” – Tələsən təndirə düşər [37, s. 244]

“Time waits for no man” - Hər şey vaxta baxar, vaxt heç nəyə baxmaz [37, s. 244]

“Many hands make light work” – Bir əlin nəsi var, iki əlin səsi var [37, s. 298]

“Too many cooks spoil the broth” – Hər şeyin çoxu zərərdir [37, s. 624]

“Don’t judge a book by its cover” – Heyvana çuluna görə, insana geyiminə görə qiymət verməzlər [37, s. 563]

“Clothes make the man” – Adamı adam edən geyimidir / Güzəllik ondur doqquzu dondur [37, s. 563]

“Look before you leap” – Yüz ölç bir biç [37, s. 574]

“He who hesitates is lost” – Tərəddüt edən uduzar [37, s. 568]

Atalar sözlərində metaforaların işlənməsinin ən əsas nəticələrindən biri də kontekstual çoxmənalılığın yaranmasıdır. İngilis dilindəki bəzi atalar sözləri məntiqi olaraq həqiqəti əks etdirsə də, bəziləri öz ilkin mənasından çox uzaq olurlar və məntiqə uyğun gəlmirlər. Misal üçün aşağıda verilmiş atalar sözünün həqiqi mənası kontekstlə uyğunlaşır. Yəni, boş qabın daha çox səs salmağı tamamilə məntiqə uyğundur. Lakin, eyni atalar sözünə fərqli cəhətdən yanaşsaq onun ilkin mənasından uzaqlaşdığını və metaforik xarakter daşdığını görə bilərik. Bu atalar sözünün metaforik təhlili göstərir ki, *boş qablar (empty vessels)* dedikdə *axmaq insanlar, səs (noise)* dedikdə isə *axmaq insanların səbəb olduqları müsibətlər nəzərdə tutulur.*

“Empty vessels make the most noise” – Boş qab səs salar [27, s. 105-106]

Bəzi atalar sözlərində isə məna tamamilə metaforik xarakter daşıyır və məntiqə uyğun gəlmir. Bu tip atalar sözlərinin həqiqi mənası kontekstual məna ilə uzlaşmır.

“Haste makes waste” – Tələsən təndirə düşər [37, s. 244]

“You are what you eat” – Nə tökərsən aşına, o çıxar qaşığına [27, s. 106]

Verilmiş hər iki nümunədə metafora işləndiyi üçün ilkin mənanı başa düşmək çətinləşir. Birinci atalar sözünün ilkin mənasına baxdıqda “haste” (tələsmək) sözünün cansız, abstrakt isim olduğu üçün hər hansı bir hərəkəti həyata keçirməyi qeyri

mümkündür. Həmçinin, ikinci atalar sözündə də insanın yediyi bir şeyə çevrilməsi qeyri-mümkündür. Buna görə də hər iki atalar sözünün ilkin mənası kontekstual məna ilə üst-üstə düşmür və məntiqdən uzaq görünür. Bu tip atalar sözlərinə məna qazandıran isə onların tərkibindəki metaforalardır. Belə ki, birinci atalar sözü tələsən şəxsin işlərinin düz gətirməyəcəyi, əksinə olaraq daha da qarışacağı mənasını ifadə edir. İkinci atalar sözündəki metafora isə insanın qəbul etdiyi qidaların onun sağlamlığına göstərə biləcəyi təsirləri təsvir edir.

İngilis dilində atalar sözlərinin müxtəlif mənalar ifadə etməsinə əsas təsir göstərən amillərdən biri onun tərkibində konseptual metaforaların işlədilməsidir. Metaforaların bu xüsusiyyətlərə sahib olması G. Lakoff və M. Conson tərəfindən “Metaphors we live by” kitabında geniş təsvir edilmişdir. Burada atalar sözlərində işlədilən metaforaların konseptdən asılı olaraq müxtəlif mənalar ifadə etməsi izah olunmuşdur. Onların fikrinə görə, metaforalar insanların fikirlərini strukturlaşdıran, həyatı necə qavradıqlarını və ifadə etdiklərini göstərən əsas vasitələrdi. Demək olar ki, insanların bütün həyatı metaforalar əsasında qurulmuşdur [30, s. 3]

“Time is money” – Vaxt qızıldır [30, s. 7]

İngilis dilində geniş işlədilən bu atalar sözünün konseptdən asılı olaraq “*Sən mənim vaxtımı alırsan*”, “*Mənim sənə ayıracaq vaxtım yoxdur*”, “*Sən çox vaxt tükətdin*”, “*Xəstələnməyim mənim çox vaxtımı aldı*”, “*Mənə ayırdığınız vaxt üçün təşəkkür edirəm*” və s. mənaları ifadə edə bilər. Bu mənaların hər biri pəremiyanın işlədildiyi situasiyaya uyğun olaraq başa düşülür [30, s. 8]

2.2. İngilis dilində atalar sözlərinin metaforik xüsusiyyətləri

İngilis atalar sözlərinin semantik sferası geniş olduğu kimi, istifadə dairəsi də genişdir. Bu müdrik kəlamların istifadəsinə həyatın istənilən sahəsində rast gəlmək mümkündür. Məhz buna görə də, atalar sözlərinin üslubi xüsusiyyətlərinin araşdırılması böyük maraq doğurur. Aydın ki, hər bir dilin lüğət tərkibindəki sözlər ifadə çalarlarına və üslubi xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif üslublarda işlənilir. Atalar sözləri də daşdığı kommunikasiya məqsədinə və funksiyasına görə müxtəlif üslublarda işlənilə bilər. “Üslub” sözünün ingilis dilində ekvivalenti olan “style” sözü bu dilə latın dilindəki “stilus” sözündən keçmişdir. İlk mənəsi “qısa iti uclu çubuq” olan bu söz hal-hazırda bir çox mənada işlənilir. Üslub dedikdə hər hansı bir şəxsin danışq tərzi, müəyyən yazı qaydaları, fikir və ifadə arasındakı əlaqə və s. nəzərdə tutulur [22, s. 11]. Dilçiliyin bu cür üslubları öyrənən bölməsinə Stilistika və ya Linqvo-stilistika deyilir. Stilistika dili daşdığı funksiyasına və məqsədinə görə iki müxtəlif cəhətdən öyrənir. Stilistik tədqiqatın birinci sahəsinə bədii təsvir və emosional ifadə vasitələri daxildir. Bu vasitələr dilin estetik funksiyasını, emosional çalarlarını, dil və fikir arasındakı əlaqələri öyrənməyə xidmət edir. İkinci sahəyə isə funksional üslublar daxildir ki, bu da şifahi və ya yazılı dilin növləri kimi ümumi dilçilik məsələlərini, ədəbi (standart) dil anlayışını, mətnin tərkib hissələrini və ədəbi mətnin yaradıcı aspektlərini öyrənir [22, s. 9].

Ş. Aroraya görə ingilis atalar sözlərinin tipik üslubi xüsusiyyətləri bunlardır [46, s. 26]:

Paralelizim- ədəbi əsərlərdə nitqin iki və ya üç elementinin əlaqəsini vurğulayan kompozisiya texnikasıdır. Bu bədii təsvir vasitəsilə cümlələr və ya cümlənin hissələri bənzər strukturda verilir ki, bu da həmin cümlənin daha asan yadda qalması üçün şərait yaradır.

“Like father, like son” – Ot kökü üstündə bitər / Arşına bax bezi al, anasına bax qızı al [37, s. 183]

“Easy come, easy go” – Hayla gələn huyla gedər [37, s. 153]

Alliterasiya- şeir və nəsr əsərlərində səs qeydinin ən qədim metodlarından biri olan bu üslub vasitəsi sözlərin əvvəlində samit səsləri təkrarlanması ilə onların ifadəliliyini artırır.

“Faraway birds have fine feather”- Zurnanın səsi uzaqdan xoş gələr / *Geridən baxana döyüş asan gəlir* [53, s. 7].

Qafiyə- şeirdə beytlərin və ya misraların son söz və ya səslərinin bəznər və həmahəng tələffüz edilməsidir. Qafiyə daha çox lirik növün nümunələrində işlədilsə də bir sıra epik janrlarda, xüsusən atalar sözlərində də bu bədii təsvir vasitəsinə rast gəlmək mümkündür.

“When the cat’s away, the mice will play”- *Atın ölümü itin bayramıdır* [21, s.1]

“Birds of a feather flock together” – *Kor koru tapar, su da çuxuru; Taylı tayın tapmasa, günü ah-vayla keçər* [21, s. 1]

Atalar sözlərinin üslubi xüsusiyyətlərini təhlil edən digər bir alim isə Qalperin olmuşdur. O, ingilis atalar sözlərinin aşağıdakı üslubi xüsusiyyətlərini qeyd etmişdir [22, s. 181]:

1. *Epiqrammatiklik* - fikrin çox geniş və dərin mənalılığının çox qısa şəkildə ifadə olunması.

“First come, first served”- *Yatan aparmaz, yetən aparar* [37, s. 191]

2. *Ritmik quruluş*- atalar sözlərində ritm yaradan bir sıra bədii təsvir vasitələrinin işlədilməsi.

“Early to bed and early to rise, make a man healthy, wealthy and wise”- *Erkən qalxan yol alar* [22, s. 181]

Hər iki alimin fikirlərini ümumiləşdirsək ingilis atalar sözlərinin üslubi cəhətdən nə qədər zəngin olduğunu görə bilərik. Bunlarla yanaşı ingilis atalar sözlərində ən çox aşağıda adları qeyd edilən bədii təsvir vasitələrinə də rast gəlinir.

Metonimiya- məcazın növlərindən biri olub bir əşya və ya hadisənin əvəzinə onunla bağlı başqa bir əşya və ya hadisənin adının işlədilməsidir [22, s. 131].

“Who has a fair wife needs more than two eyes” - Gözəl arvadı olanın gözü açıq olmalıdır [64]

Hiperbola- mənanın əslində olandan daha güclü və şişirdilmiş şəkildə təqdim olunmasıdır.

“All the world and his wife” – Dünya bir yana, həyat yoldaşı bir yana [63]

“The almighty dollar” – Qüdrətli dollar [63]

Paradoks- mühakimə, fikir və ya münasibət olaraqda bilinir. Bədii paradoksların çoxu sonradan aforizmlərə çevrilir.

“A man’s house is heaven and hell as well” – Kişinin evi həm cəhənnəmdi, həm də cənnət [64]

Personifikasiya (mücəssəmə, canlandırma, təcəssüm)- təbiət hadisələrinin insan xarakteri ilə təcəssüm edilməsi.

“The pot calls the kettle black” – Meymun baxır güzgüyə, adını qoyur özgəyə [37, s. 36]

“Appetite comes with eating” – İştah diş altındadır [37, s. 27]

Epitet- məcazi mənada işlədilən bədii təyindir.

“A sound mind in a sound body” - Sağlam ruh sağlam bədəndə olar [65]

Antiteza- bədii təsiri gücləndirmək üçün əks mənalı fikirlərin və ya anlayışların qarşı-qarşıya qoyulmasıdır.

“A live dog is better than a dead lion” – İtin sağlamı aslanın ölüsündən yaxşıdır [37, s. 305]

Müqayisə- bu üslub vasitəsilə iki anlayış bir-biri ilə müqayisə edilir.

“As the tree, so the fruit” – Armud ağacından uzaq düşməz / Ağac meyvəsi ilə tanınar [37, s. 509]

İngilis atalar sözlərində ən çox işlənən üslub vasitələrindən biri də xüsusi isimlərin istifadəsidir. Bu, sinekdoxanın bir növü kimi də qəbul olunur. İngilis dilində bunlara zamanla möhürlənmiş ifadələr aiddir ki, bu ifadələr sonradan atalar sözlərinə çevrilmişdir

“A good Jack makes a good Jill” – Nə əkərsən onu da biçərsən [37, s. 225]

“Homer sometimes nods” – Səhvsiz insan yoxdur [37, s. 253]

Tavtologiya- hər hansı bir mətn tərkibində adı verilmiş məhfum və ya anlayışların başqa sözlərlə təkrar edilməsidir ki, bu üslub vasitəsinə də atalar sözləri tərkibində rast gəlmək mümkündür.

“Where there's a will there's a way” – Niyətin hara mənzilin ora / Əzm hər qapının açarıdır [37, s. 541]

“Let bygones be bygones” – Keçənə güzəşt deyərlər [63]

Bunlarla yanaşı ingilis atalar sözlərində *metamorfoza* kimi stilistik üsluba da rast gəlinir. Metamorfoza bir-birinə zidd olan iki məhfumun bir kontekstdə mövcud olmasıdır.

“Fire and water are good servants, but bad masters” – Od və su yaxşı qulluqçu, pis ağadırlar [37, s. 190]

“Nature, time, and patience are three great physicians” – Təbiət, zaman və səbr üç böyük həkimdir [63]

İngilis atalar sözləri yuxarıda qeyd edilən üslub vasitələri ilə zəngin olsa da, bu hikmətli sözlərin əsasını təşkil edən başlıca bədii təsvir vasitəsi metaforadır. Atalar sözləri tərkibində işlədilən üslub vasitələrinə görə fərqləndikləri kimi, metaforik atalar sözləri də öz üslub vasitələrinə görə bir-birindən fərqlənirlər.

Atalar sözlərinin ilkin mənbəyi şifahi xalq ədəbiyyatı olduğu üçün onların işlədildiyi əsas üslub olaraq məişət üslubu göstərilir. Bu sadəcə ingilis dili üçün deyil, ümumi bütün dillər üçün xarakteristik xüsusiyyətdir. Belə ki, atalar sözləri şifahi şəkildə yaranır və xalq tərəfindən nəsildən nəsilə ötürülür. Məhz buna görə də, atalar sözləri xalq dilində daha çox istifadə edilir və məişətin istənilən sahəsinə tapılır. Lakin, paremiyaların istifadə dairəsini məişət dili ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Hələ qədim zamanlardan atalar sözlərinin yazıya alınması onların bir sıra yeni üslublarda işlədilməsinə təkan vermişdir. Atalar sözlərinin daşdığı hikmətamiz mənalara və onların tərkibində işlədilən bədii təsvir vasitələri xüsusən də metaforalar bu müdrik kəlamların

istifadə dairəsini daha da genişləndirmişdir. Beləliklə, müasir ingilis dilində biz metaforalarla zəngin atalar sözlərinin istifadəsini müxtəlif funksional üslublarda rast gələ bilərik ki, bu da atalar sözlərinin stilistik və ya üslubi xüsusiyyətinin əsasını təşkil edir.

Linqvo-stilistikanın əsas obyektlərindən biri sözləri ifadə çalarlarına və xüsusiyyətlərinə görə təhlil etmək və bədii təsvir vasitələrini öyrənməkdirsə, digər obyekt isə həmin sözlərin işləndiyi funksional üslubları təyin etməkdir. Qalperinə görə dilin funksional üslubu kommunikasiya zamanı müəyyən bir məqsədə xidmət edən əlaqəli dil vasitələrinin sistemidir [22, s. 32]. Funksional üslublar adətən dilin ədəbi standartlarına görə müəyyən edilir. İngilis dilinin ədəbi standartları digər inkişaf etmiş dillər kimi bircinsli deyil. Əslində, ingilis ədəbi dili müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə tarixən fərqli sistemlərə daxil edilmişlər. Hər bir sistemin dil xüsusiyyətləri kommunikasiyanın məqsədinə görə müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, ingilis dilində ədəbi standartlara görə 5 əsas funksional üslub müəyyən edilmişdir. Bu üslublar yazılı dilin inkişafı nəticəsində ortaya çıxmışdır. Hər bir üslub öz xarakterik xüsusiyyətləri ilə digərlərindən fərqlənir və müxtəlif subkateqoriyalara bölünürlər [22, s. 33]. İngilis dilinin ədəbi standartlarının əsasını təşkil edən funksional üslublar aşağıdakılardır:

1. Bədii üslub dili (the language of belles-letters). İnformativ və təsiredici funksiyası ilə yanaşı bu üslub emosionallığı və ifadəliliyi ilə də digər üslublardan fərqlənir. Bədii üslubun əsas xüsusiyyətlərinə bədii təsvir vasitələrindən istifadə, sözün kontekstual mənasından istifadə və fərdilik daxildir. Bu üslub özündə üç əsas subkateqoriya birləşdirir: nəzm, nəsr və dram [22, s. 250-251].

2. Publisistik üslub dili (the language of publicistic literature). Adətən siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni məsələlərə toxunan publisistik üslubun əsas məqsədi ümumi bir ictimai fikir formalaşdırmaq və cəmiyyəti bu fikrə inandırmaqdır. Bu üslubun əsas kateqoriyalarına natiqlik sənəti, esselərin dili, jurnal və ya qəzetlərdə çap edilən məqalələrin dil xüsusiyyətləri daxildir [22, s. 287].

3. Qəzet dili (the language of newspaper). İngilis dilində qəzet üslubunun əsasını təşkil edən leksik, qrammatik və frazeoloji vasitələr məlumatlandırma və təlimatlandırma funksiyası daşıyır. Qısa xəbərlər, xəbər başlıqları, məqalə, elan və reklamlar qəzet dilinin başlıca kateqoriyalarıdır [22, s. 297].

4. Elmi nəsr dili (the language of scientific prose). Bu üslub elmi faktlara və sübut edilə biləcək həqiqətlərə əsaslanır. Obyektivlik, məntiqilik, konkretlik, ardıcılıq və dəqiqlik elmi üslubun əsas xüsusiyyətləridir. Bədii üslubun əksinə olaraq elmi üslub emosionallıqdan tamamilə uzaqdır. Bu üslub humanitar elmlər, dəqiq elmlər və məşhur elmi nəsr dili olaraq üç yerə bölünür [22, s. 307-309].

5. Rəsmi-işgüzar üslub (the language of official documents). İki tərəf arasında əlaqə qurulması və razılaşma əldə edilməsi rəsmi-işgüzar üslubun əsas funksiyalarıdır. Bu üslubun dili hamı üçün standart olaraq qəbul edilir və burada obrazlı ifadələrə rast gəlmək mümkün deyil. Rəsmi-işgüzar üslubun 4 əsas növü var: diplomatik sənədlərin dili, işgüzar sənədlərin dili, hüquqi sənədlərin dili və hərbi sənədlərin dili [22, s. 312-313].

İngilis dilində standart ədəbi dilin formalaşması ilə yaranan bu üslublar kommunikasiyanın məqsədinə və dil xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Atalar sözlərinin bu üslublarda işlənməsi də onların dil xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Emosionallıq, ifadəlilik və təsvirin geniş istifadəsinin xarakterik olduğu bədii üslub atalar sözlərinin istifadəsi ilə də zəngindir. Bədii üslub o qədər geniş olmasa da, qəzet və publisistik üslablarda da bədi təsvir vasitələrindən müəyyən dərəcədə istifadə olunur. Lakin, paremiyalardan istifadəsi qəzet üslubu üçün daha çox xarakterikdir. Elmi və rəsmi-işgüzar üslublar emosionallıqdan tamamilə uzaq olduqları üçün burada atalar sözlərin istifadəsinə rast gəlmək mümkün deyil.

Qeyd etdiyimiz kimi atalar sözlərinin ən çox işlədildiyi üslub bədii üslubdur ki, bu da atalar sözlərinin məna çalarlarının müxtəlifliyi və bədii təsvir vasitələrindən geniş istifadə edilməsi ilə əlaqədardır. Bədii üslubun hər üç növündə bu folklor nümunələrinə rast gəlmək mümkündür.

Metaforik paremiyaların tərkibində alliterasiya, qafiyə və ya təkrarların istifadə edilməsi onların nəzm əsərlərində istifadəsi üçün şərait yaradır. Həmçinin, atalar sözlərində geniş informasiyanın qısa formada ifadə edilməsi, fikrin emosional və estetik şəkildə çatdırılması şairlər üçün böyük üstünlük yaradır.

“A friend in need is a friend indeed” – Dost dar gündə tanınar [21, s. 1]

“When the cat’s away, the mice will play” – Atın ölümü itin bayramıdır [21, s. 1]

“Birds of a feather flock together” – Kor koru tapar, su da çuxuru; Taylı tayın tapmasa, günü ah-vayla keçər [21, s. 1]

“Different strokes for different folks” – Qoyunu qoyun ayağından asarlar, keçini də keçi ayağından [21, s. 1]

“If you want to talk the talk, you’ve got to walk the walk” – Söhbət etmək istəyirsənsə gəzintiyə çıxmalısan [21, s. 1]

Verilmiş metaforik atalar sözlərində altından xətt çəkilmiş sözlərdə qafiyə və ritmin işlədilməsi, eyni zamanda birinci və sonuncu paremiyalarda friend (dost), talk (söhbət) və walk (gəzinti) sözlərinin təkrarlanması onların poetik funksiyasını artırır. Bununla yanaşı bir sıra məşhur ingilis şairləri var ki, onların şeirlərində istifadə etdikləri ifadələr daha sonardan atalar sözü olaraq dilə daxil olmuşdur.

“Knowledge comes, but wisdom lingers” – Bilik gəldi-gedərdi, müdriklik isə qalıcı [16, s. 334]

“A lie which is half a truth is ever the blackest of lies” – Yarı həqiqət olan yalan yalanların ən pisidir [16, s. 596]

“I am a part of all that I have met” – Mən gördüyü hər şeyin bir hissəsiyəm [16, s. 872]

Tanınmış ingilis şairi olan Alfred Tennysonun yaradıcılığında götürülmüş bu nümunələr atalar sözü kimi də şöhrət qazanmışdır və müasir dövrümüzdə də geniş şəkildə istifadə edilir. Nümunələrdə işlədilmiş metaforalar bilik və müdrikliyin, yalan və həqiqətin, şəxsiyyət və təcrübənin müqayisəsinə əsaslanır. Aid olduqları poemaların ümumi fikrini ifadə edən bu cümlələrin yığcamlığı və ifadəliliyi onların atalar sözü kimi

istifadəsinə təkan vermişdir. Tennisonun yaradıcılığında bu kimi nümunələrə həddən çox rast gəlmək mümkündür ki, bu da ingilis dilinin paremioloji bazasının zənginləşməsində böyük rol oynamışdır.

Bu sahədə çox böyük töhfəsi olan şairlərdən biri də Aleksandr Pop olmuşdur. XVIII əsrin görkəmli nümayəndəsi olan A. Popun peomalarında işlətdiyi hikmətli sözlər xalq tərəfindən mənimsənilmiş və atalar sözüne çevrilmişdir. Onun demək olar ki, bütün əsərlərində qəlibləşmiş müdrik kəlamlara rast gəlmək mümkündür. Aşağıda qeyd olunmuş yazıçının müxtəlif poema və esselərindən götürülmüş paremiyalar buna misal ola bilər:

“Charms strike the sight, but merit wins the soul” – Yaraşlıq baxışı cəlb edir, ləyaqət isə ruhu fəth edir [40, s. 31]

“What Reason weaves, by Passion is undone” – Ağılın düzəltdiyini ehtiras dağidar [39, s. 54]

“Fools rush in where angels fear to tread” – Axmaqlar mələklərin gəzməyə qorxduğu yerə tələsərlər [39, s. 18]

Metaforik atalar sözlərinin kontekstual olaraq mənalarını dəyişə bilməsi onların nəsr və dram əsərlərində istifadəsi üçün də şərait yaradır. Bu iki janrda işlədilən atalar sözləri dedikdə ilk ağıla Müqəddəs İncil və dahi ingilis dramaturqu U. Şekspir gəlir.

“A good name is better than great riches” – Yaxşı ad dövlətdir [49, s. 780]

“The fear of the Lord is the beginning of knowledge” – Allah qorxusu biliyin başlanğıcıdır [49, s. 741]

“Pride goes before a fall” – Özünü öyən dizinə döyər [49, s. 139]

“The mind of man plans his way, but the Lord directs his steps” – Ağıl planlaşdırır, Allah yönəldir [49, s. 464]

“Knowledge is a fountain of life” – Bilik həyat çeşməsidir [49, s. 775]

Tövsiyə xarakteri daşıyan bu nümunələrdə işlədilən metaforalar atalar sözlərinin mənasını gücləndirməyə xidmət edir və müxtəlif mənə çalarları yaradır. Müqəddəs

İncildə Allahın nəsihətlərinin bu cür bənzətmələr vasitəsilə çatdırılması onların daha aydın başa düşülməsinə və daha asan yadda qalmasına kömək edir.

“No legacy is so rich as honesty” – Heç bir miras dürüstlük qədər zəngin deyil [56]

“The best safety lies in fear” – Ən təhlükəsiz yer qorxunun içidir [44, s. 21]

“Brevity is the soul of wit” – Müxtəsərlik aqlın ruhudur [44, s. 43]

“To be, or not to be: that is the question” – Olmaq ya da ölmək, bütün məsələ budur [44, s. 63]

“Et tu, Brute?” – Sən də mi, Brut? [45, s. 64]

İngilis ədəbiyyatında Şekspirin əsərləri qədər atalar sözləri ilə zəngin olan ikinci bir yazıçı tapmaq çətindir. Şekspirin əsərlərinin metaforik dili onun bir çox ifadələrinin ingilis dilinə atalar sözü kimi daxil olmasına səbəb olmuşdur. Bu paremiyalar xalq tərəfindən o qədər çox mənimsənilmiş və doğmalaşdırılmışdır ki, bəzən onların müəlliflərinin U. Şekspir olduğu unudulur. Hətta, sonuncu atalar sözü əsərdəki orijinallığı pozulmasın deyə ingilis dilinə olduğu kimi yəni fransızca daxil edilmişdir. Bu paremiyanın fransız dilində işlədilməsi üslubi cəhətdən metaforik mənanı daha da gücləndirir. The Guardian qəzetində ən yaxşı bazar günü müxbirini təyin etmək üçün keçirilən yarışma ilə bağlı xəbərdə müəllifin bitərəf mövqeyini ifadə edən aşağıdakı atalar sözünü buna misal olaraq göstərmək olar:

“Great minds, it is said, think alike” – Deyilir ki, aqlın yolu birdir / Dahi beyinlər bənzər düşünər [50]

Burada işlədilən “great minds” (dahi beyinlər) ifadəsi metaforik olaraq müxbirləri təmsil edir və hər bir təmsilçinin “ən yaxşı” adını almağa layiq olduğunu bildirir.

Bəzi xəbər tərkiblərində isə atalar sözləri vasitəsilə milli görüşlər ifadə olunur. Bu görüşlər müəllifin yanaşma tərzindən aslı olaraq özünküləşdirilə və dəyişdirilə bilər. Madonnanın müsahibə zamanı işlətdiyi aşağıdakı folklor nümunəsinin ilkin forması “Clothes make the man” (Adamı adam edən geyimidir / Güzəllik ondur doqquzu dondur) şəklindədir. Lakin, Maddona geyim tərzilə bağlı ona ünvanlanan suala öz

perspektivdən cavab vermək üçün mövcud pəremiyanı metaforik və semantik cəhətdən əksinə dəyişərək istifadə etmişdir:

Madonna: “I think about clothes all the time – you see the boots and pants I’m wearing. But who cares? *Clothes don’t make the woman*” – Mən həmişə paltarlarım haqqında fikirləşirəm - geyindiyim çəkmələri və şalvarları görürsüz. Ama kimə maraqlıdır? *Gözəllik geyimlə ölçülmür* [36].

Paremioloji vahidlərin qəzet üslubunda işlənilməsinin əsas üstünlüklərindən biri də onların geniş kütlələrə müraciət edə bilməsidir. Atalar sözlərinin xalqa məxsus ümumi biliklərə əsaslanması onun daha çox dinləyicini və ya oxuyucunu özünə çəkməsinə səbəb olur. Bu baxımdan, atalar sözləri ən əlverişli vasitədir.

“In America, “the Beg, Borrow or Steal” website is a runaway hit, with women signing up for as little as £12 a month to hire goodies by the likes of Prada, Fendi and Burberry... Although more than 700 bags are available on the US site, many are the more basic offerings from the heavyweight fashion houses. But beggars can’t be choosers, girls, and if you can’t afford to live out the Carrie Bradshaw Fendi bag dream, at least you could soon have the option to rent”

– *Amerikada qadınların Prada, Fendi və Burberry kimi markaların məhsullarını kirayə götürmək üçün ayda azı £12 ödədiyi “Beg, Borrow or Steal” veb-saytı geniş yayılmışdır. Baxmayaraq ki, Amerika saytında 700-dən çox çanta mövcuddur, onların çoxu nüfuzlü moda evlərindən daha uyğun qiymətlərə təklif edilir. Lakin, dilənçilərin seçmək haqqı yoxdur, qızlar, əgər siz “Keri Bredşounun Fendi çantası” xəyalına çata bilmirsinizsə, ən azından kirayə götürmək haqqınız var* [48].

Verilmiş bu elan nümunəsində işlədilən atalar sözü “Beggars” (dilənçilər) metaforası vasitəsi ilə müəllif marka məhsulları satın ala bilməyən minlərlə qadına xitab edir və onların diqqətini məhz bu internet səhifəsinə yönəldir.

İngilis dilində atalar sözləri sadəcə xəbər və ya reklamların tərkibində deyil həmçinin xəbər başlıqlarında da işlədilir. “The Times of India” qəzetində Hindistanın

köhnə baş naziri Manmohan Singh haqqında yazılmış xəbərdə başlıq olaraq metaforik atalar sözündən istifadə edilmişdir:

“Proof of pudding is in eating” – Yaşamadan öyrənə bilməzsən [47]

Qəzet üslubu ilə yanaşı metaforik paremioloji vahidlərin istifadəsini medianın digər növlərində, televizor və radio verilişlərində, məşhur film və mahnıların tərkibində də rast gəlmək mümkündür.

“Diamonds are a girl’s best friends” – Brilyantlar qadınların ən yaxşı dostudur [28, s. 278]

“We’re not in Kansas anymore” – Biz artıq Kansas da deylik [28, s. 278] *“Knowing is half the battle” – Bilmək döyüşün yarısıdır [28, s. 278]*

“Diamonds are forever” – Brilyantlar daim işıq saçır [28, s. 278]

Yuxarıda verilmiş atalar sözləri metaforik olmaqla yanaşı kontekstual xüsusiyyətlərə də sahibdirlər. “Bəylər sarışınlara üstünlük verir” (Gentlemen Prefer Blondes) musiqili dramı, “Oz ölkəsinin sehirbazı” (The Wizard of Oz) filmi, “G. I. Joe” cizgi serialı və “DeBeers” firmasının reklam çarxından götürülmüş bu ifadələr müasir ingilis dilində atalar sözü kimi geniş istifadə edilir. Bu paremioloji vahidlərin istifadə dairəsi genişlənsədə onların bəzilərinin ilkin mənasının başa düşülməsi kontekstual xarakter daşıyır. Məsələn, ikinci atalar sözündə “Kansas” adının metaforik olar işlədilməsi onun aid olduğu filmin konteksti ilə sıx bağlıdır. Bu filmi izləyənlər nümunəni daha aydın başa düşə bilərlər [28, s. 278].

Çıxışları metaforalarla və müdrik kəlamlarla zəngin olan tanınmış siyasətçilərdən biri İngiltərənin keçmiş baş naziri Vinston Çörçilldir. Hər zaman azadlıq tərəfdarı olan və öz rəqiblərinə metaforik dili ilə göz dağı verən Çörçillin şüarları dillər əzbəri olmuşdur.

“If you are going through hell, keep going” – Əgər cəhnnəmə gedirsənsə dayanma [58]

Görkəmli liderin azadlığa gedən çətin yolun cəhənnəm ilə müqayisə etdiyi bu ifadəsi onu tərəfdarları tərəfindən əsl qəhrəman olaraq qəbul edilməsinə səbəb olmuşdur.

“The price of greatness is responsibility” – Böyüklüyün dəyəri məsuliyyətdir [58]

Çörçillin II Dünya müharibəsi dövründə Amerikanın təcridçilik siyasətinə qarşı işlətdiyi bu ifadəsində böyüklüyün güclə deyil məsuliyyətlə əlaqəli olması fikri vurğulanmışdır.

II Dünya müharibəsi zamanı sadəcə Amerikanın deyil, digər dövlətlərin də mövqeyinə toxunan baş nazir aşağıdakı ifadəsində hər bir dövlətin gələcəyini bugünkü düşüncələri ilə əlaqəndirmişdir:

“The empires of the future are the empires of the mind” – Gələcəyin imperiyaları, aqlın imperiyalarıdır [58]

Metaforik dili ilə milyonlara xitab edə bilən ən böyük siyasətçilərdən biri də Amerikanın keçmiş prezidenti Barak Obama olmuşdur. Onun 2005-ci ildə 21-ci əsr iqtisadiyyatında savad və təhsilin roluna dair açıqlamasında işlətdiyi bu ifadə atalar sözləri tərkibində işlədilən gözlənilməz metaforalara (rare metaphors) ən yaxşı nümunə ola bilər:

“Literacy is the most basic currency of the knowledge economy” – Savadlılıq bilik iqtisadiyyatının ən əsas valyutasıdır [35]

Barak Obamanın xalq tərəfindən qəbul edilməsinin və şüarlarının atalar sözlərinə çevrilməsinə əsas səbəblərdən biri onun çıxışlarında xalqa yaxın və ilhamverici üslubdan istifadə etməsidir. Obamanın 2008-ci ildə sadə insanların belə dünyanın gələcəyini dəyişdirə biləcək gücdə olduğunu qeyd etdiyi danışıqı metaforik ifadələrlə zəngindir. Bu çıxışın sonuncu cümləsində işlətdiyi paremioloji vahid isə onun fikrini gücləndirməyə və sadə xalqın rəğbətini qazanmasına şərait yaratmışdır:

B. Obama: “One voice can change a room. And if one voice can change a room, then it can change a city. And if it can change a city, it can change a state. And if it can

change a state, it can change a nation. And if it can change a nation, it can change the world. Your voice can change the world”

– Bir səs bir otağı dəyişə bilər. Əgər bir səs bir otağı dəyişə bilirsə, deməli o, bir şəhəri də dəyişə bilər. Əgər o, bir şəhəri dəyişə bilirsə, bir ölkəni də dəyişə bilər. Əgər bir ölkəni dəyişə bilirsə, bir xalqı da dəyişə bilər. Əgər bir xalqı dəyişə bilirsə, dünyanı da dəyişə bilər. Sizin səsiniz dünyanı dəyişə bilər [67]

Siyasətçilər arasında atalar sözlərinə ən çox müraciət edənlərdən biri də amerikalı siyasətçi Hillari Klintondur. Dünyanın bir çox bölgəsini gəzən Klintonun dili müxtəlif ölkələrin atalar sözləri ilə zəngindir. Lakin, o, ingilis atalar sözlərinə daha çox önəm verir və öz çıxışlarında bu dilin paremioloji vahidlərini istifadə edirdi. Klinton özü qeyd edirdi ki, atalar sözləri və siyasi dili birlikdə istifadə etmək ona fikirlərini daha aydın çatdırmaqda kömək edir [33, s. 1].

H. Klintonun həm güclü siyasətçi, həm də qadın olaraq öz metaforik çıxışları ilə bir çox qadına ilham verirdi. 2015-ci il 8 Mart Beynəlxalq Qadınlar Günündəki çıxışı zamanı Klintonun işlətdiyi aşağıdakı ifadə onun metaforik dilinin nə qədər zəngin olduğunu bir daha sübut edir. Qadın gücünü vurğulayan bu atalar sözündə qadınlar istifadəsiz qalmış istedad hovuzuna bənzədilir:

“Women are the largest untapped reservoir of talent in the world” – Qadınlar dünyanın ən geniş istifadə edilməmiş istedad hovuzudur [60]

Qadınların gücünü hər zaman vurğulayan Klinton bir başqa çıxışında da ölkənin iqtisadiyyatının inkişafını qadınların inkişafı ilə əlaqələndirmişdir:

“When women thrive, economies thrive” – Qadının inkişafı, iqtisadiyyatın inkişafıdır [59]

Hillari Klintonun atalar sözlərinə olan marağı 1996-cı ildə yazdığı “It Takes a Village and Other Lessons Children Teach Us” kitabının adını Afrika mənşəli “*It takes a village to raise a child*” (Bir uşağı böyütmək bir kəndə bədəldir) atalar sözündən götürməsindən bəlli olur. Uşaqların böyüdülməsi və təhsilinə həsr edilmiş bu kitabda

“village” (kənd) metaforası vasitəsilə uşaqların böyüməsində sadəcə valideynlərin deyil, bütöv bir cəmiyyətin rolu olması fikri vurğulanır [33, s. 58].

H. Klintonun işlətdiyi nümunə kimi bir çox pəremiyalar ingilis dilinə alınma olaraq məhz siyasi yolla daxil olmuşdur. Amerikanın 26-cı prezidenti olmuş, məşhur siyasətçi Teodor Ruzveltin istifadə etdiyi aşağıdakı atalar sözü də buna nümunə göstərilə bilər:

“Speak softly and carry a big stick; you will go far” – İtlə dostluq et amma çomağı əlindən qoyma [62]

Afrika mənşəli bu atalar sözü T. Ruzveltin siyasi görüşlərinin əsas təmsilçisinə çevrilmişdir. Hətta, o, öz siyasətini belə “big stick diplomacy” (böyük çubuq diplomatiyası) və yaxud “big stick policy” (böyük çubuq siyasəti) adlandırır. Ruzveltin bu siyasətinə görə, beynəlxalq münasibətlərdə nə qədər sakit danışıqlar aparılsa da, hər bir dövlətin əlində digərlərinə qarşı güclü silahı olmalıdır.

Siyasi atalar sözlərinin işlədilməsinə sadəcə diskurslarda deyil, həmçinin bədii ədəbiyyatda da rast gəlmək mümkündür. Belə ki, Ernest Heminqvey “For Whom the Bell Tolls” (Əcəl zəngi) əsərində ideologiya və müharibə anlayışlarının müqayisəsi aşağıdakı metaforik atalar sözlərinin yaranmasına şərait yaratmışdır.

“Ideology is war” – İdeologiya müharibədir [31, s. 72]

“Ideological difference is war” – İdeoloji fərqlilik müharibənin əsas səbəbidir [31, s. 72]

Müasir dövrümüzdə ingilis atalar sözlərinin istifadə edildiyi əsas sahələrdən biri də texnologiyadır. Dövrün tələblərinə uyğun olaraq bəzi atalar sözlərinin ilkin forması dəyişdirilərək günümüzdə uyğunlaşdırılmışdır. Əsl pəremiyaların komponentlərinin dəyişdirilərək texnologiya və ya kompüter dilinə uyğunlaşdırılması yumoristik effekt yaradır. Həm yumoru, həm də metaforik xüsusiyyətləri ilə xarakterik olan bu atalar sözləri “Anti-proverbs” (Anti-atalar sözləri) və ya “Silicon Proverbs” (Silikon atalar sözləri) də adlandırılır [55].

Home is where you hang your @ (Home is where you hang your hat) – Ev @'ni asdığı yerdır (Ev papağını asdığı yerdır) [55]

*A journey of a thousand **sites** begins with a single **click** (A journey of a thousand miles begins with a single step) – Minlərlə sayta gəzinti kiçik bir klik ilə başlayır (Hər uzun yol kiçik bir addımla başlayar) [55]*

*You can't teach a new **mouse** old **clicks** (You can't teach an old dog new trick) – Yeni siçan köhnə klik öyrənməz (Qoca köpək yeni oyun öyrənməz) [55]*

*Speak softly and carry a **cellular phone** (Speak softly and carry a big stick) – İtlə dostluq et amma telefonu əlindən qoyma (İtlə dostluq et amma çomağı əlindən qoyma) [55]*

*C:\ is the root of all **directories** (Money is the root of all evils) – C diski bütün qovluqların köküdür (Pul şeytanın əlamətidir) [55]*

*Don't put all your **hypes** in one **home** page (do not pull all your eggs in one basket) – Bir iş masasında iki hip saxlamazlar (Bir əldə iki qarpız tutmazlar) [55]*

*Too many **clicks** spoil the **browse** (Too many cooks spoil the broth) – Çox klik brauzer i korlayar (Hər şeyin çoxu zərərdir) [55]*

qeyd olunmuş hissələr bu paremiyaların tərkibində dəyişən komponentləri göstərir. Bu komponentlərin dəyişməyi əslində mənə cəhətdən heç bir fərq yaratmır. Sadəcə bu paremiyaların ilkin formasında bəzi sözlərin özləri ilə oxşar tələffüz edilən kompüter dilinə uyğun sözlərlə əvəz edilməsi yumoristik effekt yaradır. Nəticə olaraq bu atalar sözləri ilkin funksiyalarını, yəni məsləhət və tövsiyə funksiyasını itirərək əyləncə məqsədi ilə işlədilir. İngilis atalar sözlərinin bu şəkildə dəyişdirilməsi və yumoristik üslubda işlədilməsi həm ingilis dilinin paremioloji bazasının zənginləşməsi, həm də fikirin sadəcə metaforik deyil daha şən və gülməli şəkildə də ifadəsi üçün şərait yaradır.

İngilis atalar sözlərinin işlədilmə sferasına nəzər saldıqda bir daha aydın olur ki, bu dilin paremioloji bazasını sadəcə məişət üslubu ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Həcm etibarilə kiçik, lakin mənasına görə geniş informasiya daşıyıcısı olan paremioloji vahidlər geniş üslubi xüsusiyyətlərə sahibdirlər. Tərkibində metaforaların işlədilməsi

və dilin ifadəliliyini artırması atalar sözlərinin bir çox sahələrdə istifadə edilməsinə şərait yaradır. Məhz buna görə də, emosionallığın və bədiiliyin xarakterik olduğu istənilən üslubda atalar sözlərinin istifadəsinə rast gəlmək mümkündür.

2.3. Atalar sözlərində okkozionallıq

Atalar sözlərinin toplanması ilə bir çox görkəmli Azərbaycan folklorşünasları məşğul olmuş, hətta bunların içərisində Əbülqasım Hüseynzadə kimi bütün ömrünü atalar sözlərinə həsr etmiş folklorşünaslar da olmuş və nəticədə bu janrın sanballı milli mətn korpusu yaranmışdır. Qeyd edək ki, həmin mətn korpusunun yaranmasında özünün davam etməkdə olan toplayıcılıq fəaliyyəti ilə M. Abdullayeva da iştirak etməkdədir. Bu cəhətdən, oxuculara təqdim olunan bu yeni kitab akademik standartlı nəşr kimi, atalar sözlərinin mövcud milli mətn korpusuna istinad etməklə onun yeni tərtib-təqdimat üsulunu özündə gerçəkləşdirir. Bu kitab bir çox xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Toplu haqqında ilk olaraq onu demək olar ki, burada Azərbaycan atalar sözlərinin mövcud fondu, demək olar ki, bütövlükdə əhatə olunmuşdur. Azərbaycan folklorşünaslıq elminin üç əsr (XIX-XXI) çərçivəsində gerçəkləşmiş paremioloji fəaliyyət təcrübəsi özü nün həm praktiki (toplama), həm də nəzəri (tədqiqat) ənənələri ilə kitabda əks olunmuşdur. Belə ki, M. Abdullayeva bu janrın milli folklorşünaslıqdakı tərtib-nəşr ənənələrinin bütün müsbət nəticələrini tətbiq etməyə çalışmışdır. Digər tərəfdən, tərtibçi artıq zəngin biblioqrafiya halına gəlmiş Azərbaycan atalar sözü fondunu bu yeni nəşrdə dolğun şəkildə əhatə etməyə çalışmışdır. Bu isə heç də asan olmayan işdir. Belə ki, keçən müddət ərzində çoxlu sayda atalar sözü nümunəsi çap olunmuşdur. Bu mətn fondunun yaradılması tarixi proses olmuş, fərqli epoxalardan keçmişdir. Belə ki, XIX əsrin ikinci yarısından toplanılan atalar sözləri həmin dövr rus folklorşünaslığının təcrübə ənənələrinə istinad etməklə, demək olar ki, dövrün qabaqcıl beynəlxalq ənənəsini inikas edirdi. Həmin çağda atalar sözlərini toplamış ziyalılar üçün bu janr bütün hallarda milli mədəniyyətin və milli düşüncənin mühüm tərkib hissəsi idi. Lakin XX əsr sovet epoxasında bu janra münasibət dəyişdi. O, ilk növbədə milli əsaslarından məhrum edildi. Sovet ideoloqları çox yaxşı bilirdilər ki, hər bir xalqın atalar sözləri həmin xalqın mənsub olduğu etnosun bütün etnokosmik kimlik sxemləri və davranış formullarını özündə yaşadır. Atalar sözlərini bu statusda toplamaq və çap etmək rus-

slavyan kimliyindən başqa bütün başqa kimliklərə düşməncəsinə yanaşan sovet ideoloqlarının düşüncəsinə zidd idi. Ona görə də onlar bütöv folklor mətnlərinə münasibətdə olduğu kimi, atalar sözlərinin də çapına ciddi ideoloji çərçivə qoymuşdular. Bu çərçivədən qırağa çıxmaq, digər qəliblərdən istifadə etmək folklorşünaslara həyatı bahasına başa gəlirdi. Bundan dolayı milli kimliyi, Azərbaycan xalqının etnokosmik stereotiplərini, o cümlədən dini-milli stereotipləri özündə yaşadan atalar sözləri birmənalı şəkildə çıxdaş edilir, kənara atılır, hətta zamanla “Allahsız yerdə otur, amma böyüksüz yerdə oturma”, “Allah yıxan evi qızlar tikər” kimi saxta mətnlər də yaradılırdı. Bu, biz nəsil folklorşünasların da içindən keçdiyi XX əsr sovet folklorşünaslığının öz reallığıdır. Bu reallığı özündə əks etdirən “70 illik” təcrübə ilə işləmək hər bir tədqiqatçıdan, o cümlədən Atalar sözləri əslində öz kiçik görüntü çevrəsindən çıxıb daha dərin qatlara qədər gedən ibrətamiz ifadələrdir. Atalar sözləri insanları daima nəzarət çərçivəsində saxlayan, tərbiyə edən etik normalar sistemi, əxlaq kodeksidir – desək, yanılmazdır. Atalar sözləri insan həyatının, demək olar ki, bütün sahələrini əks etdirən folklor janrlarından biridir. “Atalar sözü timsalında xalq öz zəkasının və dilinin ülviyyətinə, kəsərinə sığınmışdır; hər kəlam bir növ “tabu”dur; istənilən gümandan, sualdan azaddır; hər fikri, hər etik əxlaqi tövsiyəsi dərin daxili inamla qəbul olunan pozulmaz qanundur. Çünki xalq əzəl-binadan öz atalar sözlərini yazılmamış müqəddəs kitabın ayələri tək qavramışdır1 .” İnsan həyatını etik normalar çərçivəsinə salan, etik sərhəddə mənimsənilən atalar sözləri ta qədimdən məişətimizə daxil olmuş, bu gün də qiymətli söz inciləri kimi öz dəyərini itirməmişdir. Atalar sözləri bir çox digər folklor janrları kimi real mühitin gerçək fakt və hadisələri nəticəsində yaranır. Daha sonra həmin nümunələr doğulduğu mühitdə müxtəlif yeni məna çalarları qazanır. Məsələn, bu gün tez-tez işlətdiyimiz “Ayağı nərdivana bir-bir qoyarlar”2 nümunəsi, təbii ki, ilkin variantda övladına və ya nəvəsinə nərdivanla çıxıb-düşmək qaydasını izah edən ataananın və ya nənə-babanın söylədiyi adi bir cümlə olmuşdur. Bəlkə də ilk dəfə bu cümləni quran şəxsin heç ağına da gəlməyib ki, bu deyim nə vaxtsa atalar sözü kimi

işlənəcək. Sadəcə həmin şəxs nərdivanla çıxıb-düşən övladına belə bir məsləhət vermişdir ki, pillələri bir-bir addımla, ayağını nərdivana bir-bir qoy, əks halda yıxıla bilərsən və ya tez yorulursan. Daha sonra bu cümlə mənaca genişlənmiş və həyat yolunda yüksəlməyin, məqsədə çatmağın, hədəfi əldə etməyin ümumi qaydasına çevrilmiş və nəhayət, müxtəlif simvolik mənə çalarları ifadə etmişdir. Yuxarıdakı nümunədə olduğu kimi, bəzi atalar sözləri ilk baxışdan anlaşılıqlı və aydın dərk olunandır. Bəziləri zahiri görüntü qatında anlaşılıqlı olsa belə, işlənmə məqamında sakrallaşır. Bəzi atalar sözləri də vardır ki, həm zahiri görüntü qatına görə, həm də işlənmə məqamına görə sakral sfera atributu mahiyyəti daşıyır. Bu və digər səbəblərdən irəliləyərək təqdim edilən kitabda toplanmış nümunələri mənşəyinə, işlənmə sferasına, tipinə və məzmununa görə qruplaşdırmaq potensial olaraq mümkündür. Ancaq qarşıya çıxan bir sıra problemlər bizi bu fikirdən daşıdırdı. Çünki təsnifat zamanı bir qrupa, tipə, mövzuya daxil edəcəyimiz eyni bir nümunə istər forma baxımından, istərsə də mənə baxımından müxtəlif mövzu kontekstinə daxil ola bilər. Ona görə də çoxsaylı təkrarların və böyük bir xaosun yaranma ehtimalı ortaya çıxır. Bu da, təbii, ki, oxucu kütləsi üçün çox yorucu ola bilərdi. Ən ideal halda nümunələrin həm xronoloji ardıcılıqla, həm də əlifba ardıcılığı ilə verilməsi daha yaxşı olardı. Ancaq müəyyən səbəblər üzündən kitabı tərtib edərkən sadəcə əlifba sırası ilə sistemə salmağı məqsədəuyğun hesab etdik. Çünki əgər yeni yaranan nümunəni yox, tarixi ardıcılığa görə ilkin variant kimi götürdüyümüz yazılı abidələrdəki nümunələri kitaba daxil etsək, o halda mətndəki dəyişikliyi, sonrakı inkişafı itirə bilərik. Fikrimizi nümunələrlə əsaslandırmağa çalışaq. Əgər XIV-XV əsr abidəsi “Oğuznamə”, XVI-XVII əsr abidəsi “Əmsali-türkanə”-də nəşr olunmuş bir nümunəni ilkin variant kimi – “Əl-əldən üstündü” 1 - şəkildə götürsək, onda f.e.n. Hamid Qasımzadənin tərtib etdiyi kitabda verilən – “Əl-əldən üstündü, ərşə kimi” – örnəyinin “ərşə kimi” hissəciyi itəcəkdi.

Buna görə də bəzi hallarda xronoloji ardıcılıq yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bu şəkildə bizdən asılı olmadan pozulmuşdur. “Doğruya zaval yoxdu” – yenə də

“Əmsali-türkanə” abidəsi ilkin mənbə kimi götürülməsinə baxmayaraq, f.e.n. Hamid Qasımzadənin tərtib etdiyi kitabda verilən – “Doğruya zaval yoxdu, çəksələr min divana” nümunəsində “çəksələr min divana” hissəciyi itə bilərdi, beləcə də unudulub gedərdi. “Əkinini göyikən yeyən xırman vaxtı ac qalar”¹ – nümunəsi Cənubi Azərbaycan folkloru antologiyasında “Əkinini sütlü yiyən xırman vaxtı sülənər”² şəklində verilmişdir. Biz bu iki nümunəni (belə nümunələr çoxdur) də çox oxşar olmasına baxmayaraq kitaba daxil etməyi məqsəduyğun bildik. Bəzən mətnlərdə söz, ya da rəqəm dəyişikliyi nəzərə çarpır. Çalışmışıq ki, bu örnəkləri azacıq dəyişiklik olmasına baxmayaraq, olduğu kimi nümunələrin sırasına daxil edək. Çünki bu gün bizə kiçik bir dəyişiklik kimi görünə bilən bu fərq gələcək tədqiqatçılarımız üçün ciddi bir mənbə ola bilər. Məsələn, “Əmsali-türkanə” abidəsində – “Dəvə degiləm, iki yerdən boğazlanım” – nümunəsində verilən iki rəqəmi Göyçə folklorunda – “Dəvə döyüləm, yeddi yerdən boğazlanım”³ nümunəsində yeddi rəqəmi ilə əvəzlənib. Kitaba daxil edilən örnəklərə diqqət verdikdə regional ünsürlərlə daha çox qarşılaşırıq. Mətni söyləyən söyləyici hansı bölgəni təmsil edirsə, nümunəyə həmin bölgənin möhürünü vurur və bu nümunəni özününküləşdirir. Məsələn, aşağıda verilən birinci və ikinci nümunənin söyləyiciləri yaşadığı bölgədə qoz və fındığın olduğuna istinad edirsə, üçüncü nümunəni söyləyən söyləyici yaşadığı ərazidə bitən palıd ağacını örnəyə əlavə edir. Bu baxımdan bu örnəklərin hansının ilk yarandığını və hansı bölgədə yarandığını söyləmək çətindir. Belə hallarda yalnız xronoloji ardıcılığa əsaslanaraq təxmini ilkin mənbə seçirik. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bəzən məlum səbəblərə görə bu xronoloji ardıcılığı pozmağa məcbur oluruq. Məsələn, f.e.n. Hamid Qasımzadənin tərtib etdiyi “Atalar sözü” kitabında, Hənəfi Zeynallının əlyazmasında – “Dəlinin başında qoz ağacı olmaz”; Şəki-Zaqatala folklorunda – “Dəlinin başında fındıq ağacı olmaz, qoz ağacı olmaz” – nümunələrində fındıq, qoz ağaclarının bu region üçün, Göyçə, Ağbaba1 folklorunda – “Dəlinin başında palıd ağacı olmaz” – nümunəsində verilən palıd ağacının isə bu region üçün xarakterik olduğu təsdiq edilir. Bəzən də eyni mənanı verən nümunələrdə sadəcə dialekt ünsürləri vasitəsilə bir qədər

rəngarənglik yaranır: “Minarə başında cöviz durmaz”² ; “Minarə başında girdəkan dayanmaz”³ ; “Minarə başında qoz dayanmaz”⁴ . Yuxarıda qeyd etdiyimiz bu nümunələrdən başqa, artıq atalar sözlərinə çevrilmiş, dilimizdə ümumişlək olan bir qisim məsəl və deyimlər də vardır ki, onları da bu kitaba daxil etməyi zəruri bildik. Maraqlı faktlardan biri də nümunələrdə dual mövqedən çıxışıdır. Söyləyicinin biri nümunədə bir fikri təsdiqləyirsə, digəri ona əks mövqedə durur. Məsələn: “Aşağıdan yuxarı gələndə xeyir olmaz”¹ . “Aşağıdan yuxarı gələndə xeyir olar”² . “Əgrini tox gördüm, doğrunu ac”³ . “Əgrini tox görmədim, doğrunu ac”⁴ və s. Belə fərqlilikləri doğuran səbəb nümunələrin mənşəyi və situativ məqamlardır. Müxtəlif bölgələrdə işlənən deyimlər, məsəllər bəzən artıq o bölgələr üçün o qədər ümumişlək qazanmışdır ki, atalar sözləri səviyyəsinə yüksəlmişdir. Məsələn: “Lobyalı aşın boyadı, İsanı yuxudan oyadır”. “Lobyalı aş, keçəl Dadaş, get gəlirəm yavaş-yavaş”. “Nehrəzi qaynarlayırsınız”⁵?! və s. Birinci və ikinci nümunədən də belli olur ki, Şəki-Zaqatala bölgəsində lobyala ilə hazırlanan plov o qədər ləzzətli ki, onsuz keçinmək mümkün deyildir. Üçüncü nümunədən çıxan nəticə belədir ki, gələndə qonağa o qədər çay təklif olunur ki, nəticədə bu nümunənin yaranması labüd olur. Bu nümunənin müxtəlif variantları mövcuddur. Tovuz - Qazax bölgəsi üçün də ümumişlək olan – “Çaya bir az da kartof at” - nümunəsi fikrimizi bir daha aydınlaşdırmağa imkan verir. Belə nümunələr real mühitin göstəriciləridir. Atalar sözləri toplu şəkildə çap olunduğu kimi məsəl və deyimlərin nəşri də çox vacib və önəmlidir. İndiyə qədər tərtib olunan bir çox kitablarda atalar sözləri müxtəlif janrlarla qarışdırılır, Aşağıda verilən nümunələrin bəzilərini atalar sözləri kimi qəbul etmək, ümumiyyətlə, mümkün deyil. Məsələn: “Dar küçədən keçməyəm, çadramı yellətməyəm, adımı qız qoymuşam, dul kişiyyə getməyəm”¹ – molla-nəsrəddinçilərdən bir satirik şeir nümunəsi; “Əvvəl döyək, sonra yeyək”² – rəvayət; “Darayı, səni yeyər hər ayı”³ – atmaca; “Dəyirman girdi köpək, dəyirmançı vurdu kötək, bilmirəm, kəpək yedi, köpdü köpək, ya da ki, kötək yedi, köpdü köpək”⁴ – yanıltmaca; “Aldada bilməmiş dünyanın varı, bir məslək eşqiylə yaşayanları”⁵ – S.Vurğundan; “Anası

cibinə qənbər qoyur”⁶ – inanc (rəvayətli); “Ağa Nəzərəm, belə gəzərəm, bir yumruğa qırxın əzərəm”⁷ - hərbə-zorba (rəvayətli); “Adam qabağına çıxartmalı deyil”⁸ – deyim; “Adın nədi – Rəşid, bir de, bir eşit”⁹ – cırnatma; “Adın nədi Daşdəmir, yumşalısan, yumşalı”¹⁰

Bildiyimiz kimi, dil insan ünsiyyətinin ən mühüm vasitəsidir və eyni zamanda ayrı leksemlərdə və sabit ifadələrdə qeyd olunan əsrlər boyunca davam edən xalq təcrübəsinin qoruyucusudur. Bu iki funksiyanın vəhdəti məhz atalar sözü və zərbi-məsəllərdə parlaq şəkildə göstərilir. Dil kommunikativ funksiyasını həyata keçirilməsi üçün cümlənin ya paremioloji mətninin qramatik üzvlənmə ilə aktual üzvlənmənin münasibətləri ortaya çıxır.

Tədqiqatın predmeti aktual üzvlənməsi baxımından azərbaycan dilinin atalar sözü və zərbi-məsəllərinin təhlili, məqsədi isə paremioloji vahidlərin kommunikativ quruluşlu tiplərin ortaya çıxması və təsvirindən ibarətdir. Bu təhlil paremioloji vahidlərin nitq və mətdəki müəyyən koqnitiv problemlərin həll etməsi məqsədilə aparılır. Məqalədə Ə. Hüseynzadənin kitabındakı paremioloji vahidlərlə yanaşı həm də Borçalı, Naxçıvan və Masallı folklor örnəklərində istifadə edilmiş atalar sözü və zərbi-məsəllər tədqiq olunmuşdur. Aktual üzvlənməyə aid olan problemlər formal-qramatik (sintaktik) və aktual üzvlənmənin əlaqələndirilməsi haqqında həll edilməmiş məsələ böyük əhəmiyyətə malikdir. Buna görə araşdırılan hadisələrin mahiyyətinə dərin daxil olma və tam təsvirinə nail olmaq üçün paremioloji vahidlərin sintaktik təhlilin aktual üzvlənməsi təhlililə əlaqələndirilmə zərurəti ortaya çıxmışdır. Bu tədqiqatda predikasiyaya əsaslanan sintaksisin və aktual üzvlənmənin qarşılıqlı əlaqəsinin dərinliyi müəyyənləşdirilmişdir. Predikasiya, cümlənin sintaktik təşkili və aktual üzvlənmə səviyyələrinin bir-birilə uyğunluq/uyğunsuzluq münasibətlərini əks edir.

Predikasiyanın ilkin mərhələsi kimi cümlənin sintaktik təşkilinin əsas funksiyası ifadə edilənin obyektiv gerçəkliyə münasibətinin müəyyən edilməsi və dilin idrak funksiyasının həyata keçirilməsidir. Bildiyimiz kimi, predikasiyanın sintaktik

səviyyəsində cümlə kommunikativ vahidi deyil, qramatik olaraq formalaşmış bir quruluşdur.

Aktual üzvlənmənin isə əsas funksiyası müəllifin kommunikativ tapşırığına və ünsiyyətin subyektiv şərtlərinə uyğun məlumatın formalaşması və dilin kommunikativ funksiyasının həyata keçirilməsidir. Kommunikasiya yaratmaq üçün qramatik üzvlənmə ilə ifadələnmiş münasibətləri istifadə edən aktual üzvlənmə cümlənin sintaktik quruluşundan asılı olur. Cümlə aktual üzvlənmə səviyyəsində özəl kommunikativ vahidə çevrilir. Predikasiyanın sintaktik və aktual üzvlənmə səviyyələrinin qarşılıqlı əlaqəsi cümləni kommunikativ vahid kimi formalaşdırır.

Araşdırdığımız sintaktik paralelizm quruluşlu paremioloji vahidlər, bütöv və elliptik şəkildə olan tabesiz mürəkkəb, təktərkipli cümlələrdən ibarət olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Tədqiq edilən materialın əsasında sintaksisin və aktual üzvlənmənin qarşılıqlı əlaqəsinin əsas iki növü: neytral kommunikativ quruluşlu vahidlərin formalaşması üçün sintaktik və aktual üzvlənmənin uyğunluğu/uyğunsuzluğu müəyyənləşdirilmişdi. Neytral dedikdə, biz ifadənin ədəbi dil normalarına (düz söz sırası) uyğunluğunu nəzərdə tuturuq. Kommunikativ baxımdan belə atalar sözü və zərbi-məsəllər bir kommunikativ vəhdəti həyata keçirir və temadan remaya obyektiv inkişafını göstərir.

Tabesiz mürəkkəb cümlə quruluşlu atalar sözü və zərbi-məsəllər aktual üzvlənmə baxımdan temadan remaya obyektiv inkişafı iki müstəqil kommunikativ vəhdətin quruluşunu yaradır. Sintaktik nöqtəyi-nəzərdən belə atalar sözü və zərbi-məsəllər sadə cümlələrin tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkibində qramatik sərbəstliyini göstərir. Beləliklə, sintaktik səviyyədə xüsusiyyətlərin olmamasının səbəbindən kommunikativ səviyyədə xüsusiyyətlərin olmamasını müşahidə edirik. Məsələn, Ağ gün (T) ağardar(R), qara gün (T) qaraldar (R), Ağ (T) gətirər navala (R), xanım (T) tökərçuvala (R)(Hüseynzadə, 1985:17, 18).

Tabesiz mürəkkəb cümlə şəklində olan atalar sözü və zərbi-məsəllər tərkibin ikinci sadə cümləsində kommunikativ aspektində artıq olan feilsiz quruluşları yaradır. Məsələn, ağıllı baş (T) bəlasız olar (R), doğru yol (T) - qərəzsiz (olar) (R); arvadı (T)ər saxlar (R), bostanı (T)- bar (saxlar)(R), ağıllı (T) kamal axtarar (R), cahil (T) – mal (axtarar)(R)(Hüseynzadə, 1985:25, 67). Sintaktik quruluşda tabesiz mürəkkəb cümlələrindən daha mürəkkəb quruluşu yaradan formal yarımçıqlıq elementi mövcuddur. Belə atalar sözü və zərbi-məsəllərin kommunikativ quruluşu da mürəkkəbləşir, yəni o, temadan remaya obyektiv inkişafı iki kommunikativ vəhdətdə təqdim edilir. Beləliklə, bu tipli quruluşları iki kommunikativ vəhdətin qovuşması kimi hesab etmək olar.

Zəif temalı kommunikativ quruluş, atalar sözü və zərbi-məsəllərdə mürəkkəb rema ilə təqdim edilmişdir. Aktual üzvlənmənin komponentlərin belə yerləşməsində tema remanın iki hissəsilə əhatələnmiş olur. Məsələn, ağaya ağa desən (T) gülməyi gələr (R), nökrə nökrə desən (T) ağlamağı gələr (R); ata (T) dost kimi bax (R), düşmən kimi min (R); aşını bişir (T) - söylə (R), sözünü düşün (T) – söylə (R) (Hüseynzadə, 1985: 19, 80, 94). Bu da tematik komponentin əhəmiyyətinin azalması ilə nəticələnir. Belə atalar sözü və zərbi-məsəllərin sintaktik təşkili, ədəbi dilinin normasından kənara çıxmır.

Remanın güclü mövqeli atalar sözü və zərbi-məsəllərin kommunikativ quruluşu iki tematik komponenti (dominant-rema və ikincidərəcəli rema) daxil edir. Kommunikativliyin belə bölgüsü adresatın diqqətini çəkmək üçün atalar sözü və zərbi-məsəllərdə məzmunun cəmləşdirilməsinə gətirib çıxardır. Aktual üzvlənmə baxımdan atalar sözü və zərbi-məsəllərin mürəkkəb quruluşu daha mürəkkəb sintaktik üzvlənmədə əksini tapmır, çünki bu tipli vahidlərdə prinsipial olaraq azərbaycan ədəbi dil normadan kənara çıxmalar müşahidə edilmir.

Neytral kommunikativ quruluşlu cümlələrin yaradılması üçün sintaktik və aktual üzvlənmənin uyğunsuzluğu ancaq formal yarımçıq elementli iki növ atalar sözü və

zərbi-məsəllərdə ifadə olunur. Onlara köməkçi feilsiz, semantik olaraq zəifləmiş feilsiz və -dır morfoloji göstəricisiz sadə və tabesiz mürəkkəb cümlələr aiddir. Məsələn, arvadın isməti - ərin izzəti (-dir); ana haqqı - tanrı haqqı (-dır); ananın ilkisi - dağların tülküsi (-dür); ağalıq (T) verimlədir(R) - igidlik (T) vurumla (-dır)! (R); alış-veriş (T) misqalla (olar) (R), dostluq(T) – xalvarla (olar) (R); ağıllı baş (T) bəlasız olar (R), doğru yol (T) - qərəzsiz (olar) (R); at (T) yüyənsiz olmaz(R), bağ (T) baxımsız (olmaz)(R)(Hüseynzadə, 1985:19-74).

Atalar sözü və zərbi-məsəllərin sintaktik quruluşunun xüsusiyyətləri onların kommunikativ məqsədlə sıx qarşılıqlı əlaqəlidir. Kommunikativ məqsəd adresata maksimum təsir göstərmə meyində ifadə edilir, bu da sintaktik səviyyədə formal yarımçıq elementli cümlələrin yaradılması ilə nəticələnir. Bu tipli atalar sözü və zərbi-məsəllər temadan remaya obyektiv inkişafly bir kommunikativ vəhdət təşkil edir.

Beləliklə, Azərbaycan dilinin sintaktik səviyyədə normanın pozulması (isimli xəbərdən köməkçi feilin yaxud feilli xəbərdən semantik olaraq zəifləmiş feilin çıxarılması) daha ifadəli kommunikativ quruluşunun yaradılmasına imkan yaradır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, araşdırdığımız paremioloji vahidlərin bəziləri təktərkibli cümlə quruluşuna malikdilər. Ümumiyyətlə, bədii əsərlərdə atalar sözü və zərbi-məsəllərdə təktərkibli cümlələr cüttərkibli cümlələrlə müqayisədə az işlənsə də, qısalığı və emosionallığı ilə fikir ifadəsində əhəmiyyətli yer tutur. F. Veysəlli yazır ki, “mübtədə temanı, xəbər remanı bildirdiyi və bu cür cümlələrin mübtədası olmadığı üçün cümlələrin aktuallaşdırma imkanları daha güclüdür; daha doğrusu, bu cür cümlələrdə temaya ehtiyac olmadığı, o, ikinci planda – rema vasitəsilə düşünülə bildiyi üçün fikrin aktual ifadəsinə daha çox kömək edir. Cüttərkibli cümlələrdə xəbər fikir predmeti və onun ifadəçisi ilə - mübtədə ilə bağlı olur, onun əlamətlərini daşıyır; təktərkibli cümlələrdə isə xəbər fikir özülünü də özündə bu və ya digər şəkildə ehtiva etməklə cümlənin quruluşunda mərkəzi mövqe tutur” (Veysəlli və digərləri,

2014:318).Bu o deməkdir ki, təktərkibli cümlələrdə rematik hissə tematik hissəyə görə daha güclüdür.

NƏTİCƏ

Folklorun ayrılmaz bir hissəsi kimi qəbul edilən atalar sözləri milli dəyərlər sisteminin göstəricisi olduğu qədər, milli dilin qrammatik, leksik, semantik və üslubi xüsusiyyətlərinin də daşıyıcısıdır. Atalar sözü nə qədər qısa, nə qədər lakonik, nə qədər sərrast və poetikdirsə, deməli onların məxsus olduqları dil də bir o qədər geniş ifadə imkanlarına malikdir. Qədim və zəngin tarixə malik ingilis dilinin də keçmişdən günümüzə qədər mövcud olan mədəniyyətinin, adət-ənənəsinin, dünyagörüşünün və dil xüsusiyyətlərinin ən yaxşı təmsilçisi atalar sözləridir. Beləliklə, ingilis atalar sözləri və onların metaforik xüsusiyyətlərinin tədqiqinə əsaslanan dissertasiya işində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

Atalar sözlərinin ümumi mənşəyinə nəzər saldıqda bu folklor nümunələrinin yaradıcılarının naməlum xatırlandığını deyə bilərik. Buna əsas səbəb paremiyaların şifahi şəkildə yaranıb, dildən-dilə, ağızdan-ağıza keçərək yayılmasıdır. Atalar sözlərinin bu şəkildə nəsil-dən-nəsilə ötürülməsi nəticəsində onların ilkin mənşələri və yaradıcıları unudulur. İngilis dilindəki bir sıra yazılı mənbələr isə bu dilin paremioloji bazasının etimologiyasını müəyyən dərəcədə müəyyənləşdirməyə kömək edir. Bu sahədə etdiyimiz araşdırmalar nəticəsində əldə edillən məlumatlara əsasən deyə bilərik ki, ingilis atalar sözlərinin əsas mənşəyi Müqəddəs İncil və Uilyam Şekspirin əsərləridir. İngilis dilinin paremioloji bazasının əsasını bu iki mənbə təşkil etsə də, bazanın geridə qalan hissəsini müxtəlif dillərdən keçən və ya mənşəyi məlum olmayan atalar sözləri təşkil edir.

İngilis atalar sözlərinin etimoloji təhlili ilə yanaşı tipoloji təsnifatı da əsas məsələlərdən biridir. Tədqiqatın nəticəsində məlum olmuşdur ki, ingilis atalar sözləri üslubi və semantik xüsusiyyətlərinə və istifadə dairəsinə görə təsnif edilir.

Paremioloji vahidləri xarakterizə edən ən əsas cəhətlərdən biri onların bədii təsvir vasitələri ilə zəngin olmasıdır. Bu ifadə vasitələri arasında metaforalar yaratdıqları mənə çalarlarına və üslubi xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirlər. Tərkibində metafora işlədilən atalar sözlərinin bir sıra üstün cəhətləri vardır. Belə ki, metaforik

paremiyalar dildə obrazlılığın artırılması və mürəkkəb situasiyaların aydın təsviri üçün şərait yaradır. Təsir gücünə görə tərkibində metafora işlənmiş atalar sözləri adi cümlə və ifadələrdən xeyli fərqlənir və daha uzun müddət yadda qalır. Qeyd etdiyimiz kimi atalar sözlərinin tərkibində metaforaların işlədilməsi bir sıra üstünlüklərlə səciyələndir. Belə ki, paremiyalar tərkibində işlədilən metaforalar vasitəsilə müxtəlif semantik mənalarla sahib olurlar. Bu bədii təsvir vasitəsinin paremiya tərkibində işlədilməsi kommunikasiya zamanı arqumentin gücləndirilməsi, ümumi fikrin ifadə edilməsi və müəyyən bir mesajın daha qısa şəkildə çatdırılması üçün şərait yaradır. Metaforalardan istifadə atalar sözlərinin mənasını məcaziləşdirməklə yanaşı fikrin ifadəliliyinin artırılmasına və çoxmənalılığın yaranmasına gətirib çıxardır. Nəticə olaraq ingilis atalar sözlərində metaforaların semantik təhlili bu dildəki metaforik atalar sözlərində mənanın sinonim, antonim və ya çoxmənalı olması ilə xarakterizə edilir.

Bir çox mənbələrdə paremiyaların işlədildiyi əsas üslub olaraq məişət üslubu göstərilir ki, buna əsas səbəb atalar sözlərinin xalq dilinə məxsus olmasıdır. Lakin, müasir ingilis dilində metaforalarla zəngin atalar sözlərinin istifadəsinə müxtəlif funksional üslublarda rast gələ bilərik ki, bu da atalar sözlərinin stilistik və ya üslubi xüsusiyyətinin əsasını təşkil edir. Tədqiqatın nəticəsi göstərir ki, emosionallıq, ifadəlilik və obrazlılığı ilə xarakterizə edilən metaforik atalar sözlərinin istifadəsinə məişət üslubi ilə yanaşı bədii və qəzet üslublarında da rast gəlmək mümkündür. İngilis ədəbiyyatında Şekspir başda olmaqla bir çox şair və yazıçıların əsərləri atalar sözləri ilə zəngindir ki, bu da paremioloji vahidləri bədii üslubun ayrılmaz bir hissəsinə çevirir. Diqqəti daha çox cəlb etmək, dilin ifadəliliyini artırmaq və stilistik effekt yaratmaq kimi xüsusiyyətlər metaforik atalar sözlərinin bir sıra mətbuat orqanlarında geniş şəkildə istifadəsi üçün şərait yaradır. Metaforik atalar sözlərinin istifadə dairəsi bununlada məhdudlaşmır. Paremiyaların tərkibindəki metaforaların ifadəliliyi artırması və geniş kütləyə xitab etməsi onu siyasi diskursun əsas ifadə vasitələrindən birinə çevirir. Siyasətçilər fikirlərini qısa və ümumiləşdirilmiş şəkildə ifadə etmək, xalqın diqqətini çəkmək və onları idarə edə bilmək üçün metaforik atalar sözlərinə müraciət edirlər. Bu tip atalar

sözləri metaforik və yumoristik xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunurlar. Beləliklə, ingilis atalar sözlərinin bu şəkildə dəyişdirilməsi və yumoristik üslubda işlədilməsi həm ingilis dilinin paremioloji bazasının zənginləşməsi, həm də fikirin sadəcə metaforik deyil daha şən və gülməli şəkildə də ifadəsi üçün şərait yaradır.

Dissertasiya işində əldə edilmiş bütün bu nəticələri ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, ingilis atalar sözlərinin əsas xüsusiyyətlərindən biri onların metaforik xarakterə sahib olmasıdır. Bu dilin paremioloji bazasının metaforalarla zəngin olması isə atalar sözlərinin həm semantik, həm də üslubi imkanlarını genişlədir və bu müdrik kəlamları həyatımızın ayrılmaz bir parçasına çevirir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Bəydili (Məmmədov) C. Atalar sözü. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004, 264 s.
2. Əlizadə Z. Azərbaycan atalar sözlərinin həyatı. Bakı: Yazıçı, 1985, 245 s.
3. Erdoğan A.M. Atalar sözləri və zərbi-məsəllərin etimoloji aspektdə tədqiqi və etimoloji lüğətinin tərtibi prinsipləri. Fil.fəl.dok... dis. avtoref. Bakı: 2014, 28 s.
4. Hacıyev A. Ədəbiyyatın əsasları. Bakı: Zaman nəşriyyat, 1999, 420 s.
5. Hacıyeva Ü. Azərbaycan və ingilis atalar sözlərinin frazeologiya daxilində tədqiqatı // Filologiya məsələləri. 2013, №8, s.49-55.
6. Məhərrəmov L., Abdullayeva F. Dama-dama göl olar (İngilis dili öyrənənlər üçün dərs vəsaiti). Bakı: Təhsil, 2002, 375 s.
7. Paşayev V.M. Atalar sözü və məsəllərin təlim-tərbiyəvi xüsusiyyətləri haqqında. // <http://zim.az/elmi-meqaleler/1325-atalar-sz-v-msllrin-tlim-trbiyvi-xsusiytli-haqqnda.html>
8. Vəliyeva N.Ç. Azərbaycanca-İngiliscə-Rusca frazeoloji lüğət. Bakı: 2006, 863 s.
9. Yaqubqızı M. Atalar sözləri. Bakı: Nurlan, 2013, 476 s.
10. Zeynallı H. Azərbaycan atalar sözü. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 174 s.
11. Zöhrab-Məcid M.Y. Atalar sözlərində variativlik problemi. Fil.fəl.dok... diss. avtoref. Bakı: 2017, 28 s.

Rus dilində

12. Шекунова Н. С. О роли метафоры в пословицах Английского языка. Могилев: Минского государственного лингвистического университета, 2015, 6 p.
13. Юдина И. Ю. Метафора в английской пословице. Автореф. дис. ... канд. Филол. наук, Москва, 2012, 10 s.

İngilis dilində

14. Abdulhafidh N.U. A cogni-pragmatic study of animal proverbs in English. Basrah: University of Basrah, 22 p.
15. Abdullaeva N.E. Semantic and linguocultural features of English and Uzbek proverbs with concept of friendship. Tashkent: National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulughbek, 6 p.
16. Alfred Lord Tennyson. Poems. The World's Poetry Archive, 2012, 874 p.
17. Arnold I.V. The English Word. Moscow: Высшая школа, 1986, 295 p.
18. Bhuvaneshwar Ch. The Proverbs and Its Definition (Part 2): A Karmik Linguistic Analysis of the Characteristics of the Definition of the Proverb. Hyderabad: Osmania University, 2015, 19 p.

19. Chilukuri B. The Proverb and Its 44 Definitions (Part I): A Karmik Linguistic Review with a Checklist. Hyderabad: Osmania University, 2015, 30 p.
20. Dabbagh A. Introducing Cultural Linguistics as an investigative framework to analyze proverbs. Tehran: Gonbad Kavous University, 2016, 9 p.
21. Doyle C.C. Proverbs in literature // Introduction to Paremiology: A comprehensive guide to proverb studies. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open Ltd, p.234- 254.
22. Galperin I.R. Stylistics. Moscow: Higher school, 1977, 332 p.
23. Gozalova K., Mammadova T. A course of modern English lexicology. Baku: Mutarjim, 2009, 212 p.
24. Granbom-Herranen L. How do proverbs get their meanings? The model of interpretation based on a metaphor theory, Turku: University of Turku, 2011, 21 p.
25. Honeck R. A proverb in mind: the cognitive science of proverbial wit and wisdom. USA: Lawrence Erlbaum, 1997, 300 p.
26. Ivanov E.E., Petrushevskaja J.A. Etymology of English proverbs // Journal of Siberian Federal University. Humanities and Social Sciences, 2015, №5, p. 864-872
27. Kairyte A., Bikeliene L. Linguistic ambiguity versus vagueness in British proverbs. Institute of Foreign Languages Vilnius University, 2016, 110 p.
28. Konstantinova A. Proverbs in mass media // Introduction to Paremiology: A comprehensive guide to proverb studies. Warsaw/Berlin: De Gruyter Open Ltd, p.255-272.
29. Kreidler C.W. Introducing to English Semantics. London and New York: Routledge, 2002, 352 p.
30. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. Chicago and London: University of Chicago, 1980, 24 p.
31. Mammadov A. Studies in text and Discourse. Cambridge Scholars Publishing, 2018, 145 p.
32. Marvin D.E. Antiquity of Proverbs. New York and London: G.P Putnam Sons, 1922, 356 p.
33. Mieder W. "Politics is not a Spectator Sport": Proverbs in the Personal and Political Writings of Hillary Rodham Clinton. USA: University of Vermont, 30 September 2015, 74 p.
34. Mieder W. Proverbs: A Handbook. London: Greenwood Press, 2004, 304 p.
35. Obama B. Literacy and education in a 21st-century economy / Obama's speeches, 2005, June 25.
36. Oprah Talks to Madonna / The Oprah magazine. USA, 2004, January 13.
37. Oxford dictionary of proverbs. New York: Oxford University press, 2008, 625 p.
38. Pope A. An Essay on Criticism. New York: Dover Publication, 2017, 30 p.

39. Pope A. Essay on man and other poems. New York: Dover Publication, 2017, 100 p.
40. Pope A. The rape of the lock. London: Sovereign Sanctuary press, 2004, 47 p.
41. Reimer N. Introducing Semantics. New York: Cambridge University press, 2010, 460 p.
42. Shakespeare W. Henry IV. Washington: Square Press, 1994, 336 p.
43. Shakespeare W. Romeo and Juliet. 2016, Volume IV, Book IX. 46 p.
44. Shakespeare W. The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark. Max Froumentin, 2001. 142 p.
45. Shakespeare W. The Tragedy of Julius Caesar. Paraphrase by Kathy Livingston. World Library, 1997, 84 p.
46. Shirley A.L. The Perception of Proverbiality // Proverbium. 1984, 1-38 p.
47. Singh M. Proof of pudding is in eating. Times of India. Mumbai, 2019, November 26.
48. Snippets / The Guardian, UK, 2004, July 7.
49. The Holy Bible. Douay-Rheims Version, Translated from the Latin Vulgate, 1609/1582, 1596 p.
50. The Sunday Columnists / The Guardian, UK, 2004, January 19.
51. Valiyeva N.Ch. A paradigm of Contrastive Lexicology of the English and Azerbaijani languages. Baki: Elm və təhsil, 2019, 416 p.
52. Valiyeva N.Ch. Communicative-Pragmatic paradigm of English lexicology (A linguistic approach). Baku: Science and Education, 2014, 288 p.
53. Zariyeva N.P., Iliev K. Comparative linguistic analysis of Russian and English proverbs and sayings // Palimpsest, 2016, Vol 1, No. 2, p. 25-32.

İnternet mənbələri

54. <http://beingbess.blogspot.com/2012/03/elizabethan-quote-of-dayengland.html>
55. <http://cogweb.ucla.edu/Discourse/Proverbs/English/.html>
56. <http://shakespeare.mit.edu/allswell/full.html>
57. <http://shakespeare.mit.edu/asyoulikeit/full.html>
58. http://www.goldenproverbs.com/au_winstonchurchill.html
59. <http://www.wiseoldsayings.com/authors/hillary-clinton-quotes/>
60. <https://christelrosenkildechristensen.com/2015/03/08/international-womens-day-women-are-the-largest-untapped-reservoir-of-talent-in-the-world/>
61. <https://dictionary.cambridge.org/ru/>
62. <https://medium.com/betterism/speak-softly-and-carry-a-big-stick-you-will-go-far-d17ab271c479>
63. <https://proverbicals.com/work>

64. <https://studfile.net/preview/5427909/page:3/>
65. <https://suratiundhiyu.files.wordpress.com/2011/02/1000-english-proverbs.pdf>
66. <https://www.gutenberg.org/files/1515/1515-h/1515-h.htm>
67. <https://www.obama.org/your-voice/>
68. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>